د خبر او نظر نړۍ

عبدالجلیل وجدي

۱۳۸۷ لمریز لېږدیز

د خبر او نظر نړۍ

لیکوال:	عبدالجلیل وجدي
اهتمام:	نقیب الله وجدي
کمپوز او ډیزاین:	سید عبدالله ولي زی
خپرندوی:	بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه
حقوقي او مالي ملاتړ:	د هېواد د پوهنیزو څېړنو او پرمختیا مرکز
د خپرېدو لړ:	لومړی
د چاپ نوبت:	لومړی
چاپ شمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپ ځای:	کابل
چاپچارې:	کاروان مطبعه
چاپ کال:	۱۳۸۷ لمریز لېږدیز

ای ایس بی این ISBN 978-9936-20-045-6

ډالۍ

د اروابناد استاد وجدي له هيلو سره سم د ا کتاب د افغانستان د دريو لسيزو د غميزو د خبر او نظر د ډگر سپيڅلو مبارزو او شهيدو ژورناليستانو هر يو:

سيد بهاء الدين مجروح، عبد الرحمن پژواک، عزيز الرحمن الفت

او د دې لارې د نورو مبارزو پاکو ارواوو ته ډالۍ کېږي.

مهتمم

یادونه

په ساده، روانه او عامه ژبه د استاد د لیکنو په اړه څه نه لیکم او نه هم دې ته تم کېږم چې استاد په کورني چاپېریال کې له موږ سره څومره له مینې ډک چلند کاوه، خو دا وایم چې استاد خپله ژبه او قلم د افغانستان د سمسورۍ او د خپلو هېوادوالو د ارامۍ په هیله خوځولي، په دې لار کې یې خولې تویې کړې، ستړیا یې ګاللې او مبارزه یې کړې ده.

د استاد ډېرې لیکنې او کتابونه له چاپ څخه پاتې دي، په دغو ناچاپو کتابونو او لیکنو کې داسې لیکنې هم شته چې له استاد څخه ورکې شوې وې او یو کتاب یې ښاغلي استاد حبیب الله رفیع ته د علامه پوهاند عبدالحی حبیبي په کتابتون کې لاس ته ورغلی و، دغه کتاب استاد د کتنې لپاره پوهاند حبیبي ته ورکړی و چې بیا په کشمکشونو کې ورک شو او اوس له نېکمرغه د ښاغلي استاد رفیع لاس ته ورغی، هیله ده دغه کتاب هم په همدې نژدې راتلونکي کې چاپ شي. د لادرکه شویو کتابونو له جملې څخه بل همدا کتاب و چې اوس ستاسې په لاس کې دی.

استاد د په علمي او فرهنګي ډګر کې د ځوانانو له روزلو سره ډېره مینه درلوده، چې د خبر او نظر نړۍ کتاب یې په همدې موخه لیکلی

و، د اروابښاد استاد دا تلوسه وه چې د دې کتاب د خپرېدو له لارې د ځوانو ژورنالیستانو په روزنه کې مرسته وکړي، خو د ځینو ستونزو له کبله د دې کتاب چاپ وځنډېدو. دغه کتاب په ۲۰۰۴ کال کې اروابښاد استاد په داسې حال کې چاپ ته چمتو کړی و چې د زړه د ناروغۍ له امله ډاکټرانو له ډېرو لیکنو څخه منعه کړی و، خو په همدغه حالت کې هم استاد زیار کاږه چې د راتلونکي او ځوان کهول لپاره مرسته وکړي.

له ډېرو هڅو او منډو ترړو وروسته مې ایله کتاب د روان کال د زمري په میاشت کې ترلاسه کړ او د استاد د هیلې د پر ځای کولو په خاطر دا دی د مرغومې په میاشت کې ترتیب او خپور شو.

د کتاب د چاپ په برخه کې له محترم عبدالمتین وردګ، ښاغلي حفیظ الله غبنتلي، ښاغلي استاد پوهنیار محمدشفیق وردګ او ښاغلي سیدعبدالله ولي زي څخه مننه کوم، دوی د کتاب د چاپ په برخه کې غوره سلا او مشورې راکړې.

په مینه او ادب

نقیب الله وجدي

مرغومی ۱۳۸۷

کتنه

د استاد وجدي لنډه پېژندنه .... ک

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر .... س

سریزه .... ف

لومړی ځپرکی د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه ۲

دویم ځپرکی موږ اتلان وو، که خبر جوړونکي؟ ۲۴

درېیم ځپرکی د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟ ۳۴

څلورم ځپرکی آزاد که مسؤل مطبوعات؟ ۵۰

پنځم ځپرکی د هوا جنګیالۍ ځپې ۹۶

شپږم ځپرکی مفاهمه/ ابلاغ یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک ۱۲۰

اووم ځپرکی ډله ییزه مفاهمه/ ابلاغ عامه ۱۴۶

اتم ځپرکی مرکه ۱۶۸

نهم ځپرکی ادب او ژورنالیزم ۱۸۰

نیولیک

ځپرکی ------- سرلیک ----------------------------- مخونه

د استاد وجدي لنډه پېژندنه .... ک

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر .... س

سریزه .... ف

لومړی ځپرکی د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه ۲

د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه.... ۴

راډیو په افغانستان کې ۱۷

تلویزیون په افغانستان کې ۲۰

دویم ځپرکی موږ اتلان وو، که خبر جوړونکي؟ ۲۴

درېیم ځپرکی د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟ ۳۴

څلورم ځپرکی آزاد که مسؤول مطبوعات؟ ۵۰

آمرانه نظریه ۵۱

د آزادو مطبوعاتو نظریه ۵۴

د اجتماعي مسؤلیت نظریه ۵۸

اسلام او د مطبوعاتو آزادي ۶۱

	د حکومتونو هوښیاري: د مطبوعاتو آزادي	۶۷
	جمهوري اختناق؟	۷۰
	مطبوعات د خیر غوښتونکي	۷۶
	د ډاکټر نجیب ډېره ناوخته هوښیاري	۷۹
	د «جنګ» جنګ کول او څنګ نیول؟	۸۰
	د خلکو هوښیاري او مطبوعات	۸۶
	د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معیارونه	۸۹
	انتقاد که پېغور؟	۹۰
	ژورنالیزم او انتقاد	۹۲
	انتقاد او ادبي/ هنري دنیا	۹۳
پنځم څپرکی	د هوا جنګیالۍ څپې	۹۶
شپږم څپرکی	مفاهمه/ابلاغ یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک	۱۲۰
	د ابلاغیاتو تاریخي پس منظر	۱۲۴
	د مفاهمې/ ابلاغ تعریفونه	۱۲۶
	د ابلاغ یا مفاهمې خصلت	۱۳۰
	د ابلاغ توکي	۱۳۲
	د مفاهمې د پروسې عملي اړخ	۱۳۶
اووم څپرکی	ډله ییزه مفاهمه، ابلاغ عامه	۱۴۶
	ډله ییزه مفاهمه د نورو ډولونو په پرتله	۱۴۸
	له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه	۱۴۸
	مخامخ مفاهمه	۱۵۱

	د کوچني ګروپ مفاهمه	۱۵۲
	د لوی ګروپ مفاهمه	۱۵۳
	عامه یا ډله ییزه مفاهمه	۱۵۳
	میډیا او ژورنالیزم	۱۵۹
	الکټرونیک ژورنالیزم	۱۶۰
	د خبرونو تنظیم شوی پروګرام	۱۶۵
اتم څپرکی	مرکه	۱۶۸
نهم څپرکی	ادب او ژورنالیزم	۱۸۰
	د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې اړیکې	۱۹۲
	د لیکنې ښکلا او رنګیني	۲۰۸
	پایلې او وړاندیزونه	۲۱۵
اخځلیکونه		۲۱۸

د استاد وجدي لنډه پېژندنه

استاد عبدالجلیل وجدي له نن څخه ۶۷ کاله د مخه د چک ولسوالۍ د سېوکې په سپیدار نومي کلي کې دغې نړۍ ته سترګې غړولې.

لومړنۍ زده کړې یې په عربي، صرف، نحو، فقه کې د خپلې کورنۍ په چاپېریال کې کړې دي.

پر ۱۳۳۰ لمریز کال یې په پښتو ټولنه کې لومړنی رسمي ماموریت پیل کړی. پر همدې کال په یوه مالي او اداري کورس کې شامل شو، چې له درې کاله تجربوي زده کړو وروسته یې په بریالیتوب سره لومړۍ درجه برۍ لیک ترلاسه کړ.

د استاد رسمي زده کړو یو بل پړاو د ژورنالیزم زده کړې یوه لوړه دوره وه، چې د کابل پوهنتون او د بهرنیو وتلیو استادانو له خوا تدریس کېده. استاد له دغه کورس څخه په امتیازي لوړو نومرو لومړۍ درجه برۍ لیک ترلاسه کړ چې بیا د اصلاح ورځپاڼې مسلکي غړی شو.

پر ۱۳۴۱ لمریز کال د اطلاعات او کلتور وزارت له خوا په میمنه کې د مطبوعاتو مدیر او د ستوري ورځپاڼې چلوونکي په توګه

وټاکل شو. څه له پاسه دوه کاله وروسته یې پر همدې دنده په ننګرهار کې پیل وکړ، چې پوره یو کال یې د ننګرهار ورځپاڼه وچلوله. له هغه وروسته په کابل کې د پیام حق دیني مجلې مسوؤل مدیر و ټاکل شو، چې بیا د فولکلور د نوي تأسیس شوې څانګې مدیریت وروسپارل شو. وروسته له هغه د ولسي جرګې لپاره د چک ولسوالۍ له خوا کاندید شو، چې پر وړاندې یې د کورنیو چارو پخوانی وزیر ډاکټر عمر وردګ و. په انتخاباتي مبارزه کې له ماتې او یو څه لالهاندیو وروسته د هېواد ورځپاڼې د مرستیال په توګه مقرر شو. د شهید محمد داود خان په جمهوریت کې د هېواد ورځپاڼې رئیس وټاکل شو. له هغه یو کال وروسته د اطلاعات او کلتور وزارت د پښتو پرمختیا او پراختیا آمریت وروسپارل شو. په دغه موده کې یې یوه اکاډمیکه پښتو مجله د جمهوریت پلوشې په نامه تأسیس کړه او وروسره یې په وروستیو دوو پېړیو کې د پښتو د چاپي آثارو د نړیوال سیمینار د جوړولو اړونده اداري چارې پر مخ بوتلې، چې په همدې یوه کلنه دوره کې یې په ننګرهار کې د نارنج ګل مېله د ګل سرخ مېلې سطحې ته لوړه کړه. دا په دې مانا چې د هغه وخت ټولې هنري او فرهنګي موسسې لکه کابل ننداري، افغانستان راډیو، افغان فلم او داسې نورې یې دې ته وهڅولې، چې ډېرې غوره او په زړه پورې ننداري نوموړې مېلې ته وړاندې کړي.

استاد له پښتو او دري سربېره په انګريزي باندې هم ډېرې ليکنې کړې دي، خپل هېواد، خلک او کلتور يې نړيوالو ته ورپېژندلی دی.

ده د ادين خېل، سپوکي او په نورو نومو نو هم ليکنې کړې. لنډې کيسې يې هم کښلې هغسې چې جايزې يې هم ترلاسه کړې دي، چې ښايي په کتابي بڼه راټولې کړای شي.

استاد وجدي د ځوان نسل په روزلو کې پوره او بشپړه ونډه اخيستې ده. استاد چې کله په فرهنګي حلقه کې د يوه مسول په توګه کار وه، نو پوهنتوني ځوانان به يې د عملي کار لپاره تر خپل څنګ تر روزنې لاندې نيول.

د غوايي له کودتا سره څه موده و زګار شو. بيا يې د هېواد په ورځپانه کې چېرې، چې د رياست چارې پرمخ بيولې، د يو عادي خبريال په توګه مقرر شو. څه موده وروسته د وخت چارواکو وردګو ته د روغې جوړې په جرګه کې واستاوه. خو دا پخلاينه ممکنه نه وه او همالته له خلکو سره پاتې او د مجاهدينو د قومي شورا غړی شو. څه موده وروسته د وردګو له خوا پېښور ته واستول شو. چې هلته په ممثله لويه جرګه کې يو کال په خدمت بوخت و او د هغې جرګې فرهنګي چارې يې برمخ بېولې. له دې وروسته استاد وجدي کوېټې ته لاړ او هلته يې په نړيواله مرستندويه موسسې کې د ژباړن په توګه دنده سرته رسوله له څلورو کالو راهيسې استاد کاناډا ته کډه شو.

استاد غوښتل، چې هېواد ته راستون شي. ډاکټرانو ورته ويلي وو چې نور يې روغتيا ښه ده، کړای شي چې په سفر لاړ شي. استاد هېواد ته د تګ ټولې چارې بشپړې کړې وې او ټاکل شوې وه، چې د مې پر ۱۵ مه نېټه د خپل ټاټوبي په لوري راوخوځي. خو لوی خدای (ج) خپل لوري ته وباله او له دې نړۍ څخه يې د مې پر څلورمه نېټه سترګې پټې کړې.

استاد په لسګونو کتابونه ليکلي او همدارنګه يې په پښتو، دري او انګريزي ژبو په سلګونو ليکنې چاپ شوې دي.

د ده له مشهورو کتابونو څخه (په افغانستان کې د عنعنوي جرګو نن او پرون، د لويې لوبې ستېج د زړونو او دماغونو ماينونه او د روښانيانو روښانه ملي لار) کتابونه دي. استاد د مهاجرت په کړاوجنو شېبو کې هم ليکنې، څېړنې کړې او په علمي غونډو او سيمينارونو کې يې برخه اخيستې.

د خدای بښلي استاد جنازه په کابل کې له رسمي تشريفاتو وروسته په درنو مراسمو د خپل کلي په هديره کې خاورو ته وسپارل شوه.

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر

د خبر او نظر نړۍ د ژورنالیزم درسونه دي، هره برخه یې جلا لوست دی، چې له یو بل سره پېیلي دي. د پوهاوي اغېز یې داسې دی چې لوستونکی ځان په ټولګي کې د ښوونکي په وړاندې ګڼي، د دغې لړۍ د لوستو پر وخت ما ځان همداسې ګڼلی، لوستونکو هم ګوربت مجلې ته په خپلو لیکونو کې دې ته ورته تأثر څرګند کړی دی.

یوازې تیوریک او نظري درسونه، نه بلکې استاد وجدي په ځینو اړخونو کې د خپل ژورنالستیک ژوند تجربې او د سړې جګړې په اړدو کې د لویدیځ او ختیځ، د کابل رژیم او مقاومت مطبوعاتو لوری، شخړې، سیالی او ورسره د پاکستان او لویدیزو هېوادونو مطبوعاتي او ژورنالستیک پرمختګونه هم راسپړلي پرون یې له نن سره نښلولی او بیا یې ښېرته د نن د پرمختګونو رڼا ته ځلولی، په دې توګه یې د میډیا انقلاب د څپو، شورموږ ته را رسولي دي.

تیوریک درسونه داسې وي چې په عملي اړخونو کې ترې د ګټې د مخه یې خنډونه، آن چې ترلي وي- زموږ د ځینو استادانو نوټونه همداسې وؤ زده کوونکي اړ وؤ چې ټکی په ټکی یې یاد کړي-

هغوی چې داسې کولای شوای ښوونځي او زده کوونکو په ژبه یې «میخانیک» باله او چې ما غوندې یې ماغزه ستومانه ؤ په آزموینه کې یې هم برخه خواره وه. خو ځینې داسې وي چې سړی ته داسې یوه کړکۍ، پرانیزي چې له رڼا او تودوخې سره یې باندنی ښکلا هم مخې ته کېږدي. د استاد وجدي په دغو لیکنو (درسونو) کې همدغه روح په څپو او غزېدو دی، ځکه خو یوازې نظري او تیوریک نشو ورته ویلای- بلکې په عملي ډګر کې هم د لوستونکو مخه رڼوي.

په افغانستان کې چې په دې اړه څه خپاره شوي ډېری د بهرنیو او هغه هم زړو آثارو وچې ژباړې دي، و به د لوست، خو سر به دې خلاص نشو ګڼلای- په بیا بیا لوستو دې هم خپله ورکه په ګرانه پکې په ښه کولای شوای.

استاد وجدي لوستونکي له دغې لالهاندې را ګرځوي- استاد په دغو درسونو کې پر یوه وخت د ژورنالیزم زده کړې، مطبوعاتي کار کوونکي، د ژورنالیزم ښوونکي او همداسې عام لوستونکي له لاس څخه نیسي او هر یو خپلې لارې ته سیخوي چې د دغه لیکنې ارزښتمنه ځانګړنه ګڼلای شي. دغه اثر به د درسي او مرستیال درسي کتاب په توګه هغه تشه ډکه کړای شي چې په دې اړه زموږ ټولو پر وړاندې ده.

په درناوي
شهرت ننګیال
لندن

سریزه

«موږ د اطلاعاتو او مواصلاتو په عصر کې ژوند کوؤ، دا کلیشه یي عبارت، په افغانستان کې د روانې غمیزې د پیل کېدو نه مخکې وختو کې، د خلکو په خولو کې لوېدلی ؤ. بیا کله چې افغانستان د چا خبره، د ډول ډول انقلابي تودو جګړو ډګر وګرځېد، ورسره د «میډیا د انقلاب» شورماشور هم زیات شو او افغانستان د ډېرو سترو او مهمو پېښو د مرکز په توګه د میډیا د انقلاب یو آزموینځی او د نړۍ د هر ګوټ د ژورنالیستانو د پریکټس پخولو یوه ساحه وګرځول شو.

نړېدلی شوروي اتحاد، د میډیا په جګړو کې د خپلې سیالۍ پر مخ بیولو لپاره، په افغانستان کې د راډیویي او تلویزیوني شبکو ډېرې پیاوړې دستګاوې په کار واچولې او له دې لارې یې کولای شوای چې د آسیا پر زیاترو هېوادونو د «خبر او نظر» بارانونه واوروي. خو د وچو تبلیغاتو دغو مصنوعي بارانونو داسې غم نه درلود چې د خلکو زړونو او دماغونو ته لاره وباسي ځکه چې دا وخت خلکو ته د دوی له خوا د خپرې شوې ایدیالوژۍ اصلي ماهیت څرګند

شوی ؤ. وروستیو پایلو وښودله چې په افغانستان کې د شوروي د نظامي زور او ځواک د اوبه کېدو تر څنګ د دغه رژیم ستومانوونکې پروپاګنډې سیالۍ هم د رژیم د اقتصاد د ملا په ماتولو کې غټه ونډه لرله.

په وړاندې یې، د شوروي اتحاد اصلي سیال یعنې د امریکا متحده ایالاتو په دغه سیالۍ کې شمېرلي ګامونه په مخکې اخستل، هغه وخت امریکا، څه نا څه له شوروي سره مخامخ د تودې جګړې کولو څخه ډډه کوله خو د نورو تر شا درېدله او خپل ټوپکان یې د همدوی پر اوږو اېښودل. په پروپاګنډې جګړه کې یې هم رویه په همدې ډول وه. هڅه یې کوله چې په نورو هېوادو کې د لویو دستګاوو د درولو ملاماتوونکې لګښتونه په غاړه وانخلي، بلکې د راډیو براډکاسټینګ کوچنۍ کوچنۍ سیارې دستګاوې برابرې کړي او ځینو تنظیمونو ته یې ورکړي او داسې بوسترونه برابر کړي چې په پټه او په آسانۍ سره په قاچاقي توګه داسې هېوادونو ته صادر کړل شي چې هغوی د لویدیځې نړۍ په تېره د امریکې د تلویزیوني خپرونو په وړاندې بندیزونه لګوي.

همدا ډول خبرې په یو سیمینار کې، د یوې امریکایي ډیپلوماتې یعنې په اسلام آباد کې د امریکې د لوی سفیر د ماندینې میرمن اوکلې “Phyllis E. Oakley” له خولې څخه، ایران ته د خپل زور ښودلو په ترخ کې، ووتلې. دا سیمینار د ۱۳۷۰ کال د غویي په

میاشت کې، په اسلام آباد کې د افغانستان ثقافتي شورى جوړه کړې ؤ.

دغې په عمر پخې امریکايي مېرمنې چې د هغه هېواد د میډیا سره يې مسلکي تړون درلود د اطلاعاتو پر مختللې ټکنالوژۍ ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دويم انقلاب درجه ورکړه خو خپله دا خبره يې د یو شمېر پوهانو په څېړنو پټه کړه دې د اطلاعاتو د هغو بارانونو یادونه وکړه چې د لویدیځو هېوادونو تلویزیونونو او نورو رسنیو وسیلو په ختیځه اروپا واورول او هلته يې د خپلواکۍ او آزادۍ په لوري د بهیرونو لپاره د زمانې تناوونه را لنډ کړل. ګواکې لویدیځې میډیا د اووښتون زمانه په پولنډ کې لسو کلونو، په مجارستان کې لسو میاشتو، په ختیځ آلمان کې لسو اوونیو، په چکوسلواکیا کې لسو ورځو او په رومانیا کې لسو ګړیو ته را لنډه کړه.

حقیقت هم دا دی چې د لویدیځوالو تلویزیوني شبکو د پراخې غوړېدلې وریځې په څېر، دا ټوله نړۍ په خپل جال کې رانغښتې ده چې په هره خوا او هره برخه باندې يې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوروي. خو که امریکايي مېرمنې د سیاسي تبصرې په ځای خپل مسلکي نظر ښودلی وی نو دې ښایي دا خبره هم کړې وی چې د لویدیځو هېوادونو په میډیا کې د افغانانو د جهاد او زړورې مبارزې انعکاس د ختیځې اروپا د ملتونو له سترګو خوب، وېره او ډار وتښتول. دوی په خپلو ټولو حواسو دا حقیقت درک کړ چې افغان

غونډې یو ملت چې د نفوسو په لحاظ کوچنی او د شتمنۍ په لحاظ بې وسه دی، د خپل پیاوړې ایمان او مورال په برکت او طاقت یو زبرځواک د شا په لوري تګ او تېښتې ته اړ کړ.

د ژورنالیزم له نظره افعال (Verbs) یعنې کارونه او اکشنونه له نومونو یا اسماؤ (Nouns) څخه زیات ارزښت لري. په بله ژبه نومونه یا اسمأ هغه وخت «خبر جوړونکی» ګرځي چې «افعال» ورڅخه صادر شوي وي او یا خو څه کارونه او اکشنونه ورباندې شوي وي. په دې حساب «افغان» د هغه ملت نوم دی چې کردار او ټینګار يې د پېړۍ په یوه څلورمه کې د ټولې نړۍ د میډیا لپاره د «خبرونو» د لیکلو او د «نظرونو» ښودلو زمینې زیاتې کړلې.

دلته دا ټکی هم د یادونې وړ دی چې ژورنالیزم په خپل خاص سبک کې د صفتونو (Adjectives) کتارونه نه خوښوي. کسان یا شیان په ښو نومونو نه ستایي په بدو نومونو يې هم نه یادوي. بلکې د هر چا او هر شي ښېګڼې یا بدۍ د څرګندو، ژوندیو او خوځنده حقایقو د لیکلو او ښودلو له لارې تجسیموي. په دې توګه نړیوالې میډیا د افغان ملت اتلولي او زړورتیا همدارنګه په سیاست کې د دغه ملت زړه ځوروونکي ناکامي، د توصیفولو په ځای، ډېر ځله د حقایقو له لارې ښودلې او شرح کړې ده.

زموږ جهاد، همدارنګه زموږ کورنیو جګړو نړیوالې مېډیا ته ډېر شیان په لاس ورکړل، خو زموږ لپاره يې د خیر او برکت لورینه ډېره لږ وه. د مېډیا هغه ماشینري چې په خپله په سیاستونو کې د

ښکېلو افغانانو په لاس چلېده، د «خبر» په ځای زیاتره د «نظر» په محور چورلېده. تعلیمي اړخ یې همدا سې ؤ. د تفریحي اړخ په باره کې ښایي دا خبره بس وي چې «په جنګ کې ګوري نه ماتېږي.» نظریات هم د بېلابېلو تنظیمونو او سیاسي ګروپونو په قالبونو کې اچول شوي وړاندې کېدل. د «کیڼ اړخ» یا «ښي اړخ» دې ډول واردو شویو او قالبي نظریاتو زموږ له یو شمېر غوره ملي ارزښتونو سره هم، وخت په وخت ټکرونه درلودل. همدا سبب دی چې د یو اړخ نظریاتو زموږ ملي ارزښتونه د «ارتجاع» او د بل اړخ نظریاتو هغه د «جهالت» په سپکو کانو یا تېږو وتلل. پر موږ قصداً د داسې یو کلتور د تپل کېدو هڅه کېدله چې د هغه تر بدمرغ سیوري لاندې «خپل پردي کړو او پردي را خپل کړو» چې پایلې یې له بده مرغه د فاسدو کینو او ډېرو کرغېړنو کورنیو جګړو په بڼه را ووتلې.

اصلي خبره داده څومره چې زموږ خپله مېډیا د نورو په لاس او یا د نورو تر اغېزې لاندې چلېدلې ده هومره یې د افکارو د روښانولو په ځای د ماغزو مینځلو دنده پر مخ بیولې ده. نو اوس موږ دې ته سخته اړتیا لرو چې له خپلې مېډیا څخه د جنګونو دوړې او ګردونه او پر هغې باندې نور تپل شوي شیان پاک کړو او دا هینداره دومره صافه او شفافه کړو چې هر څوک او هر شی موږ ته په خپله اصلي بڼه او څېره کې را ښکاره کړي یعنې دا چې موږ له اصلي خوځښتونو او حقایقو څخه څنګه چې دي هغسې خبر کړي.

زه د نیمې پېړۍ راهیسې د هېواد مطبوعاتو په خدمت مصروف شوی یم. په دې دومره موده کې مې د هېواد د مطبوعاتو ډېرې هسکې او ټیټې څپې لیدلي ما په خپله هم، په دې څپو کې د لاهو کېدو له امله د هسکېدو او رالوېدو مرحلې تېرې کړې دي. د کار او خدمت په دې دومره موده کې د ژورنالیزم یو دری کلن کورس همدارنګه یو بل څو میاشتنی کورس چې د یو امریکایي پروفیسر له خوا تدریس کېده، زه د ژورنالیزم د مسلکي لارې او لیکې سره یو څه آشنا کړم. د کار په جریان کې ماته د دې زمینه هم برابره شوه چې د هغو کسانو سره د کار په ساحه کې د ملګرتیا ویاړ ولرم چې د ژورنالیزم په رشته کې یې د ډوکتورا یا ماسټرۍ ډیپلومې تر لاسه کړې وې. له بلې خوا د هېواد په ورځپاڼه کې زما د نسبتاً اوږدې مودې خدمت کولو ماته څه نا څه داسې یو صلاحیت را ښښلی ؤ چې د کابل پوهنتون د ژورنالیزم د پوهنځي له شاګردانو سره د عملي ژورنالیزم په پرېکټس کې مرستې وکړی شم.

زما ځینو ملګرو له پخوا راهیسې له ما نه غوښتنه لرله چې د ژورنالیزم په باره کې خپل اخستل شوی یاددښتونه سره برابر کړم او د خپلو تجربو سره یو ځای یې د مقالو په بڼه ولیکم. ما په داسې وخت کې په دغه کار باندې لاس پورې کړ چې زما او زما د مسلک تر منځ د شپږو کلونو یو واټن راغلی ؤ. په دغه موده کې مې له یوې امریکایي موسسې (ایم.سي.آی.) سره چې د جنوب لویدیځ افغانستان لپاره یې

د روغتیا پالانو د روزلو دنده په غاړه درلودله، د یو ژباړونکي په توګه کار کاوه. په دغه وخت کې د طبي مضامینو ژباړلو ته اړ شوی وم او سختو طبي اصطلاحاتو زما ذهن زیات مصروف ساتلی وؤ. نو مانشو کولای چې د ژورنالیزم پر مخ تلونکې بهیر ګام په ګام وڅارم. ښایي له دې امله زما په کار کې نیمګړتیاوې زیاتې وي. سره د دې هم د ګوربت د مجلې مدیر ګران ورور غښتلي په دې خبره هڅولم چې د دې لړۍ مضامین د پوهنتونونو د ژورنالیزم د څانګو شاګردان په پرله پسې توګه لولي او ګټه ورڅخه اخلي.

په دې مضامینو کې د نظري ژورنالیزم په باره کې ځینې موضوعات شرح شوي دي. سمدلاسه دلته عملي ژورنالیزم په باب د څه لیکلو څخه ځکه ډډه شوې ده چې هغه د یو فن په توګه د ډریورۍ په څېر یوازې د لیکنې له لارې نه ښودل کېږي بلکې تطبیقي او عملي کارونو ته زیاته اړتیا لري. زه باور لرم چې استادان به، په دې ساحه کې شاګردانو ته مخامخ ډېر څه وښيي. سره د دې هم که زه دلته په کاناډا کې د عملي ژورنالیزم په باره کې نوې، آسانه او په زړه پورې

لارې چارې ومومم، هغه به د افغانانو د اړتیاوؤ او امکاناتو په نظر کې نیولو سره ترتیب او وړاندې کړم.

خدای(ج) دې وکړي چې زما په دې لیکنه کې، زما د هیلې او د مینه والو دغوښتنو سره سم داسې مواد ځای شوي وي چې زموږ په هېواد کې د یو سالم او روڼ ژورنالیزم د ودې سره مرسته وکړي شي او همدغسې یو ژورنالیزم د ټولنې د روغ او رمټ عصبي نظام په څېر زموږ په ملي هوښیارۍ او ملي تفکر کې د ونډې خاوند وګرځي.

و من الله التوفیق

عبدالجلیل وجدي

د اپریل ۱۳/ ۲۰۰۴

تورونټو-کاناډا

لومړی څپرکی

د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه

د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه

داسې ویل کېږي چې چینایان، لومړني خلک وؤ چې یو ډول چاپ یې د لومړي ځل لپاره را ایستلی ؤ. دا خبره هم مشهوره ده چې کاغذ هم د لومړي ځل لپاره په چین کې اختراع شوی دی. همدارنګه لومړنی کتاب هم په (۸۶۸) میلادي کال کې په چین کې چاپ شوی دی. دا هم ویل کېږي چې له ټولو څخه پخوانۍ درباري جریده (Court Gazette) هم په چین کې راوتلې ده. که خبره داسې وي نو شرق د مطبوعاتو په پیدایښت کې له غرب څخه ډېر وړاندې ؤ. غرب د طباعت چل له چین زده کړی دی. خو په خپله چین د ۹- ۱۰ پیړیو په موده کې خپل دغه فن ته وده ورنکړای شوای.

اروپائیانو په (۱۵) پېړۍ کې دغه فن ته د وخت د شرایطو سره سمه وده ورکړه. د جرمني د مینز د ښار یو زرګر ګوتنبرګ د طباعتي حروفو جوړولو کار دومره پرمخ بوتلو چې دغه کار یې یوازې د مطبوعاتو پیلامه ونه ګرځید، بلکه د تاریخ یوه بله مبداء هم وبلله شوه. بالاخره دی په دې بریالی شو چې د لرګیو د ټوټو په ځای فلزي حروف جوړ کړي. ددغو حروفو لپاره یې مناسب رنګ (سیاهي) هم جوړه کړه. ګوتنبرګ په ۱۴۵۶ کال کې د انجیل (۳۰۰) نسخې چاپ کړلې. تر دې وروسته د طباعت صنعت په ډېرو نورو هېوادو کې هم رواج وموند. د ایټالیې د وینز ښار هغه ځای ؤ چې د طباعت د ښکلا

مرکز وګرځید. دا هغه وخت ؤ چې هم حکومت او هم کلیسا د طباعت صنعتګران هڅول. کګزټون (Caxton) د انګلستان لومړنی طباعتي صنعتکار ؤ چې انګریزي ژبه یې په ۱۴۷۶ کې له طباعت سره آشنا کړه. تر دې دمخه به کتابونه یوازې په لاتیني ژبه چاپېدل. تر دې وروسته د نړۍ په تجارتي مراکزو کې طباعت ډېر زیات رواج وموند. لومړۍ ورځپاڼه په ۱۷۰۲ کې په لندن کې (The daily Courant) په نامه راووتله.

اروپايي استعماریونو چې له مطبوعاتو څخه یې د یوې استعماري وسیلې په حیث کار اخیست، په نړۍ کې د دغه صنعت لمنه زیاته خپره کړې ده. بنجامین هریس لومړنی انګریز دی چې امریکا ته د تګ سره سم یې هلته په ۱۶۹۰ کال کې یوه جریده (Publick Occurrences) په نامه راو ایستله. تر ده وروسته یو امریکايي جان کمپیل (John Campbell) په ۱۷۰۴ کال کې یوه امریکايي ورځپاڼه چې (Boston News-letter) نومیده خپره کړه. فکر کېږي چې لومړنی روسي خپرونه په ۱۷۰۳ کې خپره شوې ده.

پرتګالیانو په ۱۵۵۰ م کې هند ته مطبعه راوړې ده. لومړی به په دغه مطبعه باندې مذهبي کتابونه چاپېدل. خو جي.اې.هیکي (J.A.Hichey) لومړنی سړی ؤ چې په کلکته کې یې د (Bengal Gazette) په نامه یوه جریده په انګریزي ژبه کې خپره کړه.

زموږ د هېواد دوې لویې ژبې هم د لومړي ځل لپاره اروپائیانو د خپلو خاصو مذهبي او استعماري هدفونو لپاره له طباعت سره آشنا کړې دي. د دري ژبې لومړنی چاپي اثر د «داستان مسیح» په نامه د لاتیني ژبارې سره یوځای په ۱۶۳۹ میلادي کال کې په لندن کې چاپ

شوی دی. همدارنګه د پښتو لومړنی چاپي اثر د ګولډن سټیټ ډکشنري ده چې په ۱۷۸۷ کې چاپ شوې ده.

د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه:

په افغانستان کې هم مطبوعات او ډله ییزې مفاهمې نورې وروستنۍ وسیلې د مهمو حوادثو، بدلونونو، اوښتونونو او بحرانونو مولودې او هم محرکې دي. د هېواد د مطبوعاتو پرون ته یوه لنډه کتنه دا څرګندوي چې په افغانستان کې مطبوعات د ۱۹ پېړۍ په زړه کې چې له انګریزانو سره د افغانانو تقریباً سل کلنه مبارزه د بشپړتابه یوې مهمې مرحل ته داخلېده او د اصلاحاتو پروسه هم د دې لویې مبارزې یوه برخه ګرځېده، منځ ته راوستل شول.

د افغانستان مطبوعاتو د پیدا ایښت له لومړۍ ورځې څخه تر ننه پورې د باراني او طوفاني ورځو په څېر خپل پوره او ډېر روڼ مخ خلکو ته نه دی ښودلی. د بېلوبېلو وختونو د بحرانونو، اختناقونو، جنګونو او انقلابونو، وریځو، دوړو او ګردونو او په وروستیو وختو کې د جنګونو لمبو او دودونو هغه یا په بشپړ ډول د خلکو له نظره پټ کړي او یا یې پوره په خپل اصلي شکل نه دي ورښودلي.

د هېواد د مطبوعاتو په آسمان کې لومړنی راختلی ستوری شمس النهار ؤ چې له نن څخه کابو یوه نیمه پېړۍ د مخه یې د امیرشیرعلی خان د سلطنت په دویمه دوره (۱۸۶۸ م) کې په خپلو خپرونو پیل کړی دی. ځینې څېړونکي لیکي چې د دغسې یو اخبار خپرول د هغو اصلاحاتو یوه برخه وه چې سید جمال الدین افغاني یې امیرشیرعلي خان ته د ده د سلطنت په لومړۍ دوره (۱۸۶۶) کې سپارښتنه کړې وه.

ویل کېږي چې په ځینو وختو کې به دغه جریده، په دوؤ اوونیو کې یو ځل چاپېدله. د شمس النهار لومړنۍ ګڼې ته له کتنې څخه څرګندېږي چې جریده، په افغانستان کې د یوې نوې پدیدې په حیث مجبوره شوې ده چې په خپله د خپل ځان د پېژندنې په باره کې ډېرې خبرې وکړي. له مشترکینو سره د خپلو اړیکو او له هغوی څخه د اشتراک د پیسو د ترلاسه کولو په لارو چارو رڼا واچوي. مثلاً د «اشتهار»، «اطلاع ضروري» عناوین له همدې موضوع سره اړه لري.

د شمس النهار د داسې یوې خبرې څخه چې (... سعی درین خواهد بود که خبرباز اری و پوچ هر گز در این اخبار درج نگردد....) څرګندېږي چې دغه اخبار د ښاري او محلي خبرونو په مقابل کې داسې یو دریځ درلود چې ننني ژورنالیزم یې نه تائیدوي البته په اصطلاح د «د پوچو خبرونو» د نه خپرولو په برخه کې ورسره توافق لري. د افغانستان د مطبوعاتو دغه عنعنه چې د پخوانیو خراغونو په څېر تر خپلو سترګو لاندې ځمکه په تیاره کې ساتي له همدغه وخت څخه پیل شوې ده.

په ټول اخبار کې یوازې په کابل کې د بې ساري سختې واورې د اورېدو او سختې یخنۍ په باره کې یو خبر محلي جنبه درلوده چې د خلکو د ژوندانه سره یې ډېره نږدې رابطه هم لرله. خو هغه د یوې داسې طبیعي پیښې په باره کې ؤ چې غیر عادي حالت یې د څو کسو د وژل کېدو پایله ورکړې وه. اجتماعي ارزښت یې یوازې دومره ؤ چې په بیک توت کې څو تنو، دوؤ ښځو ته د نجات ورکولو په باره کې خپله انساني وظیفه سرته ورسوله. یو-دوه داسې خبرونه هم په کې راغلي دي چې د افغانستان د خلکو سره یې روحي او عقیدوي نږدې والی درلود. او هغه د څو کسانو د مسلمان کېدو د پېښو په باره کې وؤ. د

شمس النهار د لومړنۍ ګڼې نور خبرونه د لیرې هېوادو او لیرې قارو سره اړه لري. د افغانستان د خلکو او حکومت د کارونو او فعالیتونو اجتماعي هڅو او اجتماعي تحولاتو په باره کې چې دغه وخت پیل شوي وؤ خبرونه یا تبصرې نه لري.

سره د دې هم، د دې جریدې څو نورې ګڼې چې نورو څېړونکو لوستې دي دا راښیي چې په دولتي اعلامیو او خپرونو یې علاوه خبرونه، ادبي لیکنې ځینې نورې داسې مقالې یې هم خپرولې چې د لوستونکو د فکرونو په روښانه کولو او د دوی په خبرتیا کې بې تأثره نه وې. مثلاً په خپله یوه مقاله کې یې لیکلي دي چې په افغانستان کې، خلکو له دې امله چې پومبه یې انګلستان په ارزانه بیه اخستله او په مقابل کې یې خپل ټوکران ورباندې په لوړه بیه خرڅول، د پومبې له کرنې څخه ګټه نشوای کولای بلکه زیان یې لیده، سبب یې دا وؤ چې دغه خلک د علم او کمال څخه بې برخې پاتې شوي وؤ.

یوې یوویشت کلنې تورې دورې چې له (۱۲۵۹ ل- ۱۸۸۰ م) څخه تر (۱۲۸۰ل – ۱۹۰۱) پورې یې دوام وکړ د مطبوعاتو لمر په تورو وریځو کې پټ او بیا ورک کړ. په دغه موده کې چې د امیرمحمد یعقوب خان او امیرعبدالرحمن خان د سلطنت دورې دې ملت دوؤ فشارونو (انګریزي استعمار او داخلي استبداد) لاندې راغلی ؤ. نو ځکه د اختناق اندازه ډېره زیاته وه. که څه هم د امیرعبدالرحمن خان د پاچاهۍ په موده کې کابل ته یوه بله مطبعه هم راوړل شوه، خو هغه مستقیماً د امیر تر کنټرول لاندې راغلې وه. په خپله امیر هر څه حتی لیکوال هم ؤ. د ده په زمانه کې کومه جریده نه چلېده خو ځینې دیواني خپرونې لکه فرمانونه، ابلاغیې، اعلامیې او داسې نورې مروجې وې مګر د کتابونو چاپولو کار نېستاً ښه په

مخ روان ؤ لکه چې د ده د سلطنت په موده کې لږ او ډېر (۳۰) ډوله کتابونه چاپ شوي او خپاره شوي دي.

د کوم ملت د زړه په کور کې چې د مطبوعاتو د لمر ځرک لګېدلی وي، هغه په تورو تیارو کې هم د لارې ایستلو هڅه د لاسه نه ورکوي. لکه چې د هغه وخت د استبداد په خېټه کې یو نوی غورځنګ خپله وده پیل کوله. دا غورځنګ د مشروطیت غوښتونکو نهضت ؤ چې د امیرحبیب الله خان پاچاهۍ په موده کې یې خپل ځان راښکاره کړ. د حبیب الله خان سلطنت په حقیقت کې د عبدالرحمن خان د سلطنت ادامه وه خو یوې جزوي پېښې پکې د بېلوالي کرښه راوایستله هغه دا وه چې د افغانستان د ژورنالیزم پلار محمود طرزي چې د مرحوم پوهاند حبیبي په قول په ترکیه کې یې د سید جمال الدین افغان له مخامخ خبرو څخه زیات اثرات اخیستي ؤ. په ۱۹۰۱ کال کې د امیرعبدالرحمن خان د فاتحې اداکولو او د امیرحبیب الله خان د جلوس د مبارکۍ لپاره کابل ته راغی. د ده فضل او پوهې په امیر اغېزه وکړه او هیله یې ترې وکړه چې کابل ته راستون شي. دې پخوا د امیر عبدالرحمن خان سره د ناوړه تفاهم له امله د خپلې کورنۍ سره دمشق ته تللی ؤ. کله چې محمود طرزي په ۱۹۰۲ کال کې کابل ته راغی لومړی یې د ژول ورنر داستانونه په دري واړول چې امیر یې ولولي. خو دغو کارونو د ده د لیکوالۍ او سیاسي غوښتنو تنده ماته نه کړه نو د یوې جریدې د خپرولو لپاره یې خپلې هڅې پیل کړلې.

د ده دغو هڅو په پایله کې، له شمس النهار څخه وروسته دویمه جریده د افغانستان سراج الاخبار په نامه د ۱۹۰۶ جنوري په ۱۱ نېټه راووتله، مسؤل مدیر یې د شاهي مدرسې مدرس مولوي عبدالرؤف خان کندهاري ؤ. د افغانستان سراج الاخبار یوازې یوه ګڼه

خپره شوې وه. ویل کېږي چې د درولو علت یې د بریتانیې د حکومت مداخله وه. د دغه اخبار په درېدو سره یو ځل بیا د تورتم حالت راپیدا شو خو په دې موده کې د کتابونو چاپولو لړۍ په تېپه ونه درېده. د ۱۹۱۱ کال په وروستیو وختو کې هغه ډیوه چې د بلېدو سره سم یې رڼا ورکه شوه، یو ځل بیا راپیدا شوه او د سراج الاخبار افغانیې په نامه یې خپلو خپرونو ته دوام ورکړ.

داځل د تنویر اور تودو چې دغه طاقت د علامه محمود طرزي په شان یو لوی سیاست پوه، ادیب او مدبر شخصیت په لاس ورغی. د افغانستان د ژورنالیزم پلار محمود طرزي اخبار په لنډ ډول خو په ډېره جامع توګه په خپلو الفاظو کې داسې تعریف کړی دی: (اخبار جمع خبر است که ضد آن بی خبری است.) په دې توګه دی د خبرتیا او بې خبری تر منځ توپیر ته اشاره لري او خبرتیا د هر چا لپاره ضروري بولي. د سراج الاخبار د لومړنۍ سرمقالې څخه ځرګنده شوه چې ده هغه وخت د خبر لیکنې دری مهم هدفونه (خبرول، تعلیم ورکول او مصروف ساتل) په مخکې اچولي وؤ. د افغانستان د هغه وخت په شرایطو کې د محمود طرزي د خبرنګارۍ ځلورمه وظیفه د استعمار ضد ملت پالنه وه.

د دوؤ روسي څېړونکو (ماسون او رومادین) د لیکنو له مخې په ترکستان کې د تزاري روسیې حکمران جنرال کورا پاتکین، د سراج الاخبار د خپرونو څخه شکایت درلود. دغه اخبار په افغانستان کې د مشروطیت غوښتونکو له خوا چاپېده چې نورو محکومو ولسونو ته یې هم د آزادۍ پیغامونه درلودل. روسان د دغه اخبار د خپرونو څخه انګریزانو ته په شکایت ورغلل او ورته ویې ویل چې د افغانستان په امیرحبیب الله خان فشار واچوي چې د دغه اخبار ژبه

بنده کړي، ځکه چې سراج الاخبار په خلکو کې د آزادۍ غوښتنې جذبه راوېښوي او خلک د روس او انګریز په ضد را پاروي. خو انګریزانو په خپله هم، له دوی څخه د مخه دا ډول شکایت درلود. د ډیلي چیف کمشنر (W.M.Haily) د ۱۹۱۴ کال په سپټمبر کې د جنايي اطلاعاتو سرمامور ته ولیکل چې د سراج الاخبار د خپرونې لهجې زموږ ګټې له سخت زیان سره مخامخ کړې دي. باید په هند کې د هغه د خپرېدو مخه ونیوله شي.

په هند کې برتانوي نایب السلطنه (وایسرای) د ۱۹۱۴ کال د دسمبر په میاشت کې د افغانستان له امیر څخه وغوښتل چې په سراج الاخبار کې د بریتانیا په ضد د خپرونو مخه ونیسي. په دغه وخت کې د سیمې د شاوخوا مطبوعاتو لکه د کلکتې (حبل المتین) او د ایران (عصر آزادی) او (نهضت شرق) جریدو هم د افغانستان د نهضت او مطبوعاتو پیروي کوله.

سراج الاخبار اته کاله خپور شوی دی چې د امیرحبیب الله خان د مړینې سره سم یې نشرات پای ته رسېدلي دي او «امان افغان» د هغه ځای نیولی دی. په دې دوره کې د خپرونو بل مهم ګام د مسلکي خپرونو خپرېدل وؤ لکه چې د سراج الاخبار افغانیه ترڅنګ د افغاني ماشومانو لپاره د سراج الاطفال په نوم یوه جریده خپروه شوه.

د خپلواکۍ له ترلاسه کولو وروسته د هېواد د هر اړخیز پرمختګ لپاره د پروګرامونو د طرحې په ترڅ کې د خپرونو د پراختیا او پرمختګ هڅه هم وشوه. په لومړۍ مرحله کې د خپرونو ژبه د هېواد د آزادۍ ساتلو او د پرمختګ لپاره وګومارله شوه او په بله مرحله کې د خپرونو د غږ رسېدلو او رساکېدو لپاره پراختیايي او پرمختیایي

ګامونه پورته شول. د خپرونو وسعت او تنوع ته پاملرنه وشوه او دهېواد ګوټ ګوټ ته د هغه د رسېدلو هڅې پیل شوې.

د مرکزي اخبار «امان افغان» تر خپرېدو لږ وروسته لاندې خپرونې پیل شوې:

اتحاد مشرقي (۱۲۹۸ ش) په ننګرهار کې، الغازي (۱۳۰۰ ش) په پکتیا کې، اتفاق اسلام په هرات کې، طلوع افغان (۱۳۰۰ ش) په کندهار کې، بیدار (۱۳۰۰ ش) په مزار شریف کې خپلې خپرونې پیل کړې. همدارنګه اتحاد، ستاره، افغان، اصلاح د ولایاتو له خپرونو څخه وې.

د «افغان» په نامه د افغانستان لومړنۍ ورځپاڼه د لومړي ځل لپاره په مرکز کې راووتله. همدارنګه ارشاد النسوان (د ښځو لپاره اختصاصي جریده)، ابلاغ (قانون خپروونکې دیواني جریده) او د حقیقت جریده یوه په بله پسې خپرې شوې. ورسره د معرف معارف، مجموعه عسکریه، آینه عرفان، مجموعه صحیه او پښتون دږغ مجلې خپرې شوې.

د افغانستان د لومړني اساسي نظامنامې (اساسي قانون) چې په ۱۳۰۱ لمریز کال کې تسوید او تصویب شو. په خپله ۱۱ مادو کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بیان آزادي تضمین کړه او بیا په ۱۳۰۳ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د ثروت، انیس، نسیم سحر او نوروز آزادي جریدې رامنځ ته شوې. همدا وخت د مطبوعاتو لومړنی ریاست جوړ شو او لومړنۍ آزاده مطبوعاتي محاکمه وشوه.

په افغانستان کې د مطبوعاتو د دې بیړنۍ او چټکې ودې له اوج ته رسېدو سره یو ناڅاپه د سقوي دورې د اړو دوړ له امله

مطبوعات له سقوط او رکود سره مخامخ شول خو بیا هم رژیم ته د تبلیغ د اړتیا له امله په ټپه و نه درېدل. عاجل فرامین او ابلاغیې نشر شوې او ورسره د هېواد مرکزي اخبار «امان افغان»، «حبیب الاسلام» په نامه خپور شو. همدارنګه د کندهار «طلوع افغان» نوم په «مؤید الاسلام» وګرځول شو. په خان آباد کې د «اصلاح» پر ځای «نهضت الحبیب» او په مزار شریف کې د اتحاد اسلام بیا «بیدار» پر ځای «رهبر اسلام» جریدې خپرې شوې. «الایمان» د یوې دیني جریدې په توګه په ننګرهار کې خپور شو او «الاصلاح» او «اتحاد افغان» په پکتیا کې د نادرخان او شاه محمودخان له خوا چې دا وخت له سقویانو سره په جنګ وو خپاره شول. په همدې توګه دا وخت څو نورې جریدې د «غیرت اسلام» «د کور غم» او «سورسات» په نومونو په کندهار او ننګرهار کې خپرېدلې. دا وخت د «افغانستان» په نوم یوه جریده له لاهوره هم خپرېده چې د هېواد خواخوږو پکښې کار کاوه.

په نادري دوره کې په سرکاي سطحه اکثره مړې شوې خپرونې را ژوندۍ او ځینې نوې خپرونې رامنځ ته شوې. په کابل کې د کابل «مجله»، کابل کلنۍ، اقتصاد مجله، «حی علی الفلاح» مجله، په کندهار کې «پښتو» په هرات کې ادبي مجله او د هرات د ښاروالۍ مجله نوې خپرې شوې.

په ۱۳۲۹ کال په افغانستان کې د مطبوعاتو د دویم قانون په نافذېدلو سره، د سیاسي تنفس لپاره نسبتي زمینه برابره شوه او مطبوعاتو د ویښ زلمیانو تحریک ته په انعکاس ورکولو سره د خپلې ودې او پرمختګ په لاره کې یو بل مهم ګام اوچت کړ.

دا وخت تر اماني دورې وروسته، د آزادو مطبوعاتو دویمه څپه پیل شوه او په کابل کې د «انګار»، «وطن»، «ندای خلق»، «اولس»، «نیلاب» او «آئینه» جریدې خپرې شوې، د کابل انتخابي ښاروالی د «پامیر» او د میمنې ښاروالی د «اتم» په نامه جریدې راوایستې او د دوی تر څنګه «الفبا» ته په کندهار، «صدای ملت» ته په هرات او «پیام افغان» ته په کابل کې د نشر اجازه ورکړ شوې وه.

په هېواد کې د دموکراسۍ د لسیزې (۱۳۴۲ـ ۱۳۵۲) په پیل کېدو سره حتې دسرکاري خپرونو لهجه هم بدله شوه او په لومړۍ مرحله کې چې لا آزادي جریدې نه وې خپرې شوې په اصلاح، انیس او هېواد کې هم د انتقادي مقالو خپرېدل پیل شول او د مطبوعاتو د یو کیفي بدلون لپاره زمینه برابره شوه. په دغه دوره کې یو زیات شمېر شخصي او حزبي جریدې راووتې لکه:

«وحدت»، «پیام امروز»، «افغان ملت»، «خلق»، «مردم»، «پیام»، «وجدان»، «مساوات»، «پرچم»، «ترجمان»، «سبا»، «شعله جاوید»، «صدای عوام»، «کاروان»، «خیبر»، «کمک»، «پروانه»، «هدف»، «جبهه ملی»، «سپیده دم»، «ګهیځ»، «پکتیا»، «افغان ولس»، «اتحاد ملی»، «روزګار»، «ملت»، «افغان»، «رمز صحت»، «شوخک»، «آزادي»، «آینه روز»، «دارو درمل»، «میهن»، «برهان»، «افکارلو»، «پیکار» او «ندای خلق».

د دموکراسۍ د لسیزې آزادو مطبوعاتو د ویښ زلمیانو د دورې په څېر په ډېره سمبولیکه ژبه خبرې نه کولې لهجه یې څه ناڅه روښانه او واضح وه. دې جریدو کولای شوای چې د خپلو امکاناتو سره سم حقایق را لوڅ کړي، د وخت په سیاسي او فکري جریانونو رڼا واچوي، د زړونو خبرې را برسیره کړي او پټې شوې عقدې رالوڅې

کړې ورسره يې د واردو شويو ايډيالوژيو د تخمونو د کرلو لپاره هم زمينه برابره کړه.

د ۱۳۵۲ کال د چنګاښ په ۲۶ د جمهوريت د کودتا په کېدلو سره د ديموکراسۍ د لسيزې پاڼه ونغښتله شوه. شخصي او آزادي خپرونې ټولې بندې شوې. رسمي خپرونې زياتره په خپل حال پاتې شوې خو د کيفيت له اړخه د خپرونو ژبه او لهجه بدله شوه او حتی ټولې سرکاري خپرونې هم د دولتي مطابعو د مسوؤل مديريت له خوا کنټل کېدې او په خلاص مټ سانسور پکې کېده. دا سانسور هم يوازې د انتقادي مطالبو د مخ نيوي لپاره ؤ خو چې افکارو خصوصاً د جمهوريت په لومړيو څو کلونو کې په خلاص مټ سرکاري خپرونو او راډيو ته لاره وموندله نو کمونيستو ليکوالو پکې ځای ونيو.

د جمهوريت په دوره کې د هېواد د مرکزي اخبار نوم «جمهوريت» شو چې د «اصلاح» د ورځپاڼې ځای يې ونيو او ورسره د جمهوريت په نامه پښتو، دري، انګريزي او عربي مجلې هم خپرې شوې.

د ثور د خونړۍ کودتا له کېدو سره د هېواد نورو شتمنيو ترڅنګ نشراتي او خبرني وسايل هم ټول د دوی لاس ته ولوېدل او له هماغه لومړۍ ورځې نه يې د خپلو کمونستي اهدافو لپاره استخدام کړل.

د کمونيستانو مطبوعاتو درې بڼې درلودې:

۱- د خلقيانو په وخت کې د کمونستي کولو پروسه: په دې دوره کې د جمهوريت ورځپاڼه، «ثور انقلاب» په ورځپاڼه واړوله شوه.

د هېواد نورې عامې علمي او مسلکي خپرونې يې هم په کمونستي رنګ ولړلې او ټول علمي مسايل يې د مارکسيزم سره خم ته واچول.

۲- د روسي کولو پروسه: د ۱۳۵۸ کال د مرغومې په ۶ نېټه، افغانستان ته د روسي لښکرو په راتلو سره روسانو د خلقيانو ځای پرچميانو ته وسپارلو په ټولو ساحو کې يې د خپلو ګټو مشاورينو په وسيله کارونه پيل کړل او پرچمي جمهور رئيس، صدراعظم او وزيران او نور تش په نامه وؤ.

روسانو په لومړۍ مرحله کې د ګوند او حکومت چارې سره بيلې کړې، د «ثور انقلاب» مرکزي ورځپاڼه يې د روسيې د پراودا په تقليد او ترجمه د «حقيقت...» په نوم د ګرځولو او د ګوند د نشراتي ارګان په توګه يې نشر کړه. د «هېواد» ورځپاڼه يې د حکومت د اورګان په توګه «ژوندون» يې د ليکوالو د اتحاديې، «پيش آهنګ» د ماشومانو د سازمان، «درفش جوانان» يې د ځوانانو د سازمان، «زنان افغانستان» يې د ښځو د سازمان «کار» يې د صنفي اتحاديو، «هنر» يې د هنرمندانو د اتحاديې او «سباوون» يې د ژورنالستانو د اتحاديې له خوا نشر کړل او «حقيقت سرباز» يې د وزارت دفاع له خوا خپور کړ.

کمونستانو قومونو ته چې دوی ورته مليتونه وايي، د حقوقو ورکولو په نامه د ازبکو، ترکمنو او بلوڅو لپاره د «يلدوز»، «ګورش» او «سوپ» په نومونو جريدې د دوی په ژبو خپرې کړلې، خو په حقيقت کې يې دا کار د افغانستان د وروڼو قومونو د سره اچولو، د دوی تر منځ د دښمنيو د راپيدا کولو او د بيلتون راوستلو لپاره د خپل ښکيلاکي پلان له مخې کاوه. همدا راز د پښتنو قبايلو لپاره يې

د «جرګه» په نامه مجله نشر کړه او غوښتل يې چې د جرګې تر عنعنوي نامه لاندې دوی د کمونيزم په لومه کې ښکيل کړي.

کمونيستانو په کابل کې د روسي خپرونو د ويشلو لپاره هم زمينې برابرې کړلې، لکه د «ځلميان»، او «جوانان» جريدې په خپله د روسيې کلتوري مرکز خپرولې. دغه مرکز د کمونيزم ايډيالوژيکه مجله هم د «سولې، ترقی، او سوسياليزم» په نامه په کابل کې خپره کړه. «پيوستون» او «همبستګي» او «دوستي» دوې نورې خپرونې وې چې دوی د خلکو د ماغزو مينځلو لپاره خپرولې.

۳- د عادي کولو پروسه: په افغانستان کې د کمونيزم او روسانو د ماتې خوړلو په پايله کې، د کمونيستانو وروستنی جمهور رئيس نجيب الله، د ملي روغې او پخلاينې سياست ته لاس وغزاوه. له يوې خوا يې د فرمايشي حزبونو د جوړولو لپاره اجازه ورکړه چې خپل نشراتي ارګانونه هم ولري او له بلې خوا يې هڅه وکړه چې دولتي خپرونو ته ملي بڼه ورکړي. او د کمونستي کولو او روسي کولو پرځای يې د عادي کولو لاره ونيوله. په دې سلسله کې يې يو شمېر کسانو ته اجازه ورکړه چې په اصطلاح آزادې جريدې خپرې کړي او حزبونه نشراتي اورګانونه ولري. د دې ډول آزادو جريدو په لړ کې د «پلوشه»، «ياحق»، او «نګاه» په نوم جريدې خپرې شوې. د فرمايشي حزبونو په لړ کې د افغانستان د خلکو اسلامي حزب «الاسلام»، د افغانستان د زحمتکشانو انقلابي سازمان چې د ستمي کمونيستانو يوه ډله ده د «ميهن» او د بزګرانو د عدالت ګوند د «عدالت» په نامه جريدې خپرې کړې.

د سرکاي خپرونو په لهجه او کړو وړو کې هم بدلون راغی. د «حقيقت انقلاب ثور» خپرونه يې بنده او د هغه پر ځای يې د «پيام» په نوم خپرونه را و ايسته. د «اخبار هفته» په نوم ظاهراً يې يوه آزاده جريده نشر کړه چې په روسيې، نجيب او حکومت يې هم انتقادونه کول خو په حقيقت کې دا جريده د خاد د ادارې له خوا اداره او خپرېدله.

زموږ د نن د مطبوعاتو بل طلايي اړخ د مقاومت او جهاد خپرونې دي چې د کمونيستانو له کودتا او تيري سره جوخت پيل شوي او د وسله وال جهاد ترڅنګ يې قلموال جهاد او مقاومت پيل کړ. په لومړۍ مرحله کې جهادي خپرونې د پوسټرونو، ابلاغيو، رسالو او جريدو په بڼه په يو ډېر محدود چوکاټ کې پيل شوې. د جهادي خپرونو لومړی شروع په پېښور کې وه، بيا په ايران، هند، اروپا، امريکا او نورې نړۍ کې هم پيل شوې.

«شهادت» د انجنير ګلبدين حکمتيار د حزب اسلامي نشراتي ارګان او «مجاهد» د جمعيت اسلامي افغانستان نشراتي ارګان د جهاد لومړنۍ خپرونې وې چې په ۱۳۵۷ کال په پېښور کې نشر شوې. «صف» په اروپا کې د افغاني محصلانو د اسلامي ټولنې خپرونه وه چې په ۱۳۵۷ کال کې راووته او هم «سوم عقرب» د مقاومت لومړۍ خپرونه وه چې مائويستو محصلينو په اروپا کې په ۱۳۵۷ کال کې خپره کړه. د جهاد په جريان کې د خپرونو شمېر کال په کال زيات شوی دی.

په عمومي ډول شومره خپرونې چې د افغانستان د پرون په کابو يوه نيمه پېړۍ کې شوې، تر هغه زياتې خپرونې د جهاد په لس کلنه دوره کې شوي دي. د يوې هغې احصائيې له مخې چې ښاغلي

رفیع (۱۶) کاله مخکې په افغانستان کې جوړه کړې وه زموږ د ټولو مهالنیو خپرونو شمېره (۱۹۶) عنوانونو ته رسید ه خو هغه احصائیه چې څو کاله د مخه ښاغلي تنګیال د جهادي مهالنیو خپرونو په برخه کې برابره کړې وه او ښاغلي رفیع تکمیل کړې وه، د جهادي خپرونو شمېر (۲۳۶) عنوانونو ته رسېده. په دواړو احصائیو کې یوازې هغه خپرونې راغلي چې په پښتو او دري ژبو خپرې شوې وې. د نورو ژبو خپرونې چې یا هغه وخت یا دا وخت شوی په دې احصائیه کې نه دي نیول شوي همدارنګه ټولې هغه خپرونې چې په هېواد کې، د ننه او یا په نورو هېوادو کې رواني دي، تراوسه په دقیقه توګه نه دي شمېرل شوې، یا داچې زه نه یم ورڅخه خبر شوی، ځکه خو سمدلاسه په دې اړه څه نشم لیکلی.

راډیو په افغانستان کې:

د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې چې د هېواد د صنعتي کېدلو لپاره بیړنۍ هڅې رواني وې، نو د مطبوعاتو د پراختیا او پرمختګ په څنګ کې راډیو نشراتو ته هم پاملرنه وشوه. لومړی پلا د راډیو دوه کوچنۍ دستګاوې د افغانستان د هغه وخت د حکومت له خوا راونیولې شوې چې یوه یې په ۱۳۰۶ کال کې په کابل کې نصب شوه او په نظر کې ؤ چې بله یې په کندهار کې فعاله شي. په هغه وخت کې د راډیو داسې یوه ۲۰۰ واټه دستګاه په زیاترو آسیایي هېوادونو کې نه وه فعاله شوې. لومړی ځل د راډیویي نشراتو د خپرېدو توان ډېر زیات نه ؤ. د دستګاه له نصب کېدو څخه د مخه (۳۰) بټرۍ لرونکې راډیوګانې په خلکو ووېشلې شوې. د راډیو لومړنۍ دستګاه په لندني کوټې (کوټی لندني) کې نصب او آنتن یې هم د دې کوټې په

چمن کې ودرول شو. د راډیو اداره په کورنیو چارو وزارت پورې تړل شوی وه یوازې دوه ساعته خپرونې یې لرلې.

د امانې دورې له پای ته رسېدلو او په افغانستان کې د اغتشاش له راتلو وروسته راډیویي خپرونې هم په ټپه ودرېدې په دغه وخت کې د خبرونو او موسیقي لپاره پاریدلې تلوسه د برتانوي هند، آلمان او روسیې او نورو ځایونو راډیوګانو ته په غوږ نیولو سره تسکینېدله. په دغه وخت کې په افغانستان کې د انګلستان، امریکې، ایټالیې او روسیې له خوا جوړې شوې راډیوګانې د افغاني سوداګرو له خوا واردېدلې او په بازارونو کې خرڅېدلې. په اردو ژبه د هندوستان خبرونو او هندي موسیقي په افغانستان کې زیات اورېدونکي درلودل.

په اساسي ډول د راډیو د خپرونو د بیا پیل کولو لپاره مقدماتي کارونه له ۱۳۱۴ څخه پیل شول. د منځنۍ څپې د یوې راډیویي دستګاه د رانیولو او نصبولو یو تړون د آلمان سره لاس لیک شو. همدارنګه حکومت له ټولو نایب الحکومه ګانو څخه وغوښتل چې د خپلو مربوطو تیمو څخه شاعران، ادیبان، هنرمندان او د ذوق خاوندان ورمعرفي کړي. په کابل کې د راډیو نشراتو لپاره یوه فني اداره او یو تخنیکي کورس جوړ شو. د دستګاه د راوړلو نصبولو کارونه تر ۱۳۱۹ کال پورې بشپړ شول د راډیو اساسي خپرونې د ۱۳۲۰ کال د حمل په لومړۍ نېټه، د هغه وخت د صدارت د لومړي مرستیال او د پوهنې د وزیر سردار محمد نعیم خان په پښتو وینا پیل شوې.

تر دې وروسته د راډیو په تخنیکي او نشراتي ساحو کې ډېرې پرمختیاوې محسوسېدلې، د پرمختیا دې سلسلې بالاخره خپل ځان

د هېواد د انکشافي پلانونو سره ونښلاوه. تر دې چې د کابل په انصاري واټ کې د راډيو افغانستان نوې مجهزه او عصري ودانۍ پرانيستل شوه اود هېوا د دويم پرمختيايي پلان له مخه د راډيو افغانستان تخنيکي او نشراتي امکانات پراخ شول او تر دې وروسته هڅه دا وه چې سيمه ييز لېږدوونکي او آخذې بشپړې شي.

په ۱۳۴۵ کال کې راډيو د ورځې ۱۴ ساعته خپرونې لرلې په دغه وخت کې په بهرنيو خپرونو کې په روسي او جرمني ژبو هم خپرونې پيل شوې وې. په ۱۳۴۶ کال کې يې خپرونې تر (۱۵) ساعتو ورسېدې چې (۷۵) جلاجلا خپرونې يې لرلې. د داود خان له کودتا سره (۱۳۵۲ سرطان) د راډيو افغانستان په خپرونو کې څه ډېر زيات محسوس بدلونونه رامنځ ته نه شول.

د ثور د کودتا سره سم راډيو زموږ د ملت او شاوخوا ګاونډيو هېوادو په ضد د تبليغاتي جګړې يوه لويه اډه وګرځول شوه. د راډيو بشپړ کنټرول ګونديانو واخيست. د خپرونو محتويات يې د خپل ګوند د کمونستي مرامونو په اساس وټاکل. په راډيو کې يې د خپلو فکري او ګوندي غوښتنو په بنسټ ځينې نوې خپرونې رامنځ ته کړې. په دغه وخت کې په راډيو کې روسي اثرات او تأثيرات زيات شول. د خپلو تبليغاتو لپاره يې د ورونو قومونو ژبو څخه هم زياته استفاده وکړه.

له روسي يرغل څخه وروسته د راډيويي امکاناتو د لا زياتو پراخېدلو هڅه وشوه. دا کار د دې لپاره وشو چې له يوې خوا خپل تبليغات د افغانستان د خلکو او هم نړيوالو ته ورسولی شي او له بلې خوا دا چې د راډيويي خپرونو شمېر او امواج او فريکونسي دومره متنوع کړي چې خلک د نړۍ نورې راډيوګانې وانه ورېدلی شي. په

دې منظور په بېلابېلو وختونو کې د راډيويي نشراتو او حتی جلا جلا راډيو ګانو د رامنځ ته کېدلو لپاره هڅې وشوې. په جلال آباد، کندهار، هرات، بلخ، ګرديز، خوست او د ځينو نورو ولايتونو په مرکزونو کې محلي ولايتي راډيوګانې فعالې شوې او د هغوی د تبليغاتو په خدمت کې ولوېدې او د نشراتو حجم ډېر زيات شو. په وروستيو کلونو کې د شرقي آلمان په مالي او تخنيکي مرسته راډيو افغانستان د مرکزي سټوډيو ګانو د پراخېدو او نويو سټوډيوګانو د جوړولو کار د راډيو تلويزيون د ودانۍ غربي اړخ ته پيل شوی ؤ.

ټلويزيون په افغانستان کې:

د ۱۳۵۱ کال په وروستيو مياشتو کې هغه وخت چې اروابناد محمد موسی شفيق د شاهي رژيم يو پوه او فعال صدراعظم ؤ او د ژورناليزم يو استاد ښاغلي صباح الدين کشککي، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت چارې پرمخ بيولې، په افغانستان کې د تلويزيون د جوړېدو پلان تصويب شو.

د کابل په ښار کې د تلويزيون مرکزي سټډيو د راډيو افغانستان په انګړ کې د مرحوم داود خان د جمهوري رياست په موده کې د جاپان په تخنيکي او علمي مرستو جوړه شوه. دغه تلويزيون په لومړي سر کې د تعليمي خپرونو او صحي پروګرامونو لپاره چې د ورځې به له يو نيم تر دوؤ ساعتونو پورې خپرونې کولې، جوړ شوی ؤ چې په امتحاني ډول يې د ۱۳۵۶ کال د حوت د مياشتې په ۲۵ نېټه خپرونې پيل کړې. په نظر کې ؤ چې د ۱۳۵۷ل د سرطان په ۲۶ به پرانيستل کېږي. مګر له بده مرغه داسې ونه شول. د افغانستان تلويزيون د پرانيستل کېدو د مخه د روسانو اود هغو د نوکرانو په

خدمت کې ولوېد، د افکارو، د تعمیر په ځای د افکارو د تخریب لپاره وسیله وګرځیده. دغه تلویزیون د جاپان په مرسته په پال سکیم ډول جوړ شوی ؤ چې د نړۍ له عصري دستګاوؤ څخه شمېرل کېده او په سیمه کې يې ساری نه درلود.

د ۱۳۶۶ کال په پیل کې د مسکو د تلویزیون یو ډایرکټر راوستل شو چې د کابل د تلویزیون خپرونې په روسي سیستم برابرې کړي. د راډیو تلویزیون روسي مشاورینو په مستقیم ډول د تلویزیوني خبرونو په ایډیټ کې برخه اخیستله. تر دې چې د مرکزي کمیټې روسي مشاورینو په مستقیمه توګه خپل امرونه صادرول.

روسانو غوښتل چې د سیمې له دې مهمې تلویزیوني دستګاه څخه د خپلو تبلیغاتو لپاره د نړیوالې اډې په توګه کار واخلي. نو دوې سترې مخابراتي دستګاوې يې د راډیو تلویزیون په انګړ کې ودرولې چې یوه يې د مارس دستګاه او بله يې د شمشاد دستګاه وه. د مسکو د تلویزیون خپرونې او هغه څه چې روسانو آسیايي سیمو ته خپرولې، د مارس د دستګاه په وسیله له مصنوعي سپوږمۍ (انترسپوتنیک) څخه اخیستل کېدې او خپرېدې. روسانو په دې ډول غوښتل په افغانستان کې د نورو ګاونډیو هېوادونو د تلویزیوني خپرونو مخه ونیسي. د دې دستګاه زور او قوت زیات نه ؤ ځکه هغه د افغانستان څخه وایستل شوه، ویل کېدل چې هغه کوم افریقایي هېواد ته واستول شوه. پرځای يې یوه بله دستګاه چې «لوتوس» نومېده او رژیم د شمشاد نوم ورباندې کېښود په ۱۳۶۱ کې له روسیې څخه راوړل شوه. دغې ډېرې مجهزې دستګاه څو کانالونه درلودل چې د تلویزیوني خپرونو څخه علاوه په مخابراتي او استخباراتي چارو کې هم ورڅخه کار اخیستل کېده. د شمشاد دستګاه کولای شول چې د

کابل د تلویزیون له مرکزي سټډیو نه د نړۍ هرې تلویزیوني شبکې ته د انترسپوتنیک له لارې مواد ورکړي او له نورو شبکو څخه هم اطلاعات ترلاسه کړي. د دې دستګاه ټول ښه امکانات یوازې او یوازې د شوروي او کمونیزم د تبلیغاتو لپاره وقف شوي وؤ.

له دې امله چې تلویزیون د کمونستي او روسي پروپاګنډې د خپرولو ډیره ښه وسیله وه نو د تلویزیوني شبکې لمنه د هېواد نورو ولایاتو ته هم وغځېدله لکه چې تر ۱۳۶۶ کال پورې د کابل په ګډون په بدخشان، بغلان، بلخ، جوزجان، هرات، فراه، هلمند، کندهار، خوست، ګردېز، غزني، ننګرهار او کنړ کې هم د تلویزیون خپرونې پیل شوې.

د افغانستان تلویزیوني شبکه په خپله د افغانستان د خلکو لپاره نه دې سالمې خبرتیا او نه د سالمې تفریح وسیله و، لوی هدف يې د دښمن په ګټه تبلیغات کول او د افغانستان د خلکود عامه افکارو تخریبول وؤ. د دې دستګاه اود هغې د کارکوونکو په ضد د خلکو کرکه ورځ په ورځ زیاتېدله.

د کابل ښاریانو د راډیو تلویزیون د دولتي کمیټې د رئیس، د تلویزیون د رئیس، مرستیال او نورو مسؤلینو د تیلیفون لمبرونه اخیستې وؤ. کله به چې خپرونې پیل شوې نو د کنځلو تیلیفونونه به هم ورسره سم پیل شول. د یول مسؤل د خولې خبره وه چې: «من بعد از شش بجه در تیلیفون مستقیم هیچ ګپ نمی زنم، زیرا که غیر از دوزدن چیزی دیګري نیست» دغه راز د تلویزیون د هغه وخت رئیس عبدالله شادان به ویل چې: «هرشب من بیش از صدها بار دشنام می شنوم لاکن چه کنم چاره چیست؟» د تلویزیون کمونستي کارکوونکو یو بل ته یوازې په یوه خبره تسلي ورکوله او هغه دا وه: «موږ د مخالفینو ګولۍ منلي دي خبرې خو یو عادي کار دی».

دویم ځپرکی

موږ اتلان وؤ که، که خبر جوړونکي؟

موږ اتلان وؤ، که خبر جوړوونکي؟

له روسانو سره د جهاد په موده کې هر مجاهد افغان فکر کاوه چې له دین، وطن او خپلې ملي آزادۍ څخه ددفاع ډېر لوی رسالت په غاړه لري او یو ځل بیا د نورو ملتونو له غاړو څخه د غلامۍ د زنځیرونو د ماتولو په لویه مبارزه کې د مخکښۍ ویاړ ترلاسه کوي، نو ځکه هر یوه ته خپل ځان اتل او قهرمان ښکارېده. خو د نړۍ نورو ډول ډول ټولنیزو ګروپونو په هغوی ځینې نور ښه یا بد نومونه اېښودل. د نړیوالو لویو خبري آژانسونو له نظره زموږ د هغه وخت تکړه، تر ځان او مال تېر مجاهدین تر هر څه زیات، خبر جوړوونکي (Newsmakers) یا داسې مولدین وو چې تولیدات (خبرونه) یې په تودو بازارونو کې لاس په لاس ګرځېدل. خو ګټه یې د نورو وه.

په ۱۹۸۲ کال کې، هغه وخت چې زموږ جهاد یوې ډېرې تودې مرحلې ته رسېدلی و، پنځو لویو بین المللي خبري آژانسونو (اسوشیېټډ پرس، یونایټډ پرس، رویټرز، فرانسپرس او تاس) چې د نویو صنعتي او تجارتي کمپنیو د اتحاد (Cartels) پوړ ته ختلي وو، د نړۍ په بېلابېلو برخو کې له (۵۰۰) څخه زیاتې نمایندګۍ لرلې. دغو د خبرونو په کار و بار اخته ادارو په نړۍ کې د (۴۳۱۹) خبریالانو یا نمایندګانو یو لښکر خپور کړی و.

په قلمونو، مایکروفونونو او تلویزیوني کامرو باندې دغه مجهز پوځ د جګړو په تودو ډګرونو کې هم د چریکانو څنګ نیولی و

او هره ورځ به یې (۱۷) میلیونه ویبونه یا لفظونه لیکل، چاپول او یا به یې په الکترونیکو څپو کې فضا ته سپارل، چې بیا به د نړۍ د خلکو سترګو او غوږونو ته رسول کېدل.

د هغو ډېرو ژورنالیستانو په جمله کې چې د افغانستان د حالاتو په باره کې یې ډېر مهم او ډراماتیک خبرونه لیکل د نیویارک ټایمز ورځپاڼې خبریال په خاصه توګه د یادونې وړ دی. دغه ۶۲ کلن ژورنالیست په افغانستان کې داسې له تکلیفونو او خطرونو ډک سفرونه کړي دي چې ځوانو ژورنالیستانو یې جرات نه شو کولای. ده خپلې ورځپاڼې ته د تازه تازه خبرونو له مخابره کولو نه علاوه د افغانستان د حالاتو په باره کې داسې زیات، په زړه پورې او ډراماتیک حالات راټول کړي دي چې لیکوالو ته د ښو فلمي سناریو او رومانونو لیکلو موضوعات په لاس ورکوي. ده خپل دا معلومات د "Among the Afghans" (دافغانانو تر مینځ) په نسبتاً پنډ کتاب کې راټول کړي او چاپ کړي دي.

نورو تکړه ژورنالیستانو د بېلابېلو هېوادونو د پوځي مشاورینو او د جاسوسي موسسو د کارکوونکو په څېر غوښتل چې د مجاهدینو په صفونو کې او کتارونو کې ملګري پیدا کړي، له همدغه امله د جهاد د ځینو وتلیو قوماندانانو ته د سپکو او درنو وسلو تر څنګ، د تلویزیون حساسې کامرې هم له یو شمېر کسیټونو سره یو ځای ورکول کېدلې.

ځینو تنظیمونو په جهاد کې، د خپلو فعالیتونو د پوره انعکاس لپاره هڅه کوله چې خارجي ژورنالیستان ونازوي چې د دوی په ګټه زیات تبلیغات وکړي. خو ژورنالیستانو د خپلو خپلو مقصدونو لپاره کار کاوه. ویل کېدل (غاړه دې د راوي بنده وي) چې

یو تنظیم خاص د دې لپاره چې چریکي عملیات یې، د دوی له خوښې سره سم د نړۍ په لویو تلویزیوني شبکو کې انعکاس ومومي نو یې په پکتیا کې بې وخته او بې ضرورته یوه ناڅاپي جګړه پیل کړه. په دې جګړه کې هغه اکټونه یا اکشنونه ډېر وو، چې فلم اخیستونکي زیات خوشاله کولای شي. البته دې ناڅاپي جګړې په ګردېز کې د پوځیانو یوې چونۍ ته سخت زیانونه ورسول خو څرنګه چې مجاهدینو تعرضي حالت درلود نو د دوی تلفات د دښمن د پوځیانو په نسبت زښته زیات وو.

د خبرونو برابرول او وېش (یا عرضه) یو نړېوال کاروبار یا بېزنس دی. لکه څنګه چې د شرق او غرب جنوب او شمال تر منځ سیاسي سیالۍ شته، هماغسې اقتصادي سیالۍ روانې دي چې د خبرونو د ورکړې راکړې په کاروبار کې هم دا دواړه ډوله سیالۍ موجودې وې او دي.

په اسلامي دنیا کې د تونس د اطلاعاتو یو وزیر ښاغلي مصطفی مسرودي د اطلاعاتو په ساحه کې د شرق او غرب بیا د شمال او جنوب تر منځ په یوه ویرووونکې نا انډولۍ پوهېدلی دی. ده لیکلي دي چې د نړۍ په سلو کې اتیا خبرونه د لویو لویدیزو آژانسونو له خوا ټولېږي. دا نا انډولي خپله دا ښیي چې د نړۍ خبرونه د غربیانو د انحصار په منګول کې ورغلي دي. په داسې ډول چې د نړۍ له څلورو څخه دری برخې خلک د دغو خبري لویو کمپنیو یا کارټلونو په مقابل کې د ډاډ وړ دفاعي وسیلې نه لري د تونس د اطلاعاتو وزیر په وینا د ۱۹۸۲ کال په شاوخوا کې، په سلو کې ۴۵ وروسته پاتې یا پرمختیایي هېوادونو د تلویزیون سټېشنونه، نه درلودل. نو په یوه لویه سیالۍ کې پاتې راغلي وو.

میډیا، نامتو نړیوالې موسسې «یونسکو» ته د اټومي انرژۍ په څېر یو غټ تعمیري او هم تخریبي طاقت په نظر ورغلی دی. دوو تنو څېړونکو رابرټ ایل. سټېون او ریچارډ. آر کول په دې باره کې د یونسکو دا اندېښنې څېړلې دي او په دې باره کې یې د یونسکو د څو غونډو نتیجې تر ارزیابۍ لاندې نیولې دي. دوی لیکي چې غرب د دوو لویو ذریعو په مرسته د خبر نړۍ تر خپل کنټرول او نفوذ لاندې راوستلې ده. یوه ذریعه یې د خبر د وړاندې کولو (عرضي) کامیاب سیستم دی، چې د لویو لویدیزو خبري آژانسونو خدمتونه یې د منښې او ستاینې وړ ګرځولې دي. بله ذریعه یې هغه تخنیکي آسانتیاوې دي چې غرب یې په سیالۍ کې له نورو څخه مخکې کړی دی.

په ۱۹۷۱ کال کې اسوشیېټډ پریس د یو اټکل له مخه ولیکل چې له امریکې څخه د باندې هم یو بلیون خلک د همدغه لوی خبري آژانس له خوا برابر شوي خبرونه لولي او یا یې اوري، همدارنګه د ویس نیوز (Vis News) موسسه چې په ۱۹۷۵م کال کې رویټر او بي.بي.سي. په ګډه جوړه کړې ده، د یوې ادعا له مخې د نړۍ د ټولو تلویزیونو لپاره خبري فلمونه برابروي، یعنې دا چې د نړۍ ټول تلویزیونونه اړ کېږي چې د هغې لږ یا ډېر مستند خبري فلمونه واخلي او خپاره یې کړي. په دې توګه غربي اطلاعاتي په تېره انګرېزي-امریکایي مووسسو (Englo-American Organization) د خبرونو د بهیر بندونه او ویالې جوړې کړې او هغه یې په خپل انحصار کې راوستلې دي.

دې حالاتو لویدیزې نړۍ په تېره د امریکې لپاره، په نورو هېوادو کې د فرهنګي نفوذ لپاره امکانات ډېر کړي دي. د برتانیې یو لنګویسټ (ژبپوه) جارج سټېنر فکر کوي چې د سبا نړیواله ژبه همدا

اوس زېږېدلې ده او هغه امریکایي انګرېزي ژبه ده چې ټول نوي اجتماعي فرهنګي او اقتصادي ارزښتونه به بیان کړي.

که دا منو چې علم یو طاقت دی، نو دا به هم ضرور منو کوم ملت چې پوهنه زېږوونکي اطلاعات یې په کنټرول کې وي، هغه یو ډېر پیاوړی ملت بلل کېدای شي. په دې حساب کمپیوټر او مصنوعي سپوږمیو لویدیزو هېوادونو ته یو خاص طاقت ښبلی دی. اوس کمپیوټر خپل ځان د ټلیفون له لینونو سره نښلولی دی په دې توګه یې د نړیوالو ډېرې خولې ستاسې غوږونو ته او ډېرې صحنې یې ستاسې سترګو ته او که انټرنیټ په نظر کې ونیسو نو کمپیوټرونو خپل پټ او ښکاره نري نري تارونه د انسانانو د عصبي سیستم له بې شمېره نریو نریو رشتو سره تړلي دي. چې دغه تړون او پیوستون د ژورنالیزم په دنیا کې یوه بله پدیده او یوه بله اصطلاح (Cyber Journalism) را پیدا کړې ده.

د مصنوعي سپوږمیو له لارې د اطلاعاتو بارانونه او توپانونو او د انټرنیټ له لارې د پروپاګندو او خپرونو هجوم د دریېمې نړۍ د هېوادونو د ملي حاکمیت پولې ورانې کړې دي او د نړۍ د دې برخې د ملتونو او خلکو د اسرارو د خوندي ساتلو امکانات له منځه تللي او دا دی د دوی په ډېرو خصوصي حالاتو او مسائلو باندې هم تجارتونه روان دي. لویدیزه میډیا چې د دریېمې نړۍ په فضا کې یې معلوم او نا معلوم جالونه غوړولي دي، د نړۍ د دې برخې د هېوادونو د ژوندانه بد اړخونه ښیي او په مثبتو کارونو او خویونو یې سترګې پټوي.

د کالیفورنیا د پوهنتون یو استاد هربرټ سکیلر او د ده نور ملګري چې له غرب نه اوښتي کاږه نظریات لري، فکرکوي چې لویدیځ د ډله ییزې مفاهمې وسایل، غربي کلچر او د اطلاعاتو

سیستمونه یې چې په نوره نړۍ باندې کوم نفوذ لري هغه د نوي کلچري امپریالیزم مختلف اړخونه دي چې په ۱۹ پېړۍ کې د اروپایي کلاسیک امپریالیزم او له دویمې نړیوالې جګړې څخه وروسته د امریکې د سیاسي او نظامي لوړتیا غوښتنې ځای نیسي.

نو «د اطلاعاتو د آزاد بهیر» په باره کې لویدیځه نظریه دغرب د فرهنګي واکمنۍ معنی هم لري. یو برتانوي ټولنپوه اندتون ستال چې د معتدل نظر خاوند دی، خبرونو او هم پاپ موسیقي او کلچر ته د تجارتي مالونو په سترګه ګوري او وایي چې په دربیمه نړۍ کې داسې هېوادونه هم شته چې لویدیځه ولسواکي په خپل قد او اندام برابره نه بولي خو بي. بي. سي ته غوږ نیول یا د نیویارک ټایمز لوستل ورته ډېر اهمیت لري.

هو ! له غرب څخه د اطلاعاتو د آزاد باد چلېدل، په خپل بهیر کې د لېږو پرتو قارو کلچري توکي که زموږ خوښ وي او که نه، د خلو خځلو په څېر یا د نظر فریبه شیانو په بڼه ورسره راوړي. زموږ د خلکو اکثریت غربي کلچر نه خوښوي، خو د مجبوریت له مخه، غربي راډیوګانو ته غوږ نیسي او هغه کسان چې په خارجي ژبو پوهېږي د دوی ورځپاڼې لولي. په دې توګه، زړه نا زړه د غربي کلچر په مخ د خپلو زړونو او دماغونو ورونه پرانیزي. دا هغه ټکی دی چې د شرق په تېره بیا د اسلامي نړۍ پوهان، سیاست پوهان او ژورنالیستان فکر کولو او تصمیم نیولو ته رابولي.

لویدیځ ژورنالیستان تل دا لاپې شاپې کوي چې د دوی د خبرونو لیکلو سټایل مسلکي دی او د وړاندې کولو طریقه یې غوره ده او ادعا کوي چې په خبرونو کې د حقایقو انډول ساتي.

نړیوالې علمي موسسې هم، پخوا د اطلاعاتو نوي نړیوال نظام ته د غرب په سترګو کتل، خو د اطلاعاتو په ساحه کې یې د داسې یو نظام غوښتنه کوله چې خبرونه هم په کې د اقتصادي سرچینو په څېر، د عادلانه وېش اساس ولري. دې نړیوالې موسسې د خبرونو د تهیې او وېش د سیستم په اړه څلور کنفرانسونه جوړ کړي دي. دلته یې دوه، د دې موضوع په اړه، د یادونې وړ دي چې یو یې د پاریس کنفرانس او بل یې د بلګراد کنفرانس دی.

د پاریس په کنفرانس کې چې په ۱۹۷۸ کې جوړ شوی و، د مطبوعاتو د آزادۍ د اصل په تصویبولو سره د اطلاعاتو په اړه د غرب عنعنوي ارزښتونه تایید کړل شول. داسې چې د غربي میډیا ځینو استعماري اړخونو ته هېڅ ګوته ونه نیول شوه. خو په بلګراد کې د یونسکو د یو بل لوی کنفرانس د پرېکړې په محتوی کې یو بدلون راغی. په دې پرېکړه کې چې په ۱۹۸۰م کې وشوه د «آزاد» تر څنګ د «متوازن» قید هم ولګول شو. همدغه د متوازن قید دی چې اطلاعات له پروپاګندې حالت څخه وباسي.په دې توګه د «اطلاعاتو آزاد او متوازن نړیوال بهیر» په باره کې د یونسکو د لوی مدیر وړاندیز یا تجویز ته «هوکې» وویل شو. د اطلاعاتو د آزاد او انډولیز بهیر هدف ته رسېدو لپاره یو کمیسیون چې د کمیسیون مشر مک برید (Mac Brid) په نوم یادېږي وټاکل شو. کمیسیون ډېره هڅه وکړه چې د ډله ییزې مفاهمې په باره کې ډول ډول نظریې یا فلسفې یوه له بله سره پخلا کړي. د کمیسیون رپوټ چې د یوه نړۍ او ډېر غږونه په نامه خپور شو، په رنګ او خوند کې خو ښه و، مګر په یونسکو کې د راغونډو شویو هېئتونو لوړه او تنده یې پوره نه شوه ماتولای. سره له دې هم د بلګراد کنفرانس په یونسکو کې دننه د یو انسټیټیوټ بنسټ کېښود. د انسټیټیوټ کار دا و چې د ډله ییزې مفاهمې د موسساتو تر منځ همآهنګي راولي. او د اطلاعاتو د آزاد

او متوازن بهیر مخه د یونسکو د موخې په لوري سمه کړي. خو ګټو او هدفونو ټکر دغه همآهنګي روغه او رمټه پرې نښودله او سیاسي موضوعاتو د بلګراد فیصلې بشپړې کامیابۍ ته پرې نښودلې او د اطلاعاتو په برابرونه او وېشنه باندې د لویدیزې نړۍ په کنټرول کې د کمښت نښې نښانې نه لیدلې کېږي.

تر دې ځایه پورې به محترمو لوستونکو ته دا اندازه لګېدلې وي چې د اطلاعاتو آزاد بهیر د ډېرو نورو تجارتي فعالیتونو په توګه د لویدیزې نړۍ د ګټو وټو د سیالیو په بهیر کې روان و. افغانستان هم د سیالیو د دغه بهیر په څنډه کې پاتې شوی نه و، بهیر زموږ په هېواد کې د برېوکۍ په څېر دوراني حرکتونه را پیدا کړي وو. دا داسې یو توپان و چې د پېښو دوړو یې زموږ سترګو ته خاورې غورځولي دي. ځکه خو د میډیا شورماشور او د مطبوعاتو شنل شویو پاڼو او تورو موږ د خپل هېواد د پېښو له اصلي ماهیت څخه خبرولی نه شوای.

د کمیت په لحاظ زموږ په هېواد کې د میډیا سیالي ډېره په مخ کې روانه شوه. د جهاد په لسیزه کې د هغې چاپي او برېښنایي پدیدو ډېره ګړندۍ وده کړې وه. یوازې په لسو کلونو ې د نویو راوتلو جریدو او مجلو شمېر له ۳۰۰ څخه زیات شو. د افغانستان د پخوانیو مطبوعاتو چې ۱۳۲ کلونو اوږده لاره وهلې وه د جهاد د لسیزې خپرونو هغه په لسو کلونو کې رالنډه کړ، بلکې ګامونه یې تر دې هم چابک وو. همدې سیالیو د تلویزیون په ساحه کې هم ډېر بېړني او ګړندي ګامونه زموږ د سترګو په وړاندې تېر کړل. د سیالۍ انګېزه وه چې جاپان ته د ثور د کودتا نه د مخه، افغانستان ته یوه ډېره ماډرنه تلویزیوني دستګاه چې هغه وخت یې په سیمه کې سارۍ نه درلود، بښلې وه.

هغه وخت په اروپا کې د «ایرووژن» او په سوسیالیستي کمپ کې د «انټروژن» په نومونو د پراخو تلویزیوني شبکو شتوالی په جاپان

باندې د سیالۍ تبه راوستلې وه او هڅه یې کوله چې د «ایریاوژن» په نامه د آسیا د جنوب او جنوب شرق لپاره یوه پراخه تلویزیوني شبکه وغځوي چې په افغانستان کې د یوې ماډرنې دستګاه موجودیت له دې هدف سره ښه مرسته کولای شوه. بله خبره دا ده چې که د تلویزیون سټېشنونه نه وي، نو د تلویزیون دستګاه بې اغېزې یوه تخنیکي پدیده ګرځي، نو خلک مجبور دي چې له خپلې دستګاه څخه د استفادې کولو لپاره تلویزیونونه واخلي، په دې صورت کې د جاپان د تلویزیوني سیټونو د خرڅلاو لپاره ښه بازار پیدا کېږي، همدا سبب دی چې جاپان وکولای شول په افغانستان کې د تلویزیون د دستګاه په جوړېدو سره زموږ هېواد ته ډېر زیات سیټونه راوارد کړي.

په کابل کې د شمشاد په نامه د شوروي اتحاد له خوا د یوې لویې او ډېرې مجهزې دستګاه په جوړېدو سره، شوروي هم په دې سیالۍ کې ډېر وړاندې ګامونه واخیستل. لکه چې د دې لړ مضامینو په یوه بله برخه کې یې هم یادونه شوې ده، د شمشاد دستګاه کولای شول چې د ایران او پاکستان په سرحدي سیمو کې د دغو هېوادونو د تلویزیوني خپرونو مخه ونیسي او په مقابل کې یې د کابل د تلویزیون خپرونې د نړۍ ډېرو لېرو پرتو هېوادونو ته ورسوي.

په هر حال د جهاد په لسیزه کې افغانستان ته د ډله ییزې مفاهمې د وسیلو ډېر ګړندی راتګ او زموږ په هېواد کې د چاپي او برقي خپرونو ډېرښت په سیمه او نړۍ کې لویې هنګامې جوړې کړې وې. هره ورځ به په میلیونونو ویېونه یا کلمات، ډول ډول تصویرونه او غږونه د جنګ او جګړو د ګولیو په څېر تبادله کېدل خو اغېزې یې، زموږ لپاره په غوړو لوښیود اوبو د رغړېدو نه زیاتې نه وې. دې ټولو پېښو او له هغو سره اړوندو خپرونو په عمده توګه دوه شیان موږ ته ښښلي وو هغه دا وو چې موږ خپل ځانونه قهرمانان بلل او نورو راته د خبر جوړوونکو په نظر کتل.

د ربیم ښپرکی

د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی که د نورو؟

د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟

او همدارنګه موږ تاسې منځګړی امت وګرځولئ چې په (نورو) خلکو شاهدان شئ او رسول(ص) په تاسې باندې ډېر ښه شاهد دی.

بقره سوره، ۱۴۳آیت

ښه مې په یاد دي د ۱۳۵۸المریز (۱۹۷۹م) کال شپې ورځې وې، کابل ته په نژدې سیمو کې د کمونیستي رژیم دفاعي کرښې یوه په بله پسې ماتېدلې، نو د رژیم قواوې سختې سورېدلې او هرې خواته د مرګ او ژوبلې په پراخو عملیاتو بوختې وې.

موږ هغه وخت په کلیو کې اوسېدلو، له حالاتو څخه د خبرتیا لپاره مو د کوچنیو راډیوګانو او له لرې او نژدې ځایونو څخه د توپونو له غږونو څخه پرته نورې وسیلې نه لرلې. کله به چې له شاوخوا سیمو څخه د الوتکو د تګ راتګ یا توپونو ویشتلو غږونه واورېدل شول موږ به پوه شوو چې زموږ د استوګنې سیمې ته نژدې، په کومه خوا کې اخ و ډب روان دی. بېګا به مو چې د کابل راډیو خبرو ته غوږ ونیو نو نطاق به راته په دروغو وویل چې په هغه سیمه یانې د توپونو

د ډزو په ځای کې "د هغه ځای شریفو خلکو د خلقي پرتمین انقلاب په ګټه لوی مارش ایستلی و ".

خلقیانو به ډېر ځله د مارش کلمه د شفر په ډول د جګړې په مفهوم کاروه. بي بي سي، امریکا غږ، آلمان غږ، د ایران او پاکستان راډیوګانو ورو ورو موږ له دې رمز سره آشنا کړو، هغه داسې: چېرته به چې د کابل راډیو په وینا شریفو خلکو مارش ایستلی و، نورو راډیوګانو به په هماغه ځای کې د سختو جګړو د کېدو په باره کې خبرونه خپاره کړل.

دکمونستي خپرونو ماهیت له پخوا څخه ټولې نړۍ ته څرګند و، ځکه چې ددغه سیستم ستنې تر ډېره حده په پروپاګندونو درول شوې وې، خو د جنګ حالاتو او د تنظیمونو تر مینځ تودو سیالیو د جهاد په خپرونو کې هم پروپاګندي رنګونه زیات کړي وو. ډېر ځله داسې پېښ شوي دي چې دې خپرونو خپل اسلامي رسالت او مسلکي مکلفیت لکه څنګه چې لازم و هغسې نه دی پر ځای کړی، د تنظیمونو ترمینځ اختلافونو د ټولنې اجتماعي اعصاب هم چې د همدغه چاپي او برېښنایي (الکټرونیکي) خپرونې دي، مختل کړي وو.

په دې حقیقت زموږ ډېر لوستونکي خبر دي چې هر تنظیم ټولې یا ډېرې کامیابۍ د ځان بللې. د مثال په ډول یو ځل د بګرام د هوایي ډګر د پاسه یوه الوتکه په توغندیو وویشتل شوه، دریو تنظیمونو ددې برې ادعا کوله. داسې هم شوي دي کله به چې یو ټانګ وویشتل شو نو د ډېرو ټانکونو د تخریب ادعاګانې به کېدلې، تر یوه وخته بي. بي. سي د تنظیمونو د ویاندویانو د خولو خبرونه خپرول، خو ځینو خبرونو پر بي.بي.سي هم د شرم خولې وبهولې ځکه چې بي. بي. سي که

دروغ ویل هم وغواړي نو هغه دومره بربنډ دروغ نه وي څه ناڅه یو څه وراغوندي او یو څه یې په مسلکي لیکه او لاره هم برابروي.

د پاکستان د تجارتي مطبوعاتو حالت خو داسې و چې څو ځله یې د افغانستان په قضایاوو کې ښکېل شوي کسان وژلي او بیا یې ژوندي ښودلي دي. کله کله به یې د افغانانو لپاره داسې په زړه پورې "تخیلي او ډراماتیک " خبرونه هم خپرول چې د دوی مړاوو هیلو ته به یې تازه ګي ښنله او له دې لارې به یې حتی په غریبو او مفلسو افغاني مهاجرینو هم خپل اخبارونه خرڅول. ځینو اخبارونو د پیسو ګټلو یو بل چل زده کړی و د ځینو کسانو ویناوې، خبرونه یا یې عکسونه د پیسو لپاره خپرول، دوی به غالباً هغه کسان وو چې غوښتل یې کوم تنظیم جوړ کړي او یا د یو ښه، تکړه او پوه مجاهد یا قوماندان په توګه وځلېږي.

رښتیا به وایو هغه وخت د ایران راډیوګانو ډېر اورېدونکي درلودل، ځکه چې دغو راډیوګانو د افغانستان جهاد ته زیات انعکاس ورکاوه. پر دې سربېره ایران یو داسې هېواد و چې اسلامي انقلاب یې کړی و او د "نه شرقي او نه غربي... " شعار یې ډېر ځله تکرارولو. د همدغه شعار روحیې ایجابوله چې ددغه هېواد د میډیا هېنداره د شرق او هم د غرب له لوري د چلېدونکو خبرنو بادونو له دوړو څخه باید پاکه وساتله شي.

تر هرڅه زیات ایران د خپل اساسي قانون هغې برخې ته چې د مطبوعاتو په باره کې حکمونه لري، د قرآن مجید د بقره سورې د ۱۴۳ آیت په لیکلو سره خاص لویښت، درنښت او منښت ښنلی دی. د دې مبارک آیت په تفسیر کې راغلي دي چې لوی خدای(ج) اسلامي امت ته فرمایي: د دې لپاره مو تاسې منځګړي او غوره امت وګرځولئ او

ستاسې پيغمبر(ص) مو د نورو پيغمبرانو څخه مخکې او اکمل وګرځاوه چې تاسې د خپلې دې لوړتيا له مخې په نورو امتونو باندې د شاهدۍ ورکولو وړتيا ولرئ او حضرت محمد(ص) ستاسې په عدالت او صداقت ګواه وي.

له بده مرغه له ځينو اسلامي هېوادونو لکه سعودي عربستان، عراق او بيا وروسته د افغانستان له ځينو تنظيمونو سره په شخړو کې د کېوتلو له امله د ايران رسندويو وسيلو دغه قرآني رسالت لکه څنګه يې چې هيله کېدله هغسې سرته ونه رساوه، ځکه د ايران ميډيا ، په ځای د دې چې په بې طرفۍ سره د خبرونو خپرولو له لارې د ګاونډيو هېوادو او نورې نړۍ په قضاياوو سمه شاهدي وويلای شي، رسندويه وسيلې يې تر ډېره حده په پروپاګندي جګړو کې مصروفې وساتلې.

پاکستاني ميډيا هم چې نسبتاً ښه عصري وسايل په لاس کې لري، خپل زيات وخت او ډېر امکانات د هندوستان په وړاندې تبليغاتي جګړو ته ورکړي دي، (په دې باره کې په يو بل بحث کې کافي رڼا اچول شوې ده. محترم لوستونکي هغه لوستلای شي.) موږ هم د جهاد په موده کې ډېرې ښې او زياتې رسندويه وسيلې په خپل لاس کې لرلې، لکه چې دمخه يې يادونه شوې ده، په کابل کې د شمشاد تلويزيوني دستګاه د وخت په پروپاګندي جګړه کې د يوې مضبوطې اډې حيثيت درلود ، په دې ساحه کې مجاهدين هم بې وسه نه وو. د جهاد په لسيزه کې زموږ د جريدو او مجلو شمېر له (۲۹۹) څخه واوښت چې په دې کې (۱۱۱) مجلې او (۱۸۸) جريدې شاملې وې. د يوې احصايې له مخې چې د جهاد له پيل کېدو نه مخکې ترتيب شوې وه، زموږ د ټولو مهالنيو خپرونو شمېر (۱۹۶) عنوانونو ته

رسېده. د (۱۳۲) کلونو اوږده زمانه په کار وه چې د اجتماعي او سياسي تحولاتو د مهمې ښېلګې په توګه د مهالنيو خپرونو شمېر دومره شي. خو له شوروي سره زموږ د ټکرونو په لسيزه کې دغه شمېر په ډېره ګړندۍ توګه زيات شو. تقريباً (۵۰۰) خپرونو ته لوړ شو، په دې ډول زموږ مطبوعاتو چې تر دې دمخه يې په يوه پېړۍ کې يوه اوږده لاره وهلې وه، هغه يې تقريباً په لسو کلونو کې رالنډه کړه. خو د خپرونو دغه زياتوالي زموږ هغه اړتيا نه پوره کوله چې موږ يې د خپلو مسايلو په باره کې د خارجي مطبوعاتو لوستلو يا د لويديځ راډيوګانو ته غوږ نيولو ته اړ ايستلي وو.

په عمومي توګه زموږ په مطبوعاتو کې "نظر" ته له "خبر" څخه لومړيتوب ورکړ شوی دی. که کوم خبرونه خپاره شوي هم دي- سانسور- ګوډ او مات کړي او د خبرولۍ روحيه يې ور وژلې ده. موږ ډېر لږ کامياب شوي يو چې په خپلو مطبوعاتو کې تازه خبرونه خپاره کړو شو. پر دې سربېره په دولتي، حزبي او داسې نورو تبليغاتو کې له افراط څخه کار اخيستلو زموږ، د ايران، پاکستان، د اسلامي نړۍ د ځينو نورو هېوادو د مطبوعاتو اعتبار ډېر زيات کم کړی دی. ځکه خو خلک د دوی خبرونو او خبرو ته ډېر لږ غوږ نيسي. دغه حالت بي. بي. سي، امريکا غږ او ځينو نورو غربي راډيوګانو ته موقع ورکړې ده چې د مسلمانانو يوه دنده په غاړه واخلي، تر دې چې په اسلامي هېوادونو باندې هم سمه يا ناسمه شاهدي ووايي. موږ حتی د خپل هېواد د روانو کشالو په باره کې د دوی خبرونو او خبرو ته غوږ نيسو د طالبانو او د شمالي اتحاد د جنګي او سياسي فعاليتونو حال دوی موږ ته بيانوي. پاکستان، ايران، چين، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان زموږ ډېر نژدې او په پوله شريک ګاونډيان دي. خو دا بي.

بي. سي او نورې غربي راډيوګانې او تلويزيونونه يا د انټرنېټ شبکې دي چې موږ د خپلو ګاونډيانو په حالاتو خبروي او زموږ ښه او يا بد دوی ته بيانوي.

ظاهراً بي. بي. سي او نورې لويديزې خبر رسوونکې موسسې په خپلو خبرونو او تبصرو کې د لفاظيو ډېره مالګه او مرچ نه ګډوي او د حقايقو ترمينځ يو څه موازنه هم ساتي، خو د مسلک خاوندان پوهېږي چې دغه موسسې څنګه يوې خوا او بلې خوا ته د حقايقو سپکې يا درنې تيږې، کاڼي او ډبرې ږدي او نه شي کولای چې د کلمې په بشپړ مفهوم سره عادلانه او د حسي او سياسي ملاحظو نه آزادې شاهدي وويلای شي.

د دې لپاره چې موږ د ټولنيزې شاهدۍ په اصلي مفهوم ښه وپوهېدلای شو، يو ځل بيا د قرآن مجيد د پورته ذکر شوي آيت تفسير ته ورګرځو. دغه آيت، برسېره په هغه تفسير چې په کابل کې چاپ شوی، په تفسير کې يې راغلي دي، مجاهدو خپرونو هم د جهاد په جريان کې د خپل فهم او ادراک له مخې تفسير او تعبير کړی دی. لکه چې د ځينو تنظيمونو خپرونو له هغه څخه په نورو امتونو د قضاوت کولو ان حکومت کولو معنی او مفهوم هم اخيستی دی. د قرآن مجيد د ايجاز او اعجاز يوه لويه ښه دا هم ده چې د دغه الهی کلام په هر آيت کې د ماناګانو يو سمندر ځای شوی دی. له همدغه امله د پورتني آيت په باره کې چې تراوسه کوم تفسيرونه او تعبيرونه ليکل شوي او زموږ په جهادي مطبوعاتو کې منعکس شوي دي، سم بلل کېږي.

د اسلام له نظره قضا د حکومت (دولت) دومره پياوړې قوه ده، چې حکم يې د دولت په مشر (امير المؤمنين) هم شرعاً نافذ دی. ګواه

او شاهد د صحيح قضاوت له مهمو اساساتو څخه بلل کېږي. حقيقت او صداقت د شاهدۍ اصلي عناصر دي، همدغه عناصر دي چې قضاوت، شاهدي او سياست د يو مثلث په شکل يو له بل سره مرتبط ساتي. يا به وواېو چې دا حقيقت او رښتينولي ده چې اسلامي شهادت، قضاوت او سياست د لويديځ له ماکياوليزم څخه جلا کوي. د اسلام د څلورم خليفه حضرت علی(ک) د شخصي ژوندانه په يوه پېښه کې د دغه مثلث درې واړه خواوې (اضلاع) په ښه توګه منعکس شوي دي، کيسه يې جالبه ده:

حضرت علي (ک) چې پخپله د وخت د دولت مشر (اميرالمؤمنين) و، په يوه يهودي باندې يې دعوی کړې وه، چې هغه دده زغره لرونکی کميس پټ کړی دی اوس حاضر نه دی چې هغه بېرته ورکړي. يهودي ادعا کوله چې دا کميس د امير المؤمنين نه بلکې دده خپل دی. کله چې دا قضيه د عدل اسلامي محکمې ته وړاندې کړل شوه، نو حضرت علي (ک) او يهودي دواړه په مساوي توګه د قاضي په وړاندې درېدلي وو. قاضي له حضرت علي(ک) څخه دوه تنه شاهدان وغوښتل، ده خپل يو زوی او يو غلام د شاهدانو په توګه ورمعرفي کړل. خو قاضي هغه ځکه ونه منل چې يو يې زوی او بل يې غلام و، فکر کېده چې دوی دواړه به حضرت علي(ک) ته د نژدې والي له امله پوره او سمه شاهدي ونه وايي.

يهودي چې دغه حالت وليد او په اسلامي قضاوت، شهادت او سياست کې د حق او حقيقت رڼا يې وليده، نو هغې رڼا دده زړه او دماغ منور کړل، په هماغه ځای مسلمان شو او اعتراف يې وکړ، چې دا کميس دده نه، بلکې د حضرت علي (ک) دی.

په اسلامي نظام کې حق او حقیقت اصلي محک دی چې صحیح شهادت، سالم قضاوت سم او کامیاب سیاست ورباندې معلومیږي.

اسلام پېژندونکي پوهان وايي کله چې اسلامي سیاستونه کامیاب شوي دي لویه وجه یې دا ده چې هلته خلکو ته اصلي حقایق په مخ کې اچول شوي دي او د ماکیاولیزم له هر ډول دوکو او خدعو څخه ډډه شوې ده او کله چې خلک په حقایقو راټول شوي دي، نو له هغه څخه ډېر پیاوړی او نه ماتېدونکی طاقت جوړ شوی دی. د حقایقو راټولولو، روښانه کولو او عامو خلکو ته د هغه رسونه د مطبوعاتو کار دی. د هغې قوې کار دی چې په حالاتو سمه شاهدي وايي او له عام قضاوت سره موثره مرسته کوي.

اوس دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې مطبوعات د دموکراسۍ څلورم رکن یا د دولت څلورمه قوه ده. که موږ دا کلیه منو، بیا نو د یو لړ شواهدو له مخې دا خبره هم د منلو وړ برېښي، چې د مطبوعاتو (یا د ټولنې میډیا) قوه اصلاً او اصولاً له قضائیه قوې سره ډېر ورته والی او نژدې والی لري.

د امریکې یو حقوق پوه سیمون اې. سوبېلاف چې یو وخت د هغه هېواد لوی څارنوال و، د فیدرال د لوی قاضي په توګه یې هم کار کړی دی، عقیده لري چې مطبوعات او عدلي محکمې یو ډول مسوولیتونه لري. په ټولنه کې د قاضي او د اخبار د مدیر د وظیفې اهمیت او موثریت یو شان دی. سوبېلاف چې په ۱۹۵۵ کال کې د نایمن فیلوز (Nieman Fellows) په نوم د ژورنالیزم د مسلکي ټولنې په یوه غونډه کې برخه اخیستې وه، په دې موضوع کې یو څه وړاندې

ځي او مطبوعاتو ته زیات اهمیت ورکوي، وايي چې عدلي محکمې د مطبوعاتو له انتقادونو او موشګافیو څخه معافیت نه لري.

دی، د خپل بل حقوق پوه ملګري هنري اېل. مېنکېن د خولې خبره، چې وايي "قاضي یوازې د حقوقو یو شاګرد دی" رااخلي زیاتوي، چې قاضي د یوه شاګرد په توګه د امتحان پر پاڼه باندې "سم" او "ناسم" نښې راکاږي. ټولې محکمې په خپلو کړو وړو کې، همدغسې کار کوي. بالاخره د آزموینې دغه پاڼه د ټولنې په مخ کې اچوله کېږي. ټولنه ده چې په هغې باندې د "سم یا ناسم" قضاوت کوي. همدارنګه دا اخبارونه دي چې خبرونه او تبصرې یې د ټولنې لپاره د دغه راز قضاوت زمینه برابروي.

یو بل حقوق پوه بلک ویلي دي چې په یوه متمدنه ټولنه کې آزاده وینا او په یوه عدلي محکمه کې، د قاضي په مخکې، د سوال او ځواب جریان دواړه دفاعي او ځان ساتنې پالیسۍ دي، دده یو ملګری قاضي فرانکفورتر وايي چې کله کله، د پرنسیپونو او اصولو جګړه د قضاوت کار سختوي. په دې اړه یو بل قاضي "هول میس" ویلي دي چې ټول حقوق او پرنسیپونه یې په دې هڅه کې دي چې په افراطي ډول خپل خپل ځانونه تثبیت کړي. خو په حقیقت کې ټول اصول تر هغه ځایه پورې آزادي لرلای شي، چې نور ورته پرنسیپونه نفي نه کړي. مثلاً آزاد قضاوت او آزاد مطبوعات دواړه غوره پرنسیپونه دي. خو کله کله دا دواړه پرنسیپونه دومره په ځان ستاینه او مسلکي ویاړنو باندې اخته کېږي، چې غواړي یو اصل بل مقابل اصل تر خپلې اغېزې لاندې راولي حتی محکوم یې کړي.

یو وخت په یوه ځوان باندې چې په خپله ټولنه کې ښه منل شوی و، داسې یو تور ولګول شو، چې هغه په بد اخلاقو ښځو باندې ګټې

وتپې کوي. قاضي مطبوعاتو ته اجازه ورنه کړه، چې د محکمې جریان وګوري. په دې باره کې د قاضي استدلال یوازې دا و چې نه غواړي مطبوعات د یو چا شخصي مسایل بازار ته د تجارتي توکي په توګه وړاندې کړي، ځکه چې په دغه کار سره هم یو لړ بشري حقوق تر پښو لاندې کېږي. دا هماغه ځای دی چې په لویدیزه ولسواکۍ کې ددې ولسواکۍ دوه منل شوي اصلونه "د عدلي محکمې خپلواکي" او "د مطبوعاتو آزادي" یو له بل سره ټکر کوي. یو اصل دا دی چې عدلي محکمه دا حق لري چې د خلکو شخصي مسایل له تجارتي ګټو وتو څخه خوندي وساتي. په مقابل کې یې دا هم یو منل شوی اصل دی چې مطبوعات دا حق لري چې د ځینو کسانو ناوړه کړه وړه رسوا کړي.

سرمقاله د هرې خپرونې لپاره که هغه چاپي وي او که د الکترونیکي بروډکاسټ له لارې خپرېږي، د قضاوت کولو یوه ذریعه ده، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې سرمقاله هم په غرب کې د ړانده قضاوت په څېر کله کله د رشوت یا تجارت وسیله ګرځېدلې ده. د امریکې د آریګان د پورټلنډ ښار د هاربرډ په جنوب لویدیزه خوا کې یوه موسسه هم، خبرونو ته د بیا کتنې د صنعتي موسسې (Industrial News Review) په نامه یادېدله. د دې موسسې د خاوند هافر په زړه پورې او ګټور تجارت دا و چې په اخبارونو باندې یې لیکلې سرمقالې پلورلې.

د ۱۹۴۸کال د اپریل په لومړیو ورځو کې د امریکا لږ ترلږه (۵۹) ورځپاڼو او اخبارونو چې ټولو یې په ګډه سره (۳۹۰۰۰۸) تنه مشترکین درلودل، یوه متحدالشکله سرمقاله خپره کړله. له دې جملې څخه یوازې شپږو جریدو د دې سرمقالې په عنوان او ځینو سطرونو کې څه ګوتې وهلې وې او نورو (۵۳) ورځپاڼو او جریدو هماغه

سرمقاله، کټ مټ، بې له دې چې اقتباس یې وبولي، خپله لیکل شوې سرمقاله وګڼله او خپره یې کړله.

له دې عجیب حقیقت څخه پخپله د یو امریکایي لیکوال او څېړونکي لویس ایم. لیانز (Louis M. Lyons) مطلب اخیستنه دا ده چې یا د هغو ورځپاڼو مدیران ډېر تنبل او بې کفایته کسان وو، یا دا چې په دې کار کې سیاسي رشوت لاس درلود او غوښتل کېدل چې د خلکو احساسات د فیدرالي طاقت په مقابل کې استخدام کړي.

اوس خبر نه یو چې دا "صنعتي موسسه؟" اوس هم فعاله ده او که نه؟ آیا نورې دا ډول موسسې هم راپیدا شوې دي که نه؟ مګر یوه خبره چې له هر ډول شک او تردید څخه وتلې ده دا ده چې په نننۍ نړۍ کې تبصره په مختلفو بڼو سره پلورلې کېږي. د نامتو ورځپاڼو تبصره لیکونکي له دې مدرکه د حق الزحمې په نامه ښې پیسې ترلاسه کوي. آزاد مطبوعات د حکومتونو ځینې اعلامیې که څه هم د ټولنې عامه ښېګڼې په نظر کې ولري د اعلانونو په توګه د پیسو په مقابل کې خپروي. ډېرې داسې نورې تبصرې حتی تیار جوړ شوي راپورتاژونه، سره د دې چې ښه په زړه پورې اړخونه هم ولري، اخبارونه یې د اعلان په توګه خپروي. د افغانستان ځینو دولتي او غیر دولتي اخبارونو، د اساسي قانون په لسیزه کې دغه کار کاوه. په کابل کې اوسېدونکو خارجي مطبوعاتي آتشو به کوښښ کاوه چې له اخبارو سره دوستانه اړیکې ولري او خپل پروپاګندي شیان ورباندې په اصطلاح تېر کړي یا افغاني مطبوعات د دوی نویو ایجاداتو او ابتکاراتو او نورو فعالیتونو ته زیات انعکاس ورکړي.

ځینو اخبارونو چې غوښتل یې خپله څېره یو څه سپېڅلې وساتي نو د دې ډول فرمایشي مضامینو د خپرولو په وخت کې به یې

د هغو لويو عنوانونو تر څنګ د "اعلان" کلمه د يو ډېر کوچني فرعي عنوان په توګه هم راوستله. دا حاشيوي عنوان به په کوچنيو تورو (عادي ۱۲) کې چاپ کېده. دې ډول مضامينو به د اړوندو هېوادو په ځينو پرمختياوو داسې رڼا اچوله چې يو عادي لوستونکي به اصلاً دا فکر نه کاوه چې کوم فرمايشي مضمون لولي. ترجمه کولو ته به يې هم ضرورت نه و. دوی به هغه تيار په پښتو او دري ژبو ليکلي او صفا به يې ټيپ کړي وو، پښتو او دري به يې دومره ښه ليکله چې ګوتو وهلو ته به ضرورت نه پېښېده. له ښکلو او صفا عکسونو سره د هغو تيارې جوړې شوې کليشې به يې هم چې د لوړ تخنيک په مرسته به ډېرې روښانه جوړې شوې وې، له دغو مضامينو سره يو ځای د اخبارونو ادارو ته استول کېدلې.

دې ډول سوغاتي راپورونو به داسې سياسي اړخونه هم نه درلودل چې د چا خبره سرکاري قاطرې وتوروي. نو ځکه اخبارونو هغه د پيسو په مقابل کې په پوره بې غمۍ خپرول. خو يوه خبره وه هغه دا چې دولتي اخبارونه مکلف وو چې د دې ډول مضامينو په خپرولو کې د شرق او غرب تر مينځ د تبليغاتو موازنه په نظر کې ونيسي چې د وخت سوپرطاقتونو څخه کوم يوه ته داسې شک پيدا نه شي چې د افغانستان دولتي مطبوعاتو يو اړخ نيولی دی.

په هرحال موږ د اطلاعاتو د باران او د تبليغاتو د سيلاب په وړاندې بې اغېزې نه شو پاتې کېدلی. زموږ يو درانه سپينږيري مرحوم پاچاخان ښه خبره کوله. ويل به يې له هرې خوا سيلاوونه راروان دي. ويښ ملتونه ځانونه ورڅخه ساتي. يا که يې مخه د آبادۍ او ښېرازۍ په لوري برابروي هغه ويده قامونه دي چې سيلاوونه يې ورسره لاهو کوي.

سياسي يا اجتماعي انقلابونو ته د پاچا خان له نظره سېلاوونه ورغلي وو خو اوس موږ د اطلاعاتو د انقلاب په عصر کې ژوند کوو، په دې انقلاب کې ځينې ملتونه نور ملتونه له خپلو ارادو سره سم د اطلاعاتو او تبليغاتو د توپان په خوله کې ورکوي او په هغه لاره او لوري يې برابروي چې د دوی زړه يې غواړي خو ځينې نور يې بې ارادې د دغه توپان په بهير کې د مړو کبانو په څېر لاهو کېږي.

داسې معلومېږي چې لويديزې نړۍ د اطلاعاتو د انقلاب ټولې څپې او حرکتونه په داسې مسير کې اچوي چې د دوی استعماري ګټې ښې خوندي وساتي. ټول خبرونه او ټولې تبصرې چې دوی يې ليکي، ټول عکسونه او فلمونه چې دوی يې اخلي- څو ځله د پلورنې او پېرودنې په پروسه کې لاس په لاس کېږي. لکه چې اوربدل کېږي او ليدل کېږي دوی د شاهدي ويلو رسالت هم له موږ څخه اخيستی دی. دوی دغه کار هم د خدای لپاره نه کوي بلکې زموږ د ناحقه شاهدانو په څېر خپلې ګټې په نظر کې نيسي.

له بلې خوا، شرقي دنيا په تېره اسلامي دنيا دومره بې وسه نه ده، چې د اطلاعاتو تکنالوژي په لاس کې ونه لرلی شي، دوی بالقوه او بالفعل کولای شي چې د اطلاعاتو په انقلاب کې ډېره لويه ونډه واخلي. تر ټولو مهم دا چې په نورو خلکو او ولسونو باندې د ګواهۍ ورکولو ورسپارل شوی ديني او اخلاقي رسالت سرته ورسوي. د پاملرنې وړ ټکی دا دی چې تلويزيون د کعبې شريفې څنګ هم نيولی دی او هرکال ټولې نړۍ ته د حج مراسم ريلې کوي. همدارنګه هرکال د نړۍ مسلمانانو ته موقع برابروي چې په مسجد الحرام کې د تراوېحو له لمانځه څخه معنوي فيض واخلي. دا په خپله يو مثبت پرمختګ او تحول دی.

د پاکستان تلویزیون یوې شبکې د مدینې منورې د جومات د نویو تعمیراتي چارو په باره کې یو ډېر لوړ مستند فلم وښود. هر چا چې دا فلم کتلی وي ښايي له ځان سره يې ویلي وي چې یو شاهکار لګیا و بل شاهکار ته یې انعکاس ورکاوه. په فلم کې ښودل کېدل چې د نړۍ د هر ګوټ ډېرې ښایسته تیږې یا ډبرې د نړۍ د هرې خوا د انجنیرانو، صنعت کارانو، هنرمندانو او معمارانو په لاسونو جوړېدلې او په ټاکلو ځایونو کې لګېدلې او په دې توګه د ټولې نړۍ د تکړه انجنیرانو او معمارانو په کار او زیار سره د نړۍ د معمارۍ یو بې سارې شاهکار د جوړېدو په حال کې لیدل کېده.

په فلم کې د نبوي جومات د جوړونې او تزئین د چارو پراخ انعکاس ښيي بالاخره صنعتي انقلاب د یوویشتمې پېړۍ په درشل کې، په نبوي جومات کې، لوی خدای(ج) ته د تعظیم رکوع او سجده وکړه. اوس په کار دي چې د انفارمېشن ټکنالوجۍ ګړندی او بیړنی انقلاب هم دلته په لمانځه او عبادت پیل وکړي. د اطلاعاتو د ټکنالوجي تر ټولو لوی عبادت به دا وي چې د خدای(ج) او د هغه د رسول (ص) پیغام د خلکو سترګو او غوږونو ته ورسوي او د قرانې لارښوونې له مخې، په نورو خلکو باندې د منځګړي امت د بشپړې او جامعې شاهدي ویلو وسیله وګرځي.

زموږ د ورور هېواد سعودي عربستان او نورو عربي اماراتو پرېمانه مالي امکانات او تخنیکي وسیلې د اطلاعاتو د داسې صالحې تکنالوژۍ له پراختیا او پرمختیا سره موثرې مرستې کولای شي. زه چې دغه خبره لیکم، مقصد مې هېڅکله دا نه دی چې دا لوی کار دې یوازې سعودي عربستان او عربي امارات وکړي. یا دا چې شتمن عربي هېوادونه د ځبرطاقتونو کانې او پېښې وکړي او د

نړیوالې میډیا وسیلې او شبکې په خپله انحصاري منګول کې ونیسي. بلکې په کار دي چې په شرقي په تېره اسلامي هېوادو کې د ژورنالیستانو آزادې اتحادیې، خپلواک خبري آژانسونه او د پوهو او خبیرو کسانو علمي او مسلکي ټولنې چې په خیریه مرستو متکي وي دا کار وکړي او ټول اسلامي دولتونه، هر یو له خپلې وسې سره سم له دې ټولنو سره مرستې کړي. څو دا اتحادیې او آژانسونه وکولای شي چې مسلکي پرسونل وروزي او د نړۍ په هر ګوټ کې خپل رسېدلي نمایندګان استخدام کړي.

د اسلامي سیاست د واقعي او واقعبینانه روحیې همدارنګه د نړۍ د نورو منل شویو پرنسیپونو له مخه، د اطلاعاتو ټولې ادارې د خبرونو او نورو اړوندو معلوماتو د برابرولو په کار کې باید دومره آزادي ولري چې د ټولې نړۍ په قضایاوو د آزاد، عادلانه او واقعبینانه قضاوت کولو لپاره ضروري وي.

څلورم څپرکی

آزاد که مسؤول مطبوعات؟

آزاد که مسؤول مطبوعات؟
یوه له ډېرو تلوسو ډکه ډرامه

"آزاد مطبوعات" یو ښکلی کلیشه يي عبارت دی، چې تل د اصلاح غوښتونکو او ترقي غوښتونکو روښانفکرانو په ذهن انځور شوی دی، خو دغه ښکلی آيډيال، لا تر اوسه پورې چې د ډله ييزې مفاهمې وسيلو ټوله دنيا په خپل جال کې ورنغښتې ده د يوې معمی بڼه لري.

د دې موضوع په اړه له يوې هر اړخيزې څېړنې څخه ښايي داسې يوه نتيجه ترلاسه شي، چې تر اوسه د مطبوعاتو لپاره له ښو يا بدو قالبونو څخه وتلې آزادي نه ده پيدا شوې. مطبوعات او د ډله ييزې مفاهمې نورې ټولې وسيلې په هره ټولنه او هر ډول اجتماعي او سياسي سيستم کې د سياست يا ملکيت په درنو زنځيرونو تړل شوې دي. که هغه هم نه وي نو مطبوعاتو په خپله خپل ځان بند په بند د ديانت او ژورنالستيکو اخلاقو په نرمو او ښکلو ورېښمينو پړيو تړلی دی.

موږ افغانانو تر اوسه پورې درې ډوله مطبوعات ښه پېژندلي دي چې هغه دولتي، حزبي او شخصي مطبوعات دي. لکه چې ټولو ته څرګنده ده د دولتي او حزبي مطبوعاتو د نظر زاويه تنګه ټاکل شوې وي. ملا يې د وچو تبليغاتو تر درانه بار لاندې کړه وي او همدغسې يو

دروند بار د خلکو په ذهنونو باندې اچوي. په مقابل کې يې شخصي مطبوعات چې په پانګه والو هېوادونو کې د لويو کمپنيو او کارټلونو پورې تړلي دي، ظاهراً دومره آزادي احساسوي چې په آزاديو هم لوبې کولای شي.

بې بندو باره آزاديو، د مطبوعاتو يو څلورم ډول هم را پيدا کړی دی چې د ژېړو مطبوعاتو (Yellow Press) په نامه يادېږي. په اخلاقي ټولنو کې تل د دې ډول مطبوعاتو په مقابل کې سخته کرکه را پيدا کېږي او د خلکو لويې برخې په دې ډول مطبوعاتو باندې د سختو بنديزونو او محدوديتونو غوښتونکي وي، دا هماغه ځای دی چې پخپله مطبوعات هم خپلې آزادۍ تر کره کتنې او نيوکې لاندې نيسي.

د ډله ييزې مفاهمې دريو تنو ماهرانو ويلبر سکرام (Wilbur Schramm)، تيودر پيترسن (Theoder Peterson) او فريد، اس، سيبرټ(Fred. S. Sibert) په خپلو کتابونو کې د آزادۍ، محدوديت او مسئوليت له نظره د مطبوعاتو په اړه درې څلور ډوله نظريې ښودلې دي چې د مطبوعاتو په تکاملي جريان هم يوه ښه رڼا اچوي. دلته تر څېړنې لاندې موضوع د يوې برخې د روښانه کولو لپاره د هغو نظريو وړاندې کولو هڅه شوې ده.

آمرانه نظريه Authoritarian Theory:

دغې نظريې په ۱۶ – ۱۷ پېړيو کې د چاپ د ماشين تر اختراع کېدو وروسته په تدريجي ډول پراختيا موندلې ده. دې تيورۍ د اروپا په شاهي کورنيو کې لکه په انګلستان کې د تيودريانو

(Thuedors)، په فرانسه کې د بوربونيانو (Borbons) او په هسپانيا کې د هپسبرګانو (Hapsburgs) په کورنيو کې رواج وموند. په معاصرو پېړيو کې هم د جاپان او روسيې امپراتوريو د جرمنې، هسپانيې او همدارنګه د آسيا او جنوبي امريکې ځينو استبدادي رژيمونو دغه نظريه چلولې ده.

دې تيورۍ انسانان د دولتونو لپاره داسې رعايا بللي دي چې بايد د کار د وسايلو په توګه په کار واچول شي.

په آمرانه استبدادي رژيمونو کې د مطبوعاتو اصلي دنده دا وه چې خلک په هغو درواغو يا رښتياوو خبر کړي چې دولت ورته ديکته کول. په جرمني کې د هټلري رژيم د اطلاعاتو وزير عقيده درلوده چې که چېرې يو درواغ ډېر ځله تکرار شي بالاخره به خلک هغه رښتيا وګڼي. له بده مرغه په افغانستان کې د جهاد د تودو جګړو ترڅنګ په پروپاګنډې جګړو کې د کابل استبدادي رژيم د خلکو د تېر ايستلو لپاره د چا خبره ډېر په عقل روغ دروغ وويل چې ځينو ساده او په زړه پاکو خلکو هغه رښتيا وبلل او ورباندې تېر وتل.

فريد. اس. سيبرت او د ده ملګري د مطبوعاتو د آمرانه نظريې په باب په خپلو ليکنو کې څرګنده کړې ده چې دولتونو به له هرڅه نه دمخه، له مطبوعاتو څخه په منفي لارو کې کار اخيست، بيا به يې خلکو ته ډاډ ورکاوه چې دغه کار يې د دوی په ګټه کړی دی او دولت نه غواړي چې د مطبوعاتو په وسيله ملي او اصلاحي هدفونو ته د خلکو د رسېدنې په لار کې خنډونه زيات کړي.

بالاخره په انګلستان کې د آزادو مطبوعاتو د پيدايښت او ودې لپاره شرايط مخ په ښه کېدو شول. دولت له مطبوعاتو سره د ګوزارې کولو په نيت شخصي سکتور ته اجازه ورکړه، خو د غير

دولتي مطبوعاتو امتیاز یوازې د تاج (سلطنت) شتمنو او وفادارو ملګروته ورکړل شو. دوی هغه کسان وو چې نه یې غوښتل د انتقادونو خپرولو له امله له دولت سره خپلې اړیکې خرابې کړي. دغه انحصاري سیستم تر ۲۰۰ کلونو پورې دوام وکړ. بالاخره په ۱۷ پېړۍ کې له دولتي خپرونو سره سیالي کوونکي شخصي مطبوعات بریالي شول چې دغه انحصاري سیستم په تدریجي ډول کمزوري کړي او د آزادو مطبوعاتو لپاره د ودې شرایط برابر کړي.

انګرېزانو د خپل استعماري خصلت له مخه د هند په نیمه وچه کې د استعماري مطبوعاتو د رواجولو هڅې پیل کړلې، خو له دولتي مطبوعاتو سره د شخصي سکتور د خپرونو د سیالۍ لمن تر هند پورې هم راخپره شوه. په همدې نیمه وچه کې یو انګرېز ژورنالیسټ جیمز آګسټس هیکي (James Augustus Hickey) په ۱۷۸۰م کې د بنګال ګزیټ (Bengal Gazette) په نامه یوه جریده په انګرېزۍ ژبه کې چې په انګرېزي حکومت یې انتقادونه کول خپره کړله. د خپرونې چلوونکی هیکي له همدغه امله څلور میاشتې په جېل کې واچول شو، خو د هند د نیمه وچې نامتو اصلاح غوښتونکي او آزادي غوښتونکي سرسید احمد خان د هند برتانوي حکومت وهڅاوه چې په هند کې هم له آزادو مطبوعاتو سره د ګوزارې کولو پالیسي غوره کړي. ده د "حکومت او محلي مطبوعات" تر عنوان لاندې د ۱۸۷۶ع په اکتوبر کې ولیکل چې د نظریاتو څرګندونه او په صادقانه توګه په حکومت انتقادونه کول د آزادو مطبوعاتو له وظایفو څخه دي. همدارنګه د دې ډول آزادۍ خوندي ساتنه د خلکو او حکومت شریکه دنده ده. ده ولیکل چې دا د یو هوښیار حکومت کار دی چې مطبوعات آزاد پرېږدي، که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل

شي او حقایق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازې به قوت پیدا کړي او د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادۍ څخه ډېر زیات خطرناک دی. په دې توګه سرسید احمد خان هڅه کوله چې د مطبوعاتو د ښکېلاک یخونه د وخت برتانوي حکومت ته د ښو مشورو ورکولو له لارې اوبه کړي.

سیبرټ لیکي چې د امریکا په متحده ایالاتو کې مطبوعات په یو بیړني یون کې له آمرانه مرحلې څخه د ازادۍ مرحلې ته وارد شوي دي. هلته د خپلواکۍ له اعلامیې سره یوځای د بیان د آزادۍ لپاره هم یوڅه اصول وټاکل شول، چې په نتیجه کې یې په ۱۷۷۶م کال کې د ویرجنیا په ایالت کې د (Virginia Gazette) په نامه یوه خپرونه د مطبوعاتو د آزادۍ مصداق وګرځېدله.

د آزادو مطبوعاتو نظریه:

د آزادو مطبوعاتو نظریې ورو ورو په ۱۶مه پېړۍ کې وده کړې ده، چې په اتلسمه پېړۍ کې یې محسوس پرمختګ کړی دی او هماغه وخت یې د ځینو هېوادونو په اساسي قوانینو کې ځای ونیو. د مطبوعاتو د آزادۍ نظریه په بنسټیزه توګه د فردي اصالت له نظریې (لیبرالیزم) سره تړلې ده. دا نظریه فرد تر دولت هم مقدم ګڼي. د دې نظریې له مخه د افرادو د اتفاق په برکت د ټولنیزې هوساینې لپاره ګډ تصمیمونه نیول کېږي.

فرید. اس. سیبرټ له آمرانه حالت څخه د آزادۍ مرحلې ته د مطبوعاتو لېږدېدنه د څلورو کسانو د هڅو مرهونه ګڼي او څرګندوي چې جان مېلټن (John Milton) په ۱۷مه پېړۍ کې، جان اېرسکین (John Erskine) او توماس جفرسن په ۱۸مه پېړۍ کې او جان

سترات میل په ۱۹مه پېړۍ کې د مطبوعاتو د آزادۍ لپاره خپلې هڅې پرمخ بېولې دي.

مېلټن به ویل چې خلک پخپله د دې ظرفیت لري چې سم او ناسم، ښه او بد سره یو له بله بېل کړي او ښه تصمیمونه ونیولای شي. هرڅوک باید د هر چا له نظر او فکر څخه خبر شي، په دې توګه عامه خبرتیا باید محدوده پاتې نه شي. د جان ایرسکین نظریه دا وه هغه خلک چې د نورو د تنویر هڅه کوي او له لارې یې نه وباسي، دوی باید د ټول ملت هغه هوښیاري منعکسه کړي چې په حقیقت ولاړه وي. د جان سترات میل عقیده دا وه چې خلک تر هغه ځایه پورې د فکر او کار حق لري چې د نورو دا ډول حق اخلال نه کړي.

جفرسن د مېلټن د نظریې په تایید عقیده څرګندوله چې د خلکو عامه افکار که هغه تنویري وي او له معلوماتو ډک وي، د سالمو او معقولو تصمیمونو اساس ګرځېدلی شي. د ده له نظره مطبوعات د خلکو د خبرتیا وسیله ده، نو هغه باید له کنټرول څخه آزاد وي، جفرسن په ۱۷۷۴م کې یوه جریده چې د " View of the Right of British America " اوږد نوم یې درلود خپرونو ډګر ته را وایستله. ده د همدې جریدې په خپرولو سره په امریکا کې د آزادو مطبوعاتو بنسټ کېښود. هغه څوک چې مطبوعاتو ورباندې زیات او سخت انتقادونه کړي دي پخپله جفرسن و، سره له دې هم ده تر آخره پورې د مطبوعاتو د آزادۍ ملاتړ کاوه.

لیبرالیزم چې آزاد مطبوعات یې په غېږ کې نیولي ساتل د همدغه ډول مطبوعاتو په برکت پرمختګ وکړ. دومره پرمختګ چې په انګلستان، امریکا او ځینو نورو اروپایي هېوادونو کې د همدغې نظریې په رڼا کې اساسي قوانین ولیکل شول، تصویب او نافذ کړل

شول. زموږ د ژوندانه په زمانه کې د مطبوعاتو آزادۍ لوی نړیوال اهمیت پیدا کړ. د بشر د حقوقو په باره کې د ملګرو ملتونو یوه پرېکړه لیک په [۵۹] ماده کې ویل شوي دي:

د اطلاعاتو آزادي د بشر یو اساسي حق دی چې د نورو آزادیو لپاره د بنسټ حیثیت لري، دغه آزادي چې د ملګرو ملتونو موسسه یې تقدیسوي، په هره خوا او هر ځای کې د خبرونو د ټولولو، لېږدولو او بې له دې چې فلټر شي، د هغو دخپرولو حق په ځای کوي.

د نړیوالو مطبوعاتو د آزادۍ د کمیټې د یو رپوټ له مخه چې د دې کمیټې یوه خبرلیک (نیوز لېټر) د ۱۹۹۲م کال د جون په میاشت کې خپور کړی دی، د کمیټې په بلنه د [۳۴] هېوادونو ژورنالیستانو په لندن کې غونډه وکړه چې د یونسکو په ملاتړ یې د مطبوعاتو د آزادۍ په باب څه اصول تصویب کړل. د دوی په تصویب شوي منشور کې راغلي دي چې د آزادو مطبوعاتو او آزادو انسانانو معنی یوه ده. هر ډول مستقیم یا غیر مستقیم سانسور د منلو وړ نه دی. ټول هغه قوانین چې د نوي میډیا د آزادۍ مخه نیسي باید له مینځه یوړل شي. حکومتونه او نورې ادارې باید په چاپي او برېښنایي خپرونو کې ګوتې ونه وهي، خپلواکه میډیا که چاپي وي که برېښنایي په ټولو هېوادو کې د اجازې حق لرونکې ده. حکومتونه باید د خپلو هېوادونو د خبرې میډیا په وړاندې له توپیري چلند څخه ډډه وکړي. که په یوه هېواد کې دولتي میډیا او غیر دولتي میډیا یوه د بلې په څنګ کې په فعالیت بوختې وي دواړه یې باید د اقتصادي مرستو او نورو آسانتیاوو څخه ګټه واخلي. د دوی ترمینځ دې تبعیضي رویه نه چلېږي.

د منل شويو اصولو له مخه دولتونه بايد په طباعتي چارو، د اخبارونو د وېش په سيستم، د خبرونو په اژانسونو او د بروډ کاستېنګ د فرېکونسيو په امکاناتو او آسانتياوو بنديزونه ونه لګوي. د ډله ييزې مفاهمې د واکمنو ادارو له خوا د داسې قانوني تخنيکي او ګمرکي اقداماتو کول د غندنې وړ دي چې دخبرونو د وېش او د اطلاعاتو د بهير مخه نيسي. په حکومتي ميډيا کې تبصرې بايد آزادې وي او په هغو کې بايد هغه تبصرې هم برخه ولري چې د مخالف نظر خاوندان يې کوي. دغه اصل بايد قانوني حيثيت ولري او هم بايد عملاً تطبيق شي.

د خارجي خپرونو او د اطلاعاتي خدماتو د راتګ مخه بايد ونه نيول شي. همدارنګه عام ولس بايد دا آزادي ولري چې پر داخلي خپرونو سربېره خارجي خپرونې هم ترلاسه کړي. همدارنګه خارجي برېښنايي خپرونې واوري اويا يې وګوري. د يو هېواد سرحدونه بايد د بهرنيو ژورناليستانو په مخ بند نه شي، د دوی د اعتبارليک او د ننوتلو د نورو سندونو د کتنې او منلو چارې بايد په بېړه سرته ورسېږي، دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې په کوربه هېواد کې په آزادانه توګه تګ راتګ وکړي او د خبرونو رسمي يا غير رسمي منابعو ته ځانونه ورسولی شي. همدارنګه دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې خپل مسلکي سامانونه او مواد په آزادانه توګه له خپلو ځانونو سره يوسي او د ستنېدو په وخت کې يې بېرته له کوربه هېواد څخه وباسي.

منشور زياتوي چې د ژورناليزم مسلکي ساحې ته د چا د ورګډېدو مخه بايد ونه نيوله شي. ژورناليستان بايد د يو هېواد د نورو اتباعو په توګه مصئونيت ولري. دوی بايد په قانوني توګه

وساتل شي. هغه ژورناليستان چې د جنګ په ساحه کې کار کوي بايد د هغې ساحې د اتباعو په توګه وپېژندل شي. دوی بايد د مصئونيت له هغو حقوقو څخه ګټه واخلي چې د سيمې اتباعو ته ورکړل شوي دي.

د اجتماعي مسئوليت نظريه:

په شلمه پېړۍ کې مطبوعات د ډېرې آزادۍ يا نامطلوبې آزادۍ له امله، د ژېړ ژورناليزم يو پړاو ته هم ورسېدل چې په ټولنه کې يې د "اجتماعي ژېړي" ناروغي خپره کړه. دا هغه وخت و چې د راډيو او خوځنده عکسونو (فلمونو) ننداري او کرشمې زياتې او له اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې. ورسره د کيڼو او ښيو اړخونو سياسي نظرياتو د ډله ييزې مفاهمې په وسايلو هجوم راوړ چې د مطبوعاتو بې طرفي يې په سخته توګه اخلال کړله.

د صنعتي انقلاب تحرک لرونکو نتيجو ورسره د ډله ييزو اړيکو د وسيلو ډېرښت د "آزادو خو مسئولو مطبوعاتو" نظريې ته وده او پراختيا وبښله. په دې معنی چې مطبوعات خو په حکومت او نورو ټولنيزو موسسو انتقادونه کوي خو خپل ځان ته دې هم ګوته نيسي او خپل عيب دې د وليو منځ نه ګرځوي.

د ژورناليزم د مسلکي تعليماتو پرمختګ او د مسلکي موسسو راپيدا کېدل د مطبوعاتو د اجتماعي مسئوليت د نظريې د رامينځ ته کېدو له مهمو عواملو څخه دي. په ډېرو کتابونو او مسلکي مجلو کې په خپله پر مطبوعاتو باندې ډول ډول نيوکې وشوې. تيودور پيترسن (Teodore Peterson) چې د مطبوعاتو د اجتماعي مسئوليت په باب يې يوه څېړنه کړې ده ليکي چې يو ليکوال او ژورناليست وېل ايروين په ۱۹۱۱م کال کې په کاليرز

(Colliers) مجله کې پخپله پر ژورنالیزم د انتقادونو یوه سلسله پیل کړه. وروسته اپټان سېنکلیر په (The Brass Check) کې او له هغه وروسته جارج سیلډیز په (Freedom of Press) کې چې په ۱۹۵۵م کې چاپ شوې دي، دغه موضوع تکرار کړې ده.

مطبوعات هغه وخت تر زیاتو انتقادونو لاندې راغلل چې غاړې ته یې وربښمین پړی ولوېدل او د اعلانونو سحر او جادو بند په بند وتړل. لومړی خو مطبوعاتو دا پلمه جوړه کړې وه چې موږ غواړو د اعلانونو له لارې دومره په ځان متکي شو چې حکومت ته د اړتیا لاسونه وړاندې نه کړو. تر دې چې د غربي نړۍ، د چا خبره آزاد مطبوعات یې د شوروي د حزبي او دولتي مطبوعاتو د پېغور وړ وګرځول.

د مطبوعاتو د تیوریو یو څېړونکی ویلبر سکرام (Wilbur Schramm) لیکي کله به چې یو امریکایي راپورټر له شوروي راپورټر سره مخامخ شو، نو یو بل ته به یې پېغورونه ورکول مثلاً امریکایي ژورنالیسټ به شوروي ژورنالیسټ ته د پېغور دا خبره کوله چې تاسې خو د حکومت تر کنټرول لاندې مطبوعاتو لپاره استخدام شوي یاست نو بیا ولې ځان یو ژورنالیسټ بولئ. شوروي ژورنالیسټ به بیا په ځواب کې په امریکایي ژورنالیسټ دا تور لګاوه چې "ایمان مو پیسه ده، پیسه !... "

هغه څه چې مطبوعات له هر ډول پېغور نه خوندي ساتي، هغه پخپله د ژورنالیسټانو له خوا وخت پر وخت جوړ شوي او منل شوي اخلاقي کودونه او نورمونه دي. دا کودونه زموږ د پښتونولۍ د "لارو، تیږو یا نرخونو" په څېر نالیکل شوې بڼه لري، چې رول یې د لیکل شویو قوانینو پر نسبت ډېر پیاوړی دی، یعني یوازې د

ژورنالیزم اخلاقي کودونه دي چې د میډیا تر ټولو پیاوړی "زور او شور" په کنټرول کې ساتلی شي. ویل کېږي چې په سویس کې د مطبوعاتو د آزادۍ خوندي ساتلو لپاره هلته د مطبوعاتو قانون نه شته. بنایي هلته د ژورنالیزم اخلاقي کودونه دومره پیاوړي وي چې د قانون لیکلو ضرورت یې له مینځه وړی وي.

د ژورنالیزم په ساحه کې د امریکې، فرانسې او انګلستان د اخلاقي کودونو له مطالعې څخه دلته ځینې داسې ټکي را ایستل شوي دي چې د چا خبره په آزاده نړۍ کې ډېر عمومیت لري:

یو ژورنالیسټ باید په لیکنه کې هم خپلواک او هم باید بې طرفه وي. لیکنه یې باید ریښتینوالی ولري، د انصاف له مخه باید په دقت او غور لیکل شوې وي. حقیقت لیکل او د حقایقو په راټولونه کې د موازنې داسې ساتل چې لیکنه له مطلق پروپاګندې حالت څخه راوباسي د یو اخبار او بلې هرې خپرونې تر ټولو لویه دنده ده.

د یو اخبار انتقاد باید تعمیري روحیه ولري. تبصرې یې باید اصلاحي وي، نوی والی ولري او د عامو خلکو ګټې په کې په نظر کې نیول شوې وي. هر هغه کار او طاقت چې تخریبي اړخ ولري باید رسوا کړل شي. د خبرونو منابع باید پټ ونه ساتل شي، خو که کله لزوماً پټ ساتل یې ضروري وي نو ممکن دلیل یې باید وښودل شي.

باید لیکنې داسې نیمګړتیا ونه لري چې د خلکو ذهن په بله خوا بوځي او عامه افکار تخریب کړي. په ژورنالستیکو اخلاقو کې له تحقیق نه د مخه قضاوت ناروا دی، اصلاً ښه ژورنالیسټ هغه څوک دی چې د یوې پېښې یا مسئلې ټول حقایق راټولوي او تنظیموي یې. د پېښو او مسائلو پس منظرونه روښانه کوي خو کوښښ کوي چې قضاوت لوستونکو ته پرېږدي.

بې شکه د آزادي وینا یا آزادي لیکنې او څرګندونې حقونه دې خوندي وساتل شي، خو ورسره دې د افرادو د محرمیت حق او نور شخصي او ذاتي حقوق هم خوندي وساتل شي.

اخبارونه دې د خبرونو په خپرولو کې یوازې خپلې ګټې په نظر کې نه نیسي. داسې دې نه کوي چې د اعلان ورکوونکو موسسو فعالیتونه ښه وښیي او په عیبونو یې سترګې پټې کړي. اخبارونه باید هغه سوغاتي خبرونه خپاره نه کړي چې پروپاګندي جنبه ولري یا د اعلانونو رنګ او بوی ولري.

ځینې څېړونکي د ژورنالیزم له اخلاقي کودونو څخه پیدا شویو ځینو مسائلو ته ګوته نیسي مثلاً دا چې ښایي د اخلاقي کودونو لمن دومره پراخه نه وي چې هر ډول مسائل او حالات په کې را ونغښتل شي. بل دا چې د ژورنالیزم د نالیکل شویو قوانینو یا اخلاقي کودونو تیرې په بېلو بېلو ځایونو کې په انفرادي ډول یا په ډله ییزه توګه د ژورنالیستانو له خوا اېښودل شوي وي چې د تجربه لرونکو او مفکرو ژورنالیستانو څېړنو او عملي کارونو په مرسته یې وده او پراختیا موندلې ده، نو دا کودونه په ځینو ځایونو کې ښه واضح خو په ځینو نورو ځایونو کې مبهم او د بحث وړ دي. دا هغه ځای دی چې د ژورنالیزم استادان او ماهران د یو هېواد لپاره د مطبوعاتو د قانون د مسودې لیکلو لپاره کښېنوي، خو دا قوانین باید په هر لحاظ د ژورنالیزم له اخلاقي کودونو څخه خپله لاره بېله نه کړي.

اسلام او د مطبوعاتو آزادي:

د اسلام د مقدس دین له مخه ایمان او وجدان تر موضوعه قوانینو لوړ او د مسلمانانو ډېر ښه لارښود دی. ایمان په ټولو انفرادي

او اجتماعي چارو کې یوازې مسلمانانو ته نه، بلکې ټول بشریت ته ګټورې لارښوونې لري. که دا لارښوونې سمې او پوره تطبیق شي، ټولې اوسنۍ او راتلونکې اجتماعي اړتیاوې او نیمګړتیاوې به پوره کړي، لکه چې دمخه ولیکل شول، د ژورنالیزم اخلاقي کودونه د وروستیو څو پېړیو په تېره د شملې پېړۍ محصول دی، خو د اسلام مقدس دین کابو 14 پېړۍ دمخه د اجتماعي اخلاقو او په ترڅ کې یې د ابلاغ د اخلاقي قوانینو اساسي اصول راښودلي دي.

په اسلامي شریعت کې ټولو خلکو ته د معلوماتو خپرولو ضرورت د اعلام، ابلاغ او ایصال تر اصطلاحاتو لاندې توضیح شوي دي. زموږ د یو څېړونکي له نظره "اعلام" له صحیحو خبرونو، سلیمو معلوماتو، ثابتو حقایقو او واقعیتونو څخه د خلکو خبرول او په حوادثو باندې د خلکو د خبرولو او پوهولو له لارې د مشکلاتو د حل کولو خوا ته د دوی د فکرونو اړولو مفهوم او مقصد لري.

په دې اساس "اسلامي اعلام" باید بشپړه آزادي او خپلواکي ولري. هغه باید د حاکمو قدرتونو په لاس کې نه وي، چې د خلکو د ذهنونو د تسخیرولو لپاره ورڅخه کار واخلي. باید ښکاره کړو چې اسلامي اعلام، د غرب له بې بندوباره مطبوعاتي آزادۍ څخه خپله لاره جلا کوي. ځکه اسلام د نورو اذیت که څه هم کافران وي روا نه ګڼي. (د الانعام سورت، 108 آیت). اسلام په بد نامه د چا یادول منع کړي دي. (النساء، 184، آیت). غیر حق د چا بدنامول او په چا باندې افترا کول هم لویه ګناه بولي. (الاحزاب، 58، آیت).

همدارنګه لوی خدای(ج) د هغو شیانو له بیانولو څخه منع کړي یو چې پوره یقین ورباندې نه لرو (د بقره سورت 31-33 آیتونه).

د الحجرات سورت (11-12) آیتونه مسلمانان یو په بل د استهزاء کولو، یو بل ته د پیغور ورکولو، یو او بل په بدو القابو د یادولو له افراطي ګومان کولو، عیب جویۍ او غیبت څخه منع کړي دي.

په یو تفسیر (تفهیم القرآن) کې د دې آیتونو جامع مفهوم داسې ښودل شوی دی، چې ګومان په خپل ذات کې ناروا شی نه دی، په ځینو مواردو کې ښه، په ځینو حالاتو کې اجباري، په ځینو مواردو کې لږ جایز او په ځینو نورو مواردو کې ناجایز دی. همدارنګه بې ځایه تجسس او پلټنه، د خلکو په خصوصي ژوند کې مداخله د خلکو کاغذونو لوستل یا د دوی خصوصي خبرو ته غوږ نیول ناجایز دی.

د تجسس ممانعت یوازې د افرادو لپاره نه بلکې د اسلامي حکومت لپاره هم روا نه دی. شریعت چې حکومت ته د نهی عن المنکر کومه وظیفه سپاري، مانا یې دا نه ده چې هغه د جاسوسۍ نظام قایم کړي.

په تفسیر کې راغلي دي چې حضرت عمر(رض) یوه شپه د چا له کور څخه د مستو سندرو آواز واورېد چې ده ته یې په زړه کې شک پیدا کړ، نو د هغه کور په دېوال ور واوښت، ویې کتل چې هلته ښځه هم شته او شراب هم. نو د کور په خاوند یې غږ وکړ: اې د خدای دښمنه! تا دا نه وه ګڼلې چې د خدای(ج) په نافرمانۍ سره به رسوا کېږې. کوربه حضرت عمر(رض) ته په ځواب کې وویل:

امیر المومنینه! بېړه مه کوه! ما یوه ګناه کړې ده او تا پخپله درې ګناوې کړې دي. ته خدای(ج) د تجسس څخه منع کړی وې، خو دا دی تا دا کار کړی دی. د خدای(ج) حکم دا دی چې د خلکو کورونو ته د دوی له دروازې ورشئ او ته دا دی په دېوال را اوړېدلی یې.

خدای(ج) حکم کړی چې د چا کور ته د کوربه د اجازې نه پرته مه ورځئ! دا دی ته زما د اجازې نه پرته زما کور ته راغلی یې.

خو په تفسر کې دا هم راغلي دي چې لټونه او پلټنه په هغه صورت کې روا ده چې د یوې ګناه د ارتکاب مخه ورباندې ونیوله شي.

تفهیم القرآن د نبوي احادیثو په استناد لیکي چې غیبت که په صریحو الفاظو سره وي او که په کنایه او اشاره کې شوی وي حرام دی. په یو حدیث کې راغلي دي چې که څوک د خپل ورور په عزت باندې بدې خبرې کوي داسې بد کار کوي لکه څوک چې د خره غوښې خوري. تر ټولو بد کار دا دی چې څوک د یو مسلمان په عزت ناحقه حمله وکړي. د تفسیر له مخه په دې حدیث کې د "ناحق" راوړل دا ښیي چې په حق باندې د چا په شخصیت باندې انتقاد روا دی. تفسیر یوه پېښه د مثال په ډول رایادوي هغه داسې چې د قیس د لور فاطمې سره د واده کولو لپاره دوې غوښتنې راغلې. یوه غوښتنه حضرت معاویه او بله یې حضرت ابو الجهم کړې وه. دغه ښځه د حضرت محمد(ص) حضور ته د مشورې لپاره ورغله. هغه حضرت(ص) ښځې ته وفرمایل چې حضرت معاویه مفلس دی څه نه لري او حضرت ابوالجهم یو عصبي مزاجه سړی دی چې ښځې وهي. (بخاري او مسلم)

له دې کبله چې د اسلام له پیغمبر(ص) څخه په یوه حیاتي مساله کې مشوره غوښتل شوې وه، نو دوی(ص) ضروري وبلله چې په دواړو سړیو کې موجودې نیمګړتیاوې په ګوته کړي.

اسلامي پوهانو په لاندې ډول د عیبونو او نیمګړتیاوو ښوونه روا بللې ده:

۱- د هغه چا په وړاندې چې د ظلم د لرې کولو هیله ور څخه کېږي، د ظالم له لاسه د مظلوم شکایت جایز دی.

۲- د داسې چا یا ډلې په مخ کې د چا د بدیو یادونه کول روا دي چې د بدیو د اصلاح کولو هیله ور څخه کېدی شي.

۳- د استفتاء په وخت کې د مفتي په مخ کې د داسې پېښو بیانول روا دي چې په هغو کې د چا د کوم غلط کار یادونه هم وشي.

۴- د یو چا یا یوې ډلې کسانو له شر څخه د خلکو خبرتیا د دې لپاره ضروري ده چې له شر څخه یې وساتل شي. فقهاوو په دې خبره اتفاق کړی دی چې د روایانو، شاهدانو، لیکوالو او مصنفینو کمزورتیاوې یوازې جایزې نه - بلکې واجبې هم دي. که داسې و نه شي، غلط رواجونه، په شریعت کې ځای نیسي، بیا نو قاضیان او طالب العلمان له ګمراهیو څخه نه شي بچ کېدلی، همدارنګه که څوک له چا سره تجارتي معامله کوي، څوک خپل امانت چا ته سپاري، یا څوک د چا سره د واده کولو او نورو شخصي مسالو په باره کې مشوره کوي نو بیا واجبه ده چې د مربوطو کسانو ښېګڼې او بدۍ ورته څرګندې وي.

۵- په هغو کسانو باندې په اوچت غږ سره انتقادونه کول ډېر غوره کار دی چې فسق او فجور، بې عدالتي او نور بد عادتونه عاموي، یا خلک د بې دینۍ بد اخلاقۍ، ظلم او فتنو په لوري بیایي.

۶- که کوم څوک په بد لقب باندې دومره مشهور شوی وي چې په ښه نوم یې څوک و نه پېژني، نو د ده د پېژندنې لپاره په بد لقب د ده یادونه روا ده. خو دا کار باید د ده د سپکاوي په نیت و نه شي.

له پورتنیو څېړنو څګخه څرګندېږي چې "انتقاد" جایز دی، خو پیغور ورکول، د چا سپکاوی کول غیبت کول، بهتان کول، له ناوړو

کارونو څخه دي. په دې توګه د خلکو خبرتیا چې د نننې ژورنالیزم اصلي هدف دی نه یوازې دا چې روا ده بلکې واجبه هم ده.

د مطبوعاتو هغه آزادي چې اسلامي شریعت یې لاربښوونه کړې ده. زموږ د جهادي تنظیمونو په مرامنانو کې هم څه ناڅه ښودل شوې ده. مثلاً د حزب اسلامي افغانستان (د حکمتیار د اړخ) په مرامنامه کې راغلي دي: "د ټولنې هر فرد اصولاً د دې حق لري چې د ملي مسایلو په باره کې خپله نظریه له قانوني وسایلو څخه په استفادې سره نورو ته وړاندې کړي، که د ملت د افرادو په دې حق باندې پابندي ولګول شي، دوی به د قدرت د تر لاسه کولو لپاره نورو وسیلو ته لاس واچوي چې دغه کار به زموږ ملت ته په ګرانه بیه تمام شي." د افغانستان د ملي نجات جبهې هم په خپله مرامنامه کې د فکر او بیان د آزادۍ اصل د اسلامي شریعت په حدودو کې دننه محترم ګڼلی دی. البته د ملي نجات جبهې د هغو افکارو خپرېدل او تبلیغ منع کړې دي چې د اسلام د روحیې او تعلیماتو او افغاني کلچر سره منافات ولري. د افغانستان ملي اسلامي محاذ د مطبوعاتو آزادي او نورې فردي او اجتماعي آزادۍ د اسلام د مبین دین د احکامو په رڼا کې د وضع شویو قوانینو له مخې محترمې بللې دي. جمعیت اسلامي افغانستان په دې باره کې یوازې دومره لیکلي دي چې دا جمعیت غواړي چې د راډیویي پروګرامونو خپرونې او مطبوعات باید داسې وي چې د ټولنې په تربیت او تهذیب کې برخه واخلي، د غني فرهنګ(!) او د اصیلو او تل پاتې ارزښتونو د خپرونې وسیله وګرځي.

د حکومتونو هوښیاري: د مطبوعاتو ازادي

یو د ښو تجربو خاوند ولسمشر توماس جفر سن هغه څوک و چې د مطبوعاتو سختې حملې یې زغملې ورسره یې تل د مطبوعاتو د آزادۍ ډېر ټینګ ملاتړ هم کاوه. د "حکومت او ملي مطبوعات" تر عنوان لاندې یې د ۱۸۷۶م کال په اکتوبر کې ولیکل چې د نظریاتو څرګندونه او په صادقانه توګه په حکومت باندې انتقادونه د آزادو مطبوعاتو له دندو څخه دي. همدارنګه د خلکو او حکومت شریک مسوولیت دا دی چې د مطبوعاتو آزادي خوندي وساتي. که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل شي او حقایق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازې به قوت پیدا کړي. د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادۍ څخه ډېر زیات خطرناک دي. حقیقت دا دی کومو حکومتونو چې له دې هوښیارۍ څخه کار اخیستی دی خپلو خلکو ته ډېر ورنږدې شوي دي. ملي او بین المللي حیثیت یې هم لوړ شوی دی.

په افغانستان کې اعلیحضرت امان الله خان هغه پاچا و، چې د مطبوعاتو د آزادۍ تاریخي تجربه یې کامیابه کړه. چې همدغې تجربې پخپله پاچا په ټول شرق کې د نهضتونو د رڼو ستوري په ډول وځلاوه. د افغانستان لومړنی اساسي قانون (اساسي نظامنامه) په ۱۳۰۱ لمریز کال کې تصویب شوه. د اساسي قانون په 11 ماده کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بیان آزادي تضمین کړل شوه. په ۱۳۰۳ل کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د "ثروت"، "انیس"، "نسیم سحر" او "نوروز" په نومونو آزادې جردې راووتلې.

اعلیحضرت امان الله خان په خپله لیکوال، ویاند او ژورنالیست هم و. ده به په لویه جرګه کې د خلکو د نماینده ګانو هغو انتقادونو ته چې په حکومت او وزیرانو به یې مخامخ کول په مینه غوږ نیوه. هغه وخت ټلوېزیون نه و چې د دولت او حکومت مشر په یو مخامخ (Face to Face) پروګرام کې د خلکو هر ډول پوښتنو ته ځوابونه ووایي. امان الله خان که پر خپل حکومت او د حکومت په اجراآتو انتقادونه منل، دا جرات او علمیت یې هم درلود چې له دیني علماوو سره علمي بحثونه وکړي او د دوی د کارونو ځینې نیمګړتیاوې ور په ګوته کړي. دیني علماوو هم په زړوره توګه په حکومت انتقادونه کول، مثلاً د دیني علماوو د انتقاد له امله په لویه جرګه کې د ترکیې له حکومت سره د افغانستان د حکومت یوه معاهده تصویب نه شوه. د ترکیې په حکومت د افغانستان د دیني علماوو انتقاد دا و چې هغه اسلامي خلافت لغو کړی دی او پر ځای یې غربي جمهوریت راوستلی دی. هغه وخت چې د افغانستان خلک د لومړي ځل لپاره له عصري سمعي او بصري وسایلو سره اشنا کېدل، امان الله خان به په خپله د لویې جرګې غړیو ته د هغو بې غږه (ساکتو) فلمونو په باره کې توضیحات ورکول چې د اروپا ځینې مثبت او مهم پرمختګونه یې ښودل. ده کندهار ته د خپل یو تګ په موده کې پخپله د هغه ولایت د دوایرو د کارونو په باره کې یو انتقادي رپوټ لیکلی و.

امان الله خان تر هغه وخته چې په خپله سینه کې یې د چا خبره "ډموکراټ زړه" درلود، نو د ده د محبوبیت ساحه د هېواد له پولو څخه هم ووتله او پراخه شوله، د هند او بخارا مسلمانانو د امیرالمومنین په توګه د ده نوم د جمعې د لمانځه په خطبو کې یاداوه، خو کله چې "آمرانه دماغ" یې هغه "انقلابي پاچا" وباله او د برچې په

زور د اصلاحاتو راوستلو فکر ورته پیدا شو او ځان یې د امیر عبدالرحمن خان لمسی وباله، نو بیا هر څه وران او ویجاړ شول.

په ظاهرشاهي دوره کې د ویښ زلمیانو د مطبوعاتو نسبي آزادۍ او تر یوه وخته او تر یوه حده د مطبوعاتو د محدودې آزادۍ په مقابل کې د وخت د حکومت حوصلې د صدراعظمانو په جمله کې مرحوم شاه محمود خان غازي ته نسبتاً ښه نوم او حیثیت وباښه، خو د اساسي قانون په لسیزه کې چې افغانستان په کې نسبتاً په پراخه توګه یوه نوي سیاسي، اقتصادي او اجتماعي دموکراسي تر ازموینې لاندې راوستلې وه، مطبوعاتو تر پخوا زیاته آزادي درلوده. د دیموکراسۍ په دې تجربه کې پخوا له هغه چې غیر دولتي جریدې په خپرونو پیل وکړي د هېواد حکومتي ورځپاڼو، اصلاح، انیس، هېواد او د ولایاتو ورځپاڼو او جریدو د نویو سیاسي، اجتماعي، او اقتصادي نظریاتو په خپرونو کې زیاته ونډه واخیستله.

نوي اساسي قانون پاچا واجب الاحترام او غیر مسوول وباله، نو چا په پاچا باندې مخامخ انتقادونه نه کول، خو کله کله به د سمبولیک نثر په ژبه د هېواد تر ټولو د لوی سیاسي ځواک د مقام په لوري د لفظونو ګولۍ ور ویشتل کېدلې. د ټولو انتقادونو مخه په صدراعظم، وزیرانو، والیانو او د حکومت د نورو کار کوونکو په لوري ور خلاصه وه. ویل کېدل چې ځینې وزیران د مطبوعاتو د سختو حملو له امله پاچا ته په شکایت ورغلل خو ده ورته وویل: کوم حکومت چې په خپل هېواد کې د دموکراسۍ د تطبیقولو اراده ولري د هغو حکومت مشر او غړي باید د پراخې سینې خاوندان وي او باید پخه حوصله ولري.

کله کله به د دې دورې د جریدو خپرونې له قانوني او اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې، چې دغه کار به حکومت ته د سانسور بانې او پلمې په لاس ورکولې. ځینو بې پروا خپرونو عام ولس هم ځوراوه او د هېواد په پارلمان کې یې د ملت د نماینده ګانو غبرګ هم پورته کړ، مثلاً د پرچم جریده له دې امله د خلکو په مظاهرو او پارلمان کې سخته وغندل شوه چې په لینن یې درود ویلی و. له دغه ډول یوې شرمېدلې ګناه څخه د یوې مهمې دولتي ورځپاڼې "اصلاح" غاړه هم خلاصه نه وه. دې ورځپاڼې له بده مرغه داسې یو کارټون اقتباس او چاپ کړی و چې د اسلام په ضد یې د متعصبو یهودیانو استهزاء او کینه تمثیلوله. ځینو جریدو چې په پټه کې له نورو ځایونو څخه استخدام شوې وې د ملي وحدت په زیان بې مسوولیته خپرونې کولې چې د ملي روښانفکرانو له مناسب غبرګون سره مخامخ شوې.

غیر دولتي جریدې د "خبر" پر ځای تر ډېر حده "نظر" ته وقف شوې وې. زیاتره یې د ژورنالېزم د لیکې او لارې څخه ناخبره وې، ځکه خو یې یوازې د سانسور ادارې نه بلکې د خلکو بېلې بېلې پرګنې د خپلو بې تجربو او غیر مسلکي خپرونو په ضد پارولې.

د پاچا لویه هوښیاري دا وه چې وار په وار جوړېدونکي او ژر ژر نړېدونکي حکومتونه یې د خلکو د شور او زور په وړاندې دیوالونه غوندې درول. همدا سبب دی چې پاچا د بحرانونو څخه په یوه ډکه زمانه کې یوې اوږدې خو آرامې پاچاهۍ ته دوام ورکړای شو.

دویمه برخه: جمهوري اختناق؟

حقیقت دا دی چې په افغانستان کې د ۱۳۵۲ کال د سرطان د ۲۶ نېټې سپینه کودتا، د خپلو ښو او بدو پایلو له امله یوه لویه

ټولنیزه پېښه وه. په دغه ورځ په افغانستان کې جمهوریت اعلان شو. چا چې دا جمهوریت اعلان کړ هغه یو مشهور شخصیت و. شهید داود خان هر چا د ځینو لویو ملي ارمانونو او ترقي غوښتونکو نظریو لرلو له امله ډېر ښه پېژنده. کله چې هغه د هېواد صدراعظم و، د افغانستان خلکو دده د فکر او کار نتیجې د سر په سترګو لیدلې وې؛ له همدغه امله خلکو هم په داود خان او هم د دوی له خوا په اعلان شوي جمهوري نظام پوخ یقین او باور درلود.

کله چې لیدل کېدل خلکو د جمهوریت په لومړۍ ورځ، د زړه له کومي د دغې انقلابي پېښې ډېر تود هرکلی وکړ. شربت خرڅوونکو، اوبه خرڅوونکو او بادرنګ خرڅوونکو په دغه ورځ خپل ډېر شیان په وړیا توګه خلکو ته ورکړل. ځوانانو په داوطلبانه ډول د ښار ترافیکو ته د لارښوونو کارونه په غاړه واخیستل. خلکو د ښار په څلور لارو کښې په درول شویو ټانکونو او توپونو وروختل له هغو څخه یې د ویناوو د سټېجونو په توګه کار واخیست او د جمهوریت په ویاړ او ملاتړ یې جذابې ویناوې وکړې.

له بده مرغه له داود خان څخه د چپي عناصرو د کي جي بي راتاو شوو کړیو، چې غوښتل یې ټول قدرت د داود خان په منګولو کې منحصر کړي او په خپله د انقلاب لارښود په خپلو منګولو کې راولي، په قصدي توګه یې دده او د خلکو تر منځ فاصلې راپیدا او زیاتې کړلې. د داود خان یو نژدې او مخلص ملګري جنرال عبدالکریم مستغني هڅه کوله چې د نوي نظام او خلکو تر منځ فکري او روحي اړیکي وساتي له همدغه امله یې زه (لیکوال) چې هغه وخت د هېواد ورځپاڼې مسول چلوونکی وم، خپل دفتر ته وبللم او راته ویې ویل چې دا نوی جمهوري نظام به ستاسې هېوادپالو او روښانفکره

ځوانانو د فکر او مټو په زور، په مخکې روانېږي. جمهوري نظام له تاسې غواړي چې د خلکو هر ډول هغو نظریو او انتقادونو ته غوږ ونیسئ چې د نوي نظام په باره کې یې لري او هغه په بېطرفانه توګه په بشپړه زړورتیا ولیکي او ما ته یې وسپارئ، ددې لپاره چې د دې ډول لیکنو آزادي او د انتقاد کوونکو مصوٌنیت د باور وړ وي تاسې کولای شئ چې د انتقاد کوونکو نومونه او ځایونه پټ وساتئ.

ډېره موده لا نه وه تېره شوې چې داود خان او جنرال مستغني تر منځ د وسپنې دېوال جوړ شو، همدې ډول نورو دېوالونو د انقلاب لارښود(!) له خپلو ډېرو نورو مخلصو ملګرو څخه جلا وساته تر دې چې دده یو زیات شمېر دوستان د جمهوریت د مخالفینو په نوم له مینځه یوړل شول.

ډله بیزه مفاهمه چې د جمهوریت روح بلل کېږي د جمهوري نظام په باره کې په وچو تکراري او کلیشه یي تبلیغاتو باندې مصروفه شوه ځای یې هرې خوا ته غځول شویو، جاسوسي شبکو ونیو. د چپي عناصرو او د کي، جي، بي هرې خوا ته غځېدلو لاسونو او ښنو ته زمینه برابره شوې وه، چې د جمهوري انقلاب په اړول شوې کرونده کې د یو بل انقلاب تخمونه وکري. یو پرچمي ولسوال، زما یو ملګري شهید مولانا محمد سلیم فرقاني ته، د هغه د یو اعتراض په ځواب کې ویلي وو چې دوی (پرچمیان) د یو بل انقلاب په ګټه "سیاسي رشوت خوړل" روا بولي. دغه ډول رشوت دوه ډوله ګټې لري. یوه یې دا ده چې انقلابیون په مالي لحاظ تقویه کېږي او بله یې دا ده چې له دې لارې دا تش په نامه جمهوریت په خپل نس کې په خپله ښه تخریب کېدلی شي.

په خپل نس کې د جمهوریت د تخریب لپار ه یوه بله ډېره موثره طریقه عجیب او غریب سانسورونه وو. هغه وخت ما (لیکوال) د هېواد ورځپاڼې مسولیت په غاړه درلود. دا یوه مازیګرنۍ ورځپاڼه وه چې باید له ماښام څخه دمخه خپرېدلې. خو د سانسور په وجه به د هغې خپرونې تر نیمو شپو پورې ځنډېدلې. چاپ ته د چمتو اخبار پروفونه به د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته استول کېدل. مشهور سانسور چې ښاغلي لطیف جلالي به هغه د شپې په اتو بجو کتل، ښاغلي جلالي به څو مضامین په سرو کرښو سره په نښه کړي وو چې هغه باید وایستل شي. ډېر ځله به موږ دکوم مضمون د ایستلو په دلیل هم نه پوهول کېدو. د ځینو لفظونو په وجه چې ښایي هغو به د دوی له نظره نورې معناګانې هم لرلې بشپړ مضمون ایستل کېده زموږ او د حروفو د ټولوونکو او د صفحو د ترتیب کوونکو لپار ه به یې لوی لوی جنجالونه پیدا کول. کله کله به د مطبعې د فني کارکوونکو شکایت، په موږ باندې د شرم خولې راماتولې مثلاً دوی به ویل: "بابا ! چې د جمهوریت په نشراتي پالیسۍ نه پوهېږئ بیا نو په خپله مخه ځئ ! څوکۍ مو ولې ټینګې نیولې دي".

د څه مودې له تېرېدو وروسته پوه شوو چې موږ باید په اخبارونو کې د ځینو سیاسي اصطلاحاتو له لیکنې څخه ډډه وکړو. مثلاً نور نو ضرورت نه شته چې د لاربښود د جمهوري نظریاتو د شرح کولو په وخت کې د "ډموکراتیک" اصطلاح په کار واچوو. د لطیف جلالي ذهنیت ته دا خبره رسېدلې وه چې اوس د "ډموکراتیک" لفظ خپل عام مفهوم له لاسه ورکړی دی او هغه اوس د ځینو سیاسي ډلو لپاره، د یوې سیاسي اصطلاح نه زیاته یوه سمبولیکه کلمه ده چې دوی خپل خاص خاص مطالب د هغې تر شا پټوي. په خپله لطیف

جلالي ډېره موده د مسکو په راډیو کې د پښتو نطاقي کړې وه نو د شوروي مطبوعاتو په خوی او بوی تر نورو ښه پوهېده.

د "ډموکراتیک" غوندې الفاظو یوازې زموږ او د جلالي صاحب تر منځ جنجالونه، نه راپیدا کول، بلکې زما او زما د نژدې همکارانو تر منځ یې هم سرخوږی راپیدا کاوه. زما د کار یوه ملګرې ښاغلي غمي شین ډنډي به تل په خپلو مضمونونو کې تحریم شوي اصطلاحات په کار اچول. زه به مجبور کېدلم چې په مضمون کې یې د چا خبره ګوتې ووهم او د تحریم شویو الفاظو لپاره د هغوی معادل لفظونه ولیکم. زما په دغه کار سره به غمی شین ډنډي خوابدی کېده. فکر به یې کاوه چې زه یې فکر او نظر مسخه کوم. یو ځل خو یې د سخت عکس العمل ښودلو په وخت کې، خلکو ته د خطاب وینا (د داود خان هغه وینا چې د جمهوري انقلاب مهم هدفونه په کې راوستل شوي وو) زما په مخ کې کېښودله او د وینا ټولو هغو اصطلاحاتو ته یې ګوته ونیوله چې ده هم په خپلو مضامینو کې کارولي وو خو وروسته سانسورچیانو هغه تحریم کړي وو نو بیا یې ما ته مخ راواړاوه، ویې ویل "اوس نو تاسې ووایاست چې زه د چا ومنم، ستاسې او که د جمهوریت د موسس او ملي لاربښود؟"

کله چې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د پښتو د پرمختیا او پراختیا د آمریت د چارو مسؤلیت راوسپارل شو، نو فکر مې کاوه چې نور نو د سانسور له جنجال نه خلاص شوم. خو دلته هم سانسور موجود و. موږ به چې د نویو چاپېدونکو کتابونو لپاره د اداري له خوا مقدمې ولیکلې نو د مطبعې مسوٌل مدیر به دهغو مقدمو له پای څخه زموږ نومونه وایستل او په ځای به یې د اطلاعاتو او کلتور د وزیر ډاکټر عبدالرحیم نوین نوم ولیکه یعني دا به یې ښودله چې د

اطلاعاتو او کلتور د وزارت له خوا د ټولو نويو چاپ شويو کتابونو مقدمې ه خپله وزير صاحب ليکلې.

ما د پير روښان د سيمينار په مناسبت يوه رساله "د روښانيانو روښانه ملي لار" ليکلې وه دا وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزارت کارکوونکو ته چې کتابونه يې د دغه وزارت د مربوطو ادارو له خوا چاپېدل، اجازه نه وه ورکړل شوې چې په خپل اثر باندې خپل نوم وليکي، زه په دې خوا بدی نه وم چې ولې په رساله باندې زما نوم نه و ليکل شوی، بلکې د هغې پرله پسې سانسورولو زه ډېر پرېشانه او ستومانه کړي وم. اصلاً په رساله کی پښتونواله او مغلواله ددوو رقيبو سياسي جريانونو په توګه يو له بلې سره مقايسه شوې وې. دې مقايسې په هېڅ وجه تخنوونکې محتوی نه درلوده؛ بلکې هغسې روحيه يې درلوده چې اجمل خټک په خپل يو شعر کې هم راوستلې وه:

چې نشه د استبداد لري په سر کې
ماته يو دی، که مغول دی که افغان

رساله څو ځله ما ته د بيا بيا کتنې لپاره راواستول شوه، زما ملګرو به په ټوکه کې راته ويل: "ته لګيا يې خپل کتاب په خپله سانسوروې". د مطبعې د مسوؤل مدير يا ښايي د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خپرونو د رياست نظريه دا وه چې زموږ ورونه هزاره ګان هم مغل دي هسې نه چې دوی خوابدي شي. نو په رساله کې چېرته چې د مغول لفظ راغلی دی هغه دې په "ګورګاني" واړول شي. په ډېرو ځايونو کې خو ما همداسې وکړل مګر په ځينو ځايونو کې د مغول د لفظ په ايستلو سره مضمون خپله اصلي محتوی له لاسه ورکوله. هغه وخت او بيا په وروسته وختونو کې په خپله د هزاره قوم يو شمېر

پوهانو او څېړونکو عقيده درلوده چې دوی اصلاً مغولان نه دي بلکې دوی د مغولو د هجوم په وخت کې له هغوی سره په مېړانه جګړه کوله. د دوی دغه نظريه نورو څېړونکو هم تائيد کړې ده، خو ځينو يې داسې هم ليکلي دي چې په وروستيو وختو کې د مغولو ځينې بقايا په هزاره قوم کې منحل شوي دي. مګر د اطلاعاتو او کلتور د وزارت سانسورچيانو په وچ زور له هزاره ګانو څخه مغل جوړول.

اوس به خبره رالنډه کړو، د هغه جمهوري نظام د عمر د لنډېدو لپاره چې د شهيد داود خان په هڅه او نوښت منځ ته راغلی و، نور عوامل هم وو، خو يو غټ عامل يې بې ځايه سانسور او اختناق و. که چېرې مطبوعاتو پوره يا نسبي آزادي لرلای د خلکو عقيدې پخوا له هغه چې د بل انقلاب په نامه انفلاق وکړي، په خپله تشبدلې. که چېرې د ثور د کودتا عجولانه او بيړنۍ پېښه هم منځ ته نه وه راغلې، د جمهوريت په وروستيو کلونو کې د بې ځايه فشارونو او اختناقونو په سبب د جمهوري نظام او په خپله له لارښود څخه د خلکو خپګانونه او ګيلې ورځ په ورځ زياتېدلې چې تر سرې لاندې د پټ اور په توګه لمبو ته چمتوکېدلې.

مطبوعات، د خير غوښتونکي استبداد په غېږ کې:

په خپله شهيد داود خان د خپل مزاج له مخه داسې يو شخصيت و چې دماغ يې آمرانه او زړه يې عاطفه لرونکی او جمهوريت غوښتونکی و. کله چې د شاهي دولت په موده کې، د افغانستان له عظمی صدارت څخه دده اوږې سپکې شولې د ايران يو مشهورې مجلې "اطلاعات" دی د "خير خواه مستبد" په نوم ياد کړ او افغانستان ته دده صادقانه خدمتونه يې وستايل. داود خان د وينې

زلمیانو د نهضت په دوره کې یو روښانفکر، ځوان و چې د خپل فکري نهضت ملګري یې په "ملي کلوب" کې راټول ول.

د افغانستان مطبوعات د داود خان د صدارت په وخت کې د ایرانیانو خبره د یو خیرغوښتونکي استبداد لاس ته ورغلي وو، نو بشپړه آزادي یې نه درلوده. خو په راتلونکي کې د آزادو او په اخلاقي لحاظ مسؤولو مطبوعاتو د ودې او پرمختیا لپاره د حکومت ځینې اقدامات د یادونې وړ دي:

۱- د ژورنالیزم په رشته کې مسلکي روزنه د مطبوعاتو د آزادۍ په لار کې ډېر مهم ګام بلل کېدای شي، د شهید داود خان د صدارت په موده کې د ژورنالیزم یو کورس چې یو امریکایي پروفیسر جالف یې استاد و تاسیس کړل شو. ددغه کورس تعلیمي نصاب (اساسات ژورنالیزم) په نوم د یو کتاب په بڼه چاپ شو، چې همدغه کتاب بیا په پوهنتون کې د ژورنالیزم د څانګې لپاره په تعلیمي نصاب کې شامل شو.

۲- د یو شمېر ژورنالیستانو په مسلکي روزنه سره په اخبارونو کې ښاري خبرونو ته چې په خپله د ورځپاڼو د خبریالانو له خوا برابرېدل، ډېر ځای ورکړل شو. دې ډول خبرونو د ورځپاڼو تر منځ یوه مثبته سیالي راپیدا کړه. ښاري خبرونو انتقادي روحیه درلوده چې ځینو یې د عام المنفعه موسسو لکه ښاروالۍ، د ملي بس شرکت، روغتونونو ځینې نیمګړتیاوې هم رالوڅولې.

۳- ژورنالیستانو له پولیسو سره یو ځای جنایي پېښې تعقیبولې، په دې توګه تر ډېره حده هغه امکانات له منځه وړل کېدل، چې ځینې پولیس د خپلو ناوړو استفادو لپاره د جنایي پېښو ماهیتونه په آسانۍ سره وګرځولی شي.

۴- ژورنالیستانو په مسلکي لحاظ داسې یو جرات او طاقت تر لاسه کړی و چې د وزیرانو او د دولت له نورو مهمو کارکوونکو سره مرکې وکړی شي.

۵- په مرکز او ولایتونو کې د ورځپاڼو جریدو او مطبعو اداري د تصدیو په بڼه وګرځول شوې. د دې تصدیو د کارکوونکو معاشونه او نور لګښتونه د حکومت له بودجې څخه ورکول کېدل خو د اشتراک، د ورځپاڼو د خرڅلاو او د اعلانونو له چاپولو څخه ترلاسه شوې پیسې به د تصدیو په پانګه وراچول کېدلې. ددغه کار موخه دا وه چې مطبوعات په مالي لحاظ په خپلو پښو ودرېږي.

۶- ددې لپاره چې په لره پښتونخوا کې آزاد مطبوعات د ولسواکۍ او خپلواکۍ په لوري د پښتون ولس د یون لاره ښه روښانه کړی شي نو د داود خان حکومت د پښتونخوا د مطبوعاتو د هڅونې او تقویې لپاره یو ځانګړی پروګرام ترلاس لاندې ونیو. ددغه پروګرام له مخه، د افغانستان حکومت په پېښور او کوټه کې خپرېدونکې پښتو مطبوعات په بیه اخستل او په افغانستان کې به یې په وړیا توګه ویشل. مینه وال به په اوونۍ کې یو ځل د قبایلو مستقل ریاست/د سرحداتو وزارت) ته ورتلل او یو زیات شمېر پښتو مجلې او کتابونه به یې ترلاسه کول. دې په زړه پورې آزادو مطبوعاتو یوازې زمونږ د ځوانانو ادبي تنده نه ماتوله بلکې دوی یې په فکري لحاظ هم تغذیه کول.

هغه وخت د پښتونخوا مطبوعات یو څه انقلابي هم وو د جمهوریت، دموکراسۍ، خپلواکۍ او اجتماعي عدالت په باره کې یې په زړه پورې او ګټورې خپرونې کولې چې د ډیورند د کرښې د

دواړو خواوو د افغانانو او پښتنو ذهنونه يې رڼا کول او دوی ته يې سياسي شعور ښندلو.

د ډاکټر نجيب ډېره ناوخته شوې هوښياري:

ټولو ته دا حقيقت په پوره توګه څرګند شوی دی چې د غويي تر کودتا وروسته، د خلقيانو او پرچميانو حکومتونو په تېره بيا د ببرک کارمل حکومت د نړېدلي شوروي اتحاد په ليکه او لاره خپل ګامونه برابرول. د حکومت مطبوعاتو هم په هر څه کې د شوروي مطبوعاتو تقليد کاوه، شوروي ژورناليستانو ته د لويديزې نړۍ د ژورنالستانو داسې يو پېغور چې تاسې آزادي نه لرئ بلکې د حکومت تر کنټرول لاندې کار کوئ، په افغانستان کې چاپېدونکو مطبوعاتو ته هم مخامخ و. د هغه وخت د مطبوعاتو يوه بله لويه "مخ توري" دا وه چې حقايق به يې په معکوس ډول ښودل يعنې که به کومې ولسوالۍ ته، د رژيم قواوې په ولسي خلکو باندې د ناڅاپي يرغل لپاره ورغلې وې نو راډيو او مطبوعاتو به داسې خبر خپور کړ چې ګواکې د هغې ولسوالۍ شريفو خلکو د انقلاب په ملاتړ لوی مارش کړی و.

ډاکټر نجيب هڅه کوله چې د ملي پخلاينې تر پروګرام لاندې د مطبوعاتو د ښکېل کېدو يخونه د خپلو ويناوو په تودوالي اوبه کړي، نو کله کله به يې په خپله هم په رژيم انتقادونه کول. ده د کمونستانو د يو نړېوال شعار "ډوډۍ، کالي او کور" ماهيت په خپله خوله او په خپلو الفاظو کې داسې وښود: "موږ خلکو ته د ډوډۍ په ځای ګولۍ، د کاليو په ځای کفنونه او د کورونو په ځای ګورونه ورکړل".

رژيم د خپل عمر په وروستيو وختونو کې د "اخبار هفته" په نامه يوه مجله وايستله. ويل کېدل چې دا مجله د خاد له خوا خپرېدله. مجلې د نجيب په حکومت او هم په روسانو باندې انتقادونه کول. خو خلکو ورباندې باور نه درلود. ځکه دوی ته د رژيم ماهيت څرګند و او په دې پوهېدل چې د رژيم پر مخ او پر شا اخيستل شوي ګامونه په هېڅ يو منطق نه برابرېږي؛ حتی د دوی په خپل ډيالکټيک هم سم نه راځي. که کله په ډېره عجولانه توګه له دوو تکاملي مرحلو څخه په اوږد ټوپ وهلو تېرېږي نود مجبوريت له مخې د يو ټاکټيکي عمل په توګه په وروسته هم ګامونه اخلي. له همدغه امله له ډاکټر نجيب سره، خپلې هغې هوښيارۍ مرسته ونه شوه کولی چې ناوخته يې سرته ورغلې وه.

د "جنګ" جنګ کول او څنګ نيول؟

په همدې وروستيو دوه کلونو کې، زموږ تر نظره لاندې د پاکستان د سياست په سټېج باندې دوه پياوړې "پرسوناژ شخصيتونه" راښکاره شول چې د يو قوت سرچينه د خلکو لوی منډېټ او د بل د قدرت منبع پوځ و. له دوی څخه يو ميا نواز شريف او بل يې جنرال پرويز مشرف دی. لکه څنګه چې نواز شريف د پاکستان خلکو ته د خدمت کولو په هيله، په خپله منګول کې د اقتدار د ټولو واګو نيول خوښول هماغسې جنرال پرويز مشرف په همدې نظريه د پاکستان د دولت د مهمو ارګانونو واک ترلاسه کړی دی.

دلته زموږ د بحث اصلي موضوع دا ده چې د پاکستان يوې نامتو ورځپاڼې "جنګ" چې له نواز شريف سره يې خپله مطبوعاتي

جګړه په زړوره توګه پر مخ بېوله، ورو ورو د جنرال مشرف څنګ ته ورنژدې شوه. دا ولې؟

ددې پوښتنې ځواب د حکومتونو په هغې هوښیارۍ کې نغښتی دی چې د مطبوعاتو د آزادۍ نه ګټه اخلي او د امریکې یو آزادي دوست او د سترو سیاسي تجربو خاوند جمهور رئیس جفرسن هغه وخت د دې هوښیارۍ تلقین کاوه چې خپله له حوصلې ډکه سینه یې د هغو سختو مطبوعاتي حملو په مقابل کې سپر کړې وه چې شخصاً په ده باندې کېدلې.

نواز شریف به په خپله انتخابي مبارزه کې څو ځله د خپل لاس ګوتې سره موټی کړې او یو پیاوړی سوک به یې ورڅخه جوړ کړ او خلکو ته د هغه د ښودلو په وخت به یې له دوی څخه غوښتل چې هېواد او خلکو ته د ښه خدمت کولو لپاره زما متې او موټی لا پیاوړی کړئ. خلکو همداسې وکړل، نواز شریف یې په لوی اکثریت کامیاب کړ او لوی منډېټ یې ورکړ. د لوی منډېټ په زور یې دولس مشر سردار فاروق لغاري اختیارات ورڅخه واخیستل، هغه ته هم نور بې واکه جمهوري ریاست خوند نه ورکاوه استعفی یې وکړه. نواز شریف له سترې محکمې سره له یوې شخړې څخه هم روغ رمټ راووت. بیا د جنګ له ورځپاڼې سره په جګړه کېښوت، غوښتل یې چې د دې ورځپاڼې ملا تر درانه ټکس لاندې ماته کړي خو "جنګ" ورځپاڼې خپل مسلکي مقاومت له لاسه ورنه کړ او د وخت د حکومت هر هغه اقدام یې رسوا کاوه چې د ورځپاڼې په ضد به کېده. د نواز شریف وروستۍ هڅه دا وه چې د پوځ ټول اختیارات هم ترلاسه کړي.

د خپرو شویو خبرونو له مخه کله چې جنرال مشرف بهر ته له یو سفر څخه راستنېده، د ده الوتکې ته یې د ژر ښکته کېدو اجازه نه

ورکوله، دغه اقدام په خپله د جنرال مشرف او د الوتکې د نورې سپرلۍ ژوند له خطر سره مخامخ کړی و. دا هماغه ځای دی چې یو سیاسي اکټ په جنایي عمل بدل کړل شو. ښایي دا کار د دې لپاره و چې نواز شریف د جنرال مشرف په ځای د یو بل لوی درستیز د ټاکلو او ملت ته د هغه د ورپېژندلو د پروټوکول لپاره کافي وخت ولري. خو جوړې شوې ډرامې خپل اړخ بدل کړ. پوځ مداخله وکړه جنرال مشرف یې په خوندي توګه راښکته کړ او د پاکستان د حکومت واک یې ورو سپاره.

په دې توګه د مطلق اقتدار په څوکۍ د کېښناستلو لپاره چې نواز شریف له ښکتې خوا څخه مخ پورته د ختلو زور واهه، چانس او تصادف هغه جنرال مشرف ته وسپارله. خو ده، د نواز شریف د پالیسۍ په عکس، له لومړي سره، د اقتدار له بام څخه د ورو ورو ښکته کېدو او خلکو ته د ورنژدې کېدو هڅې روانې کړلې. د خپلې پالیسۍ د برې لپاره یې له مطبوعاتو سره د دوستۍ لاره ونیوله او د هغو د حملو او انتقادونو په وړاندې یې له پیاوړې حوصلې څخه کار واخیست. د اقتدار د نیولو په لومړیو شپو ورځو کې په یوې تلویزیوني مرکه کې یوې پاکستانۍ ژورنالستې له جنرال مشرف څخه پوښتنه وکړه چې "آیا تاسې په خپل کور کې هم پوځي حکمراني چلوئ؟" ده په کړس وخندل بیا یې په ځواب کې وویل: "زه په کور کې ډموکراټ یم همدارنګه له خپلو پوځي ملګرو سره هم ډموکراټیک روش خوښووم". په لنډ ځواب سره جنرال مشرف وښودله چې که د چا په خپل کور کې او هم په سخت عسکري چاپېریال کې ډموکراسي خوښه وي هغه هېواد ته هم ډموکراسي راوستل خوښوي.

د جنګ ورځپاڼې چلوونکي او د ژورنالستانو د اتحادیې مشر میر شکیل الرحمن چې له نواز شریف سره په خپله مطبوعاتي جګړه کې یې بری ترلاسه کړی و ، پاکستاني ژورنالستانو او هنرمندانو ته د جوایزو (انعامونو) ویشلو په یوه غونډه کې چې د پاکستان چیف ایګزیګټیو جنرال مشرف هم په کې برخه اخیستې وه، ټول هغه انتقادونه جنرال مشرف په وړاندې بیا تکرار کړل چې په خپله په دغه پوځي مشر باندې پاکستاني مطبوعاتو وخت په وخت کړي وو ، لکه دا:

تا وعده کړې وه چې احتساب به ټولو خلکو لپاره وي. جنرالانو په یوه دفاعي معاهده کې یو ارب ډالره خوړلي دي. په یوه نظامي سودا کې پنځوس لکه پونډه خوړل شوي دي چې په دې قضیه کې یو نه بلکې څو کسه جنرالان ملوث شوي دي. شاهین فاونډیشن ته (۷۰) کروړه روپۍ تاوان رسېدلی دی. په خبرونو کې راغلي دي چې جنرال مشرف او ملګرو یې د هېواد بېړۍ ډوبه کړې ده... جنرال مشرف د بهارت (هند) په وړاندې په ګونډو شوی دی... یوه سیاسي شخصیت دا خبره کړې ده چې په پوځ کې ډېر مهاجر ننوتلي دي... د یو بل سیاسي له خولې ووتل چې جنرال مشرف د څو میاشتو مېلمه دی په خپله مخه به ځي، په یو بیان کې راغلل چې جنرال مشرف سیکولر او لیبرال دی. یو سیاسي شخصیت دا خبره هم وکړله چې ماقوف جنرال راغی زموږ له کورونو څخه یې حکومتي موټران وایستل خو اوس له هغو څخه دده ماینه او زامن کار اخلي.

میر شکیل الرحمن چې دغه ټکي یاد کړل ورسره یې دا خبره هم وکړه چې دا ټکي په ټایمز آف انډیا، واشنګټن پوسټ، لندن ټایمز، بي، بي، سي یا سي، این، این کې نه وو راغلي بلکې هغه ټول

پاکستاني اخبارونو لیکلي دي. د جنرال مشرف په وړاندې د شکیل الرحمن په وینا کې له لوی اخلاقي جرات څخه کار اخیستل شوی و. وینا یې آزاده او خبرې یې ډېرې زړورې وې. خو دده دغې آزادې وینا چې څومره ګټه جنرال مشرف ته رسولای شوی هغومره یې په خپله شکیل الرحمن ته ونه رسوله. دې وینا خلکو ته وښودله چې د جنرال مشرف وچ کلک نظامي حکومت پخه حوصله او ډموکراټیکه روحیه هم لري.

په پاکستان کې د نظامي حکومت په موده کې، د جنګ میګزین د پاکستاني مطبوعاتو یوه بله زړورتیا وښودله. دې مجلې په خپله (۲۰۰۰م کال د اکتوبر ۸-۱۴ ګڼه کې د مهاجر قومي مومنټ الطاف حسین سره یوه "بم چوونکي " مرکه خپره کړه. الطاف حسین په دې مرکه کې یوازې په پوځي حکمران حمله نه وه کړې، بلکې د پاکستان د نظریې او د هغه د باني په باره کې یې هم څه هغه او دغه خبرې کړې وې. مثلاً دا چې مسلمانان له هندوستان څخه په جلا کېدو سره نه د هغه ځای شول او نه ددغه ځای ! مهاجرانو ته د جناح په لاس لوی نقصان پېښ شو... قائد اعظم هېڅکله جبل ته نه و تللی... زه د هغه د کردار په باره کې لګیا یم څېړونه کوم. د ده په باره کې به څه موده وروسته خپلې ټولې خبرې وکړم... که آی، ایس، آی ختم کړل شي بیا به د پنجابي، پښتون او مهاجر تر منځ شخړې او ګوندی هم پای ته ورسېږي....

هر څوک پوهېږي چې الطاف حسین په لندن کې ناست و ځکه خو یې دومره زړورې خبرې کولی شوای، کومه زړورتیا چې په خاصه توګه پوښتنه راپیدا کولای شي هغه له جنګ میګزین سره اړه لري

چې د مهاجر قومي مومنټ د مشر ډېرې نیش دارې خبرې یې خپرې کړې دي.

که دې موضوع ته زموږ د زړو سانسورچیانو له نظره وکتل شي نو د داسې مطالبو چاپول د یو هېواد له ملي ګټو سره سمون نه خوري، خو که خبره دا وي چې د څوربدلو او عقدو بمونه باید له چاودېدلو څخه دمخه خنثی شي نو بیا د یو هېواد ملي مصالح ایجابوي چې د زړونو پټې خبرې له هرې لارې چې وي باید رابرسېره شي.

زموږ ځینو مهاجرو مطبوعاتو هم د ځینو ټولنیزو ګروپونو څورېدنو، ګیلو او شکایتونو ته انعکاس ورکړ او په دې توګه یې خپلې مسلکي وظیفې سرته ورسولې، خو ځینو جریدو او مجلو له خپلو لمځیو څخه پښې اوږدې کړې، د افغانستان په ملي بنسټونو یې غیر مسولانه حملې وکړې، تر دې چې د افغانستان درانه نامه ته یې په سپک نظر وکتل. داسې یې وښوده چې ګواکې دا نوم نورو په دې تاریخي خاورې باندې تپلی دی. ځینو کسانو هڅه کوله چې د افغانستان تر ټولو لوی قوم (پښتون) د دې لرغونې خاورې له تاریخ څخه وباسي او د تاریخ د لالهانده خلکو په توګه یې ملي موجودیت او فرهنګي پانګې په قصدي توګه د صحرایي بوټو او ګلانو په څېر د روزګار تودو او سړو ته پرېږدي چې وچ شي او د زمانې بادونه یې هرې خوا ته ورسره یوسي.

د جنګ او جګړو په حالت کې مطبوعات هم جنګي بڼه پیدا کوي او لکه چې د یونسکو یو مدیر ویلي وو مطبوعات په همدغسې حالت کې د اتوم د بم طاقت پیدا کولای شي. د افغانستان د شاوخوا سیالانو یا دښمنانو غوښتل چې د اقلیتونو له عقدو څخه همداسې بمونه جوړ کړي او یو پیاوړی تاریخي ملت چې د علامه اقبال له نظره

د آسیا زړه دی، ټوټې ټوټې کړي او هرې خوا ته یې وشني. خو له بده مرغه د پارول شویو کینو دا باروت په برسېرنه سطحه په دود او لوګي بدل شول او د ملت زړه ته یې لاره پیدا نه کړای شوه. که څه هم سیالانو ددغه ډول بې بندوباره مطبوعاتو منفي نتیجې ډېرې په نظر کې نیولې وې، خو له بده مرغه افغاني پوهان، ملي روښانفکران، لیکوال او ژورنالستان د فکري رشد یوې داسې مرحلې ته رسېدلي وو چې له دې ډول تخریبي خبرونو څخه یې ځینې مثبتې نتیجې هم ترلاسه کړای شوې. مثلاً دوی د ځینو قومي څورېدنو له عواملو څخه خبر شول. بله مهمه نتیجه چې دوی ترلاسه کړه هغه دا وه چې دوی په خپله د خپل ملي هویت د ساتنې، د ملي تاریخ د روښانه کولو او د ملي فرهنګ د ودې لپاره مهم تصمیمونه ونیول او په یو لړ پراخو فرهنګي فعالیتونو یې لاس پورې کړ.

د خلکو هوښیاري او مطبوعات:

د مطبوعاتو په اړه د حکومتونو د هوښیارۍ په باره کې ښایسته ډېرې خبرې وشوې، خو مطبوعات د حکومت په نسبت د خلکو له هوښیارۍ سره ډېره ژوره رابطه لري. مثلاً دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې انګرېزان ډېره زیاته هوښیاري لري، دا هوښیاري د دوی خاصه ازلي برخه نه ده بلکې مطبوعاتو په دوی کې راپیدا کړې ده. هغه وخت چې په انګلستان کې صنعتي انقلاب په چټکۍ سره پرمخ روان و او د دغه هېواد پیاوړي بحر یې هرې خوا ته د سمندرونو سینه څېرله او نویو نویو مستعمرو ته یې لارې ایستلې، هوښیارو انګرېزانو به دا خبره کوله چې که چېرې د انګلستان ټول صنایع په ټپه ودرېږي او بېړۍ یې هم له چلېدو څخه پاتې شي، که

یوازې د ټایمز اخبار ورته پاتې شي د دغو ټولو زیانونو تلافي به وکړي. وايي انګرېزان د خپل ورځني عادت له مخه باید د سهار ناري د چایو د پیالې تر څنګ یو اخبار هم د میز له پاسه ولري چې د چایو له غوړپونو سره یو ځای یې ولولي. یعنې دوی هر سهار باید خپل ځان او هم باید خپل فکر تغذیه کړي یا خپل عقل پوخ کړي.

امریکایان چې د انګرېزانو سکني تربرونه بلل کېږي هغوی هم له مطبوعاتو سره مینه په ارث کې ورسره وړې ده. په امریکې کې یوې ښځې چې موږ یې "عاجزه" بولو له عجیبې هوښیارۍ څخه کار اخیستی دی چې د ژورنالیزم تاریخ یې نه شي هېرولی. دا ښځه مېرمن اګیروال نایمن نومېده په میلیو کي جورنال (Miluo Kee Journal) خپله ونډه د هارورډ پوهنتون ته وسپارله چې له دغو پیسو څخه د ژورنالسټانو لپاره د فیلوشپ د یوې ټولنې په جوړولو کې کار واخلي. ددې ښځې آرزو دا وه چې دغه پوهنتون د "نایمن فیلوشپ" په نامه داسې یو تربیوي او مطالعاتي مرکز جوړ کړي چې د ژورنالستانو د مسلکي کفایت او علمي سطحې د لوړولو سره مرسته وکړي. دغه فیلوشپ ژورنالستانو ته موقع ورکوله چې یو کال له خپلو اړونده خپروونکو موسسو څخه رخصت واخلي او پر دغه تربیوي او مطالعاتي مرکز کې د خپلې خوښې وړ موضوعات زده او مطالعه کړي. د نایمن ملګرو (Nieman Fellows) دا ټولنه له ۱۹۳۸ کال راهیسې په کار بوخته ده. د دې ټولنې هدف ژورنالستانو ته فیلوشپ ورکول دي څو د ژورنالستانو مسلکي او علمي معلومات بیا بیا تازه کړل شي. ژورنالیزم د عــامــه مـفاهمې (Mass Communication) یوه لویه برخه ده او لکه چې پوهان وايي کمیونیکشن په خپله یو جامد شی نه دی، بلکې هغه یو فعالیت (activity) دی او ژورنالیزم

هم ددې فعالې هستې د یوې برخې په توګه روانۍ او تازه ګۍ ته ضرورت لري.

د ژورنالستانو د مسلکي او علمي معلوماتو د بیا بیا تازه کولو له پروګرامونو څخه دغه په زړه پورې نتیجه ترلاسه شوې ده چې نن سبا د امریکې د ډله ییزې مفاهمې لوی طاقت چې زور یې له اټومي طاقت څخه کم نه دی په مطلقه توګه، په مستقیم، ډول یا په غیر مستقیمه توګه د ژورنالستانو په لاس کې لوېدلی دی. تر دې چې د راډیو او تلویزیون غوندې لویې حکومتي وسیلې هم په داسې توګه د ژورنالیستانو له خوا چلول کېږي چې په خپلو حکومتونو هم انتقاد کوي یا د حکومت د مخالفینو نظریات منعکس کوي. هلته د حکومت او د مخالفینو تر منځ شخړې او جګړې د ګولیو د ویشتلو په ځای د الفاظو او کلماتو د تبادلې په بڼه سرته رسېږي، خو دا الفاظ هم بې حسابه او بې سنجشه نه دي، هر لفظ او کلمه په مسلکي او اخلاقي وزنونو تلله کېږي. همدارنګه په انګلستان کې د بي. بي. سي راډیو او تلویزیون چې خپرونې یې زموږ د غوږونو او سترګو له لارې زموږ په ماغزو کې نفوذ کوي، دواړه د حکومت له خوا تمویلېږي او د دولت ملکیت ګڼل کېږي. خو دولت حق نه لري چې د هغو په داخلي چارو او نشراتي پالیسۍ کې مداخله وکړي.

دغه خپروونکې لویه دستګاه د خپل منشور له مخه د ګورنرانو د یو هیئات له خوا اداره کېږي. دا ګورنران زموږ په اصطلاح والیان یا نائب الحکومه ګان نه دي چې په هر قلم او قدم کې د حکومت د نمایندګۍ یا نیابت دندې په غاړه ولري بلکې دلته ګورنر د یو کتونکي په توګه کار کوي، نو د ګورنرانو هیئت په معنی او مقصد زموږ له "کتونکې ډلې" یا "کتونکې جرګې" سره برابره راځي. دا د

بي، بي، سي د مسلکي کدرونو مهارت دی چې معاشونه له حکومت څخه اخلي خو د حکومت تر اغېزې دومره نه راځي چې خپله مسلکي آزادي ونه شي ساتلی.

د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معیارونه:

موږ په دې بحث کې د مطبوعاتو د آزادۍ او مسولیت موضوع د بېلابېلو هېوادونو او د تاریخ د بېلابېلو شخصیتونو له نظره وڅېړله. له دې نسبتاً اوږده بحث څخه دوې مهمې نتیجې ترلاسه شوې، یوه دا چې د مطبوعاتو آزادي هم ضروري او هم واجبه ده. هوښیار او کامیاب حکومتونه هغه دي چې د مطبوعاتو معقوله او اخلاقي آزادي ومني او ویې زغمي. بله پایله یې دا ده چې د مطبوعاتو د آزادۍ د ساتلو او له مسولیت څخه د هغو د ژغورلو لپاره اخلاقي کودونه یا نالیکل شوي قوانین له لیکل شویو قوانینو څخه زیات د منښت او درنښت وړ دي. په دې بحث کې زموږ د پوهانو او څېړونکو له علمي مقالو څخه اقتباس شوی مطالب (چې لوړ ذکر شوي دي) دا رانښیي چې د اسلام مقدس دین د ابلاغ او اعلام او بالاخره د مطبوعاتو د اهمیت، او د هغو د آزادۍ او مسولیت د حدودو د ټاکلو په کار کې له لویدیزې نړۍ څخه ډېر وړاندې والی لري. زیات شواهد دا حقیقت ثابتوي چې د اسلامي حکومت پوهو او مسولیت احساسونکو مشرانو په تېره راشدو خلفاوو سم انتقادونه په سړه سینه زغملي دي او غوښتي یې نه دي چې خپلې ځینې شخصي نیمګړتیاوې د ولیو منځ ته یوسي او هلته یې داسې پټې کړې چې د خپلو سترګو نظر یې هم ورباندې ونه لګېږي.

هر ځوک پوهېږي چې انتقاد د آزادو مطبوعاتو روح دی، له بلې خوا د دیني جیدو علماوو له څېړنو څخه څرګندېږي چې انتقاد جایز دی، خو بې ځایه پېغور ورکول، د چا سپکاوی کول، غیبت کول، بهتان کول او د چا محرمیت رسوا کول له ناروا او ناوړو کارونو څخه دي. البته له طبیعي او اجتماعي پېښنو او له ټولنیزو واقعیتونو او سیاسي حرکتونو څخه د خلکو خبرتیا چې د نننۍ ژورنالیزم اصلي مقصد دی، نه یوازې شرعاً جایز عمل دی، بلکې یو ضروري او لازمي کار هم دی.

انتقاد که پېغور؟

زموږ لپاره په خاص ډول د پوهېدو وړ یوه موضوع د "انتقاد" او "پېغور" تر منځ توپیر پېژندل دي. د ځینو افغان پېژندونکو پوهانو له نظره پېغور په حقیقت کې هغه اخلاقي طاقت دی چې د پښتونولۍ ټول کودونه او نورمونه (نالیکل شوي قوانین او اخلاق) په سمه لار برابروي. که خبره داسې وي، نو پیغور هغه "بې نومه قاضي" دی چې د یو افغان وجدان په محکمه کې ناست دی. دا پېغور دی چې په افغانانو کې پر خپل ځان د انتقاد کولو روحیه پیاوړې کوي. دوی باید داسې کارونه ونه کړي چې نور ورته د پېغور ګوته ونیسي. دوی باید تل له داسې کارونو څخه ډډه وکړي چې "پور او پېغور" ولري. د "پور" موضوع هغه وخت منځ ته راځي چې چا یو داسې کار کړی وي چې د ولسي قوانینو له مخه جرم وبلل شي، خو د پېغور خبره له ټولنیزو نورمونو څخه د غاړې غړولو له امله هم راپیدا کېږي. مثلاً د یو چا له کوره د مېلمه وږي وتل- که پور نه لري پېغور خو ضرور لري. افغانان که ځانونه له پېغوره ساتي نو دا هڅه هم کوي

چې په عادي حالت کې چا ته د پېغور خبرې ونه کړي. ځکه چې کېدای شي پېغور ځينې خلک له خپل کور او کلي څخه وتلو ته مجبور کړي. کله کله يو پېغور د بېلابېلو کورنيو او يا قبيلو تر منځ د دوامداره جنګونو، شخړو او دښمنيو سبب ګرځېدلی دی. خو د پېغور دا ډول منفي اغېزې دا معنی نه لري چې پښتانه دې په خپلو کې يو د بل ښو يا بدو خبرو يا دا ډول کارونو ته ګوته نه نيسي. يو مفکر چې غوښتل يې مفکوره يې په ټوله نړۍ حاکميت ولري، د پښتنو ټولنه يوه فطرتاً ډموکراټيکه ټولنه وبلله؛ همدغسې يوه خبره د ځينو نورو غربي محققينو له خوا هم ليکل شوې ده. د پښتنو ټولنيز کړه وړه تر ډېره حده دا ډول خبرې رښتيا کوي. خو انتقاد د ولسواکۍ يا جمهوريت روح دی. نو که پښتانه په رښتيا سره ولسواک يا ډموکراټيک خلک وي، نو بايد انتقاد وزغمي. د پښتنو له مرکو او جرګو څخه په خپله ثابتېږي چې د پښتنو مشرانو په درندو غونډو کې انتقادونه په سړه سينه زغمل کېږي. خو د مرکو جرګو هغه ماهران چې د "سپينو خبرو" يا د "خبرو سپينولو" مهارت لري، داسې يو مهارت هم لري چې د ګوته نيولو (انتقاد) او پېغور تر مينځ کرښه وباسي. په مرکو او جرګو کې کله چې يو څوک وغواړي چې د چا له خبرې سره توافق ونه لري، نو هغه په بې پروايۍ نه ردوي، بلکې له يو ښه تمهيد څخه کار اخلي مثلاً وايي: "تا ښه خبره وکړه خو که زه نه وم تېروتلی نو رښتيا خبره دا ده چې..."

نور داسې مهارتونه ډېر دي چې په پښتنو کې يې د انتقاد روحيه ساتلې او پاللې ده.

ژورناليزم او انتقاد:

په زياترو شرقي هېوادونو کې عام تصور دا دی چې د اخبارونو مخونه د جنګ هغه ډګرونه دي چې په کې د ګوليو پر ځای له لفاظيو څخه کار اخيستل کېږي. هغه لفظونه، کلمې او تصويرونه چې زموږ د ټي، وي يا راډيو انټنونه يې را اخلي په حقيقت کې د تبليغاتي جګړو بمونه دي چې زموږ د کورونو د بامونو په خوا راويشتل کېږي. خو رښتينی ژورناليزم په حقايقو باندې سترګې نه پټوي او نه وربانديې خوله بنده ساتي، مګر تل دا هڅه کوي چې خپله لمنه، تر ممکنه حده، له تبليغاتي او پروپاګندي جګړو څخه پاکه وساتي. ژورناليزم آزادي ډېره زياته خوښوي تر دې چې غواړي خپله غاړه د لفاظيو له ښکلې غاړکۍ څخه هم آزاده وساتي. يوازې هغه ويېونه او لفظونه يې خوښ دي چې د مطلب په روښانولو کې يې اغېزه تر نورو ډېره ښه وي.

ژورنالسټيک متنونه اصولاً او معمولاً د صفتونو (Adjectives) په نسبت له فعلونو (Verbs) څخه ډېر ډک وي. چې د هر چا او هر شي ښه والی يا بد والی د هغوی له کار او کردار څخه څرګندېږي. تکړه ژورناليستان په خپله د "ښه" يا "بد" قضاوت نه کوي، بلکې پېښې او قضيې په بيطرفانه ډول داسې ليکي چې لوستونکو له خوا د پوښتنو کولو زمينې په کې تقريباً له منځه تللې وي. مثلاً يو ژورناليسټ داسې نه ليکي چې (Y) ډېر فعال يا اکټيو سړی دی خو (Z) يو ټمبل يا پسيف انسان دی. هغه د "وای" او "زيډ" دواړو لړ او ډېر کارونه لکه څنګه چې دوی کړي وي هماغسې ليکي او له هغوی څخه د يو "فعال" بللو او د بل "ټمبل" ګڼلو قضاوت لوستونکو ته سپاري. بله خبره دا ده چې يو سړی که هرڅومره ښه ښه

کارونه وکړي دا هم کېداى شي چې ټول کارونه يې ښه نه وي نو که د يو چا ټول ښه ښه کارونه په يادښت کې راوستل شي او بد کارونه يې له نظره واچول شي يا په معکوس ډول د يو بل چا ټول بد کارونه وليکل شي او په ښو کارنو يې سترګې پټې کړى شي، که څه هم په دې ډول ليکنو کې حقايق رالوڅ شوي وي خو له دې امله چې هغه په يو اړخيز ډول ليکل شوي دي نو داسې ليکنې پروپاګندي اړخ نيسي، چې د ژورناليستانو له نظره په معيار برابرې ليکنې نه دي. ځکه چې "د حقايقو د موازنې" ساتلو هڅه په کې نه ده شوې. نو د ژورناليزم له نظره که څوک وغواړي چې کارونو، جرياناتو او حالاتو ته په انتقادي سترګه وګوري له هرڅه نه دمخه بايد په دې فکر کې وي چې حقايق بايد له رنګينو لفاظيو څخه قربان نه کړي. د يو چا يا يوې موضوع يا يو حالت ټول مثبت او منفي اړخونه له نظره تېر کړي بيا داسې يو څه وليکي چې په ليکنه کې يې د "حقايقو د انډول" د اصل مراعات شوى وي.

انتقاد او ادبي/ هنري دنيا:

په ادبي او هنري دنيا کې د انتقاد لاره د وينښته هومره نرۍ ده. اصلاً د "نقد" لفظ پر هغې نرۍ کرښې دلالت کوي چې د اصيلو او کم اصلو زرو د معلومولو لپاره په محک باندې ايستله کېږي. هغه څوک چې دا کرښه وباسي په خپله د ښه استعداد او صلاحيت خاوند وي. هرڅوک نه شي کولى چې د کرښو په ايستلو سره د زرو قدر او خصوصيات معلوم کړي په ادبي او هنري نړۍ کې هغه کسان په شعرونو، داستانونو او نورو ادبي آثارو سم انتقادونه کولاى شي چې د دغو آثارو له ټولو هنري او ادبي خصوصياتو سره آشنايي ولري.

ليکوال بايد له هغو نريو لارو څخه روغ او رمټ تېر شي چې په ديني لحاظ ادبي ليکنه له عيب جويۍ، سپکاوي، غيبت او بد ويلو څخه پاکه وساتي. همدارنګه د پښتونولۍ د کوډونو او نورمونو له مخه، ادبي ليکنې بايد په هېڅ وجه د پېغور رنګ پيدا نه کړي ځکه چې له پېغور څخه پيدا شوې کينې او نفرتونه، ژر له زړونو څخه نه وځي او له بده مرغه په ادبي ټولنو کې هم، ناوړې تربګنۍ او ګوندۍ راپيدا کوي. که څه هم ښکلي الفاظ د ادبي ليکونو رنګ او خوند ورزياتوي، خو په دې ډول ليکونو باندې هم بايد د بې ځايه لفاظيو د رنګونو له تپلو څخه ډډه وشي.

تکړه ادبي ليکوال هغه دى چې په مناسبو الفاظو او کلماتو کې په محک باندې ايستل شوې کرښې په خپل اصلي شکل سره تجسيم کړى شي او قوي ادبي او هنري آثار له کمزورو او بې محتوى آثارو څخه هغه شان جلا کړي لکه ماهر کسان چې په "نقد" سره اصيل زر له کم اصلو زرو څخه بېلوي. دا کار هغه وخت په ښه توګه سرته رسېدلى شي چې انتقاد ليکونکي په خپله هم د ادبي او هنري معيار خاوندان وي.

پنځم څپرکی

د هوا جنګیالۍ څپې

د هوا جنګيالۍ څپې

زما د ځوانۍ د ځوښې دوره د ختيځ او لويديز تر منځ د سړې جګړې په يوه ډېره سړه فضا کې چې زړونه يې هم سړول تېرېدله، دا وخت زه د اصلاح ورځپاڼې (چې خپل عمر يې جمهوريت، د ثور انقلاب او... ورځپاڼو ته وبانبه) مسلکي غړی او راپورټر وم هغه وخت د اصلاح او انيس ورځپاڼو تر منځ سخته سيالي روانه وه، خو شرايط داسې وؤ چې د هېواد دغو دواړو نامتو ورځپاڼو نه شو کولای چې تازه خبرونه او نور ابتکاري موضوعات خپاره کړي. نو دواړو ورځپاڼو به د امريکې او روس د سفارتونو د پوليټنونو د راوړونکو لارې څارلې، ځکه چې د دواړو ورځپاڼو تر منځ ايزنهاور (د امريکې د يو پخواني جمهور رئيس) او خرسچوف (د شوري اتحاد د يوه پخواني حزبي او دولتي مشر) د ويناوؤ په خپرولو کې د لومړي کېدو توده سيالي را پيدا کړې وه، دا هغه وخت وؤ چې ازنهاور او خروسچوف په خپلو نانديو کې يو بل ته د چا خبره غاښ ماتوونکي ځوابونه ورکول. کله به چې د ورځپاڼو دفترونو ته دغه بوليټنونه راورسېدل نو ترجمانانو به ډېر ژر د هغو په ترجمه کولو لاس پورې کړ او ژر به يې د دغو ويناوو لومړي پراګرافونه به يې ترجمه او په بيړه به يې مطبعې ته واستول، د سانسور وېره نه وه ځکه چې د سانسورونکو له نظره هم پردی غم نيم اختر ګرځېدلی ؤ. دواړو ورځپاڼو هڅه کوله

چې د هغه وخت د نړۍ د نامتو سیاستوالو د ویناوو لومړي پراګرفونه چاپ ته د چمتو اخبارونو په لومړیو مخونو کې راولي. د «نوربیا» عبارت به د مخه ترتیب شوی وؤ بس چې څنګه به د کومې وینا د سر څو خبرې د جوړې شوې صفحې په قالب کې واچولې شوې «نوربیا» به هم ورسره یو ځای واچول شو او د اخبار چاپولو کار به روان شو.

که څه هم ظاهراً د سرې جګړې د ناندریو څپې دومره نه وې چې توپاني بادونه ورځخه جوړ شي خو نړیوالو دا ویره درلوده چې له خولو څخه دا ډېر وتلي پوکي کولای شي چې تر سرې لاندې پټ اورونه به په لمبو راولي او لویه نړیواله جګړه ورځخه جوړه شي. د همدغې وېرې تر احساس لاندې د هغه وخت یو تکړه رسام (مصور) د درېیم نړیوالې جګړې یو تصویر جوړ کړی وؤ، په تصویر کې له هرې خوا د وېشتل شویو توغندیو رڼاګانې او برېښناوې یوه له بلې سره اوبدل شوې وې. رښتیا خبره دا ده چې د دغه تصویر په لیدو سره زه هم یوې عجیبې واهمې واخیستلم فکر مې کاوه که دا جګړه ونښلي هر شی به د اور په لمبو کې لولپه شي.

افغانستان ته له هرې خوا راغلو انقلابونو زموږ په هېواد کې د هغه رسام تصور په حقیقت بدل کړ. دې انقلابونو زموږ هېواد ته داسې ډول ډول جګړې راوستلې چې موږ یې تر دې دمخه تصور نه شو کولای. په دې جګړو کې د شرق او غرب په لاسونو جوړ شوي هر ډول راکټونه او توغندي وتوغول شول، نورې د لویو او کوچنیو وسلو ډول ډول ګولۍ هم د ګلیو په څېر پکې وورول شوې. د ډېرو شپو په تورو زړونو کې به ډول ډول رڼاګانې او برېښناوې سره اوبدل کېدل، ګواکې د کابل په هغو شپو ورځو کې چې خلقي انقلاب خپل واک اسلامي

انقلاب ته سپارې د هرې شپې په توره تخته باندې د لویې نړیوالې جګړې تابلو رسامي کېدله.

د راکټونو، توپونو او ټوپکو د ډزو ترڅنګ قلمونه مایکروفونونه او کامرې هم په جنګ اخته وې، دوی د یوبل ډول فرمایشي انقلاب د بریالیتوب لپاره جګړې کولې، نړیوالو په دې ډول انقلاب باندې «د اطلاعاتو تود انقلاب» یا «د میډیا انقلاب» نومونه اېښې دي. شرق او غرب دواړو هڅه کوله چې هر یو په خپله ګټه د میډیا خپل خپل انقلابونه پلي کړي، په وسله والو او پوځي جګړو کې د توپونو او راکټونو غږونه ډېر لوړ وو، خو د میډیا د غږونو په څېر پراخه او دوامداره نه وو.

هر چا او هرې ډلې چې په افغانستان کې د کوم انقلاب د راوستلو لپاره متې نغښتې دي، لویه هڅه یې دا وه چې په لومړۍ مرحله کې د افغانستان راډیو ونیسي او له هماغه ځای څخه خلکو ته وښیي چې دوی «پر فضا، مسلط دي» د دې لنډ عبارت جامع مفهوم دا دی چې هوایي ځواکونه د انقلابیونو په کنټرول کې دي، په هوایي ځواکونو کې یوازې هغه الوتکې شاملې نه دي چې د یو هېواد له سیاسي سرحدونو څخه د باندې وتلی نه شي. بلکې د هوا هغه بې شمېره لنډې او اوږدې څپې هم په هوایي ځواکونو کې شاملېږي چې د هېوادونو سیاسي پولې ماتوي او هر چیرې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوروي.

هر چاته دا حقیقت څرګند دی چې د خلقیانو-پرچمیانو د کودتا په جریان کې د افغانستان راډیو د قوماندو مرکز ګرځیدلی و. کله د چا هېرېږي چې په یوه بله خاصه مرحله کې د راډیو افغانستان او راډیو تاجکستان تر منځ د څپو د جګړې یوه عجیبه یا ښایي یوه

نادره پېښه وشوه. په دې جګړه کې د تاجکستان راډیو زوروره شوه او د کابل راډیو غږ یې په ستوني کې وچ کړ په دې ډول پخوا له هغه چې ببرک کارمل د یو توغندي په څېر له نړېدلي شوروي اتحاد څخه راوویشتل شي، د دې له ژبې څخه د ثبت فیته یا کسټ جوړ شوی او غږ یې د تاجکستان د راډیو په څپو کې د افغانانو د زړونو او دماغونو په قلمرو تیری وکړ او په دې توګه یې زموږ په هېواد کې د میډیا جګړې هم یوې حادې مرحلې ته ورسولې.

د دې جګړې لپاره د افغانستان راډیو حوصله زیاته کړل شوه بلکې هغې څو نورې راډیو ګانې هم وزېږولې چې هغه د کابل راډیو، افغان غږ، وطن غږ، آسمائی غږ په نومونو یادېدلې، همدارنګه د هېواد د (دیارلس) ولایتونو په مرکزونو کې د راډیو سټېشنونه جوړ کړل شول.

په سیمه کې د خپرونو سیالۍ، کابل ټلویزیون، د عروج ډېرې لوړې پوړۍ ته ورساوه. نړېدلی شوروي اتحاد په کابل کې د «شمشاد» په نامه د ټلویزیوني دستګاه په فعالولو سره د پروپاګندې جګړې ډېره لویه اډه جوړه کړه. دغې د (۷۲) چینلونو درلودونکې دستګاه ټوله سیمه د ټلویزیوني خپرونو، مخابروي، استخباراتي شبکو په یو ډېر پراخ جال کې راونغښتله. دستګاه د ایران او پاکستان په سرحدونو کې د دغو هېوادونو د ټلویزیونونو د خپرونو مخه نیوله او د کابل او روسیې د ټلویزیونونو خپرونې یې د نړۍ هرې برخې ته رسولې او د افغانستان په (۱۳) ولایتونو کې یې د ټلویزیون سټېشنونو ته هم تیار جوړ شوي پروګرامونه لېږدول. د شمشاد د دستګاه له لارې د ډاکټر نجیب د شلو دقیقو یوه مرکه د افغانستان لپاره (۱۶۰۰۰) ډالرو په بیه تمامه شوه. د شمشاد دستګاه

څلورویښت ساعته فعاله وه. نو که چېرې د څلورویښتو ساعتونو دقیقې وشمارو او هغه د نجیب د شلو دقیقو له لګښت سره پرتله کړو او ځینې استثنأت لکه زهرناک پروپاګندې او د هنري فلمونو ښوونې ورڅخه وباسو نو بیا دا اندازه لګولی شو چې تبلیغاتي جګړې د کابل او مسکو د رژیمونو د اوږو باورونه څومره درانه کړې وؤ. طبیعي ده چې دا ټول بارونه بلاخره د افغانستان پر ملت تحمیل کېدل. په حقیقت کې همدغو درنو تسلیحاتي او تبلیغاتي بارونو د کابل او مسکو د رژیمونو ملاوې ماتې کړلې. البته د دوی په مقابل کې د مقاومت کوونکو په خولو لاسونه نه وو ایښول شوي. د مجاهدینو په نامه هم اووه راډیوګانې فعالې وې چې دوو یو په فدرالي آلمان، یوې یې په ایران او نورو سیارو راډیوګانو په افغانستان کې خپرونې کولې.

په افغانستان کې د کابل د رژیم تر ماتې وروسته کله چې د اقتدار لپاره د تنظیمونو تر منځ جګړې پیل شوې نو قلم، مایکروفون او کامرو هم د توغندیو، توپونو، بمونو او ماینونو ترڅنګ په دې جګړو کې برخه اخیستې وه په دغه وخت کې دوه ټلویزیونونه فعال وؤ. چې یو یې د کابل په ښار کې او بل یې د کابل ښار په جنوبي څنډه چارآسیاب کې خپرونې کولې، د کابل ښار ټلویزیوني دستګاه د استاد رباني او احمدشاه مسعود او د چارآسیاب ټلویزیون د ګلبدین حکمتیار څېرې ښودلې، چې د دوی جدي ویناوو د پخواني رژیم د واکمنو تر منځ د سیالیو مسابقه په نوي رنګ او خوند کې خلکو ته ښودله.

دا وخت د تنظیمونو تر منځ په ډېرو خونړیو او تباه کوونکو جګړو کې د بي. بي. سي دوه افغاني راپورتران حامد علمي او

میرویس جلیل را ښکیل شوي وؤ. حامد علمي د کابل حالات له دوزخ سره تشبیه کړل او ویې ویل چې د کابل د خلکو په ژوند او شتمنیو اورونه بل شوي وؤ، خو یو د بل له حالت څخه خبر نه وؤ. د کابل راډیو لګیا وه ترانې یې ویلې چې خلکو ورڅخه سخته کرکه لرله. حامد علمي د خپلې خبرې نه وروسته چې بي. بي.سي ته په خپل لیکلي راپورټ کې کړې وه خپلې پښې سپکې کړلې او له افغانستان څخه ووت خو میرویس جلیل د قهرناکو سترګو د وړاندې د کابل د حالاتو په باره کې راپورونو لیکلو ته مجبور شوی وؤ، د یو ژورنالیست لپاره تر ټولو بد هغه حالت وي چې د جګړې یو اړخ هغه بوځي او د یوه غونډۍ له پاسه یې ودروي او بیا د «ولیکه» قومانده ورکړي. په دغسې حالاتو کې مسلکي بې طرفي په سخته توګه زیانمنه کېږي. نو یو ژورنالیست نه شي کولای چې د جګړې د بېلابېلو اړخونو تر منځ حقایق پرتله کړي او موازنه یې وساتلی شي. په دې ډول شرایطو کې د جګړې هغه اړخ چې په خپاره شوي خبر کې خپله ګټه و نه ویني نو خبر لیکونکی د مخالف ګروپ په کتارونو کې درېدلی ګڼي، داسې هم شوي دي چې یو تنظیم دا فکر کړی وي چې په دې وخت کې د جګړې د حالاتو بیانول د دوی له هدفونو سره مرسته نه شي کولای، نو بیا یې دا هڅه کړې ده چې د یو ژورنالیست خوله د تل لپاره بنده او قلم یې ماته کړي. شهید مرویس جلیل د همدغسې غمیزې ښکار شو.

په هغو ناوړو حالاتو کې چې په افغانستان کې د طالبانو او د شمالي اتحاد تر منځ جګړو یو مزمن حالت غوره کړی ؤ، تبلیغاتي جګړو هم یوه توپاني بڼه نیولې وه.

د کینو او بدنیتیو تورو وربځو د تنویر د ټولو وسیلو په مخ کې تورې پردې جوړې کړې وې. موږ لیدل او اورېدل مو چې د

شاوخوا راډیوګانو د افغانستان په باب پوره او سوچه حقایق نه بیانول، بلکې د خپلو خپلو ماهیانو د نیولو لپاره د اوبو خړولو په غیر مسلکي خپرونو لګیا و.

اوس اوس د اجتماعي، اقتصادي او سیاسي حالاتو څېړونکي احساسوي چې ایکونوپالیتیک په ګړندۍ توګه د جیوپولیټیک ځای نیسي او اقتصادي جغرافیا د سیاسي جغرافیا نه زیات اهمیت پیدا کوي. ورسره جنګیالۍ مېډیا هم خپلې موخې او مخې بدلوي.

د انګلستان یوې تجارتي راډیو یو کارټون چې د چیریکي جګړې کالي یې اغوستي دي او سترګې یې د وحشت او دهشت اورونه بادوي، په یوه ډېر ښکلي چوکاټ کې راویستلي او هغه یې په داسې یو ځای کې ځړولي دي چې له هرې خوا او د هر چا نظر ورجلبوي د کارټون په لاس کې یو مایکروفون داسې ورکړل شوی دی لکه چا چې تمانچه په لاس کې نیولي وي تر کارټون لاندې یې داسې لیکلي دي: «د چیګېورا کوم بچی به تاسې ته وښیي چې د مېډیا طاقت څومره ډېر زیات پیاوړی دی.[1]

د یو بل انګریزي ټلویزیون (ITN) د خبرونو مدیر فیل موګر ویلي دي چې ټلویزیون یو ستر جنګي طاقت دی او موږ باید دا حقیقت هېڅکله هېر نه کړو همدارنګه د بي.بي.سي د پروګرامونو یو پخواني مدیر برین ویټام ویلي دي: موږ باید دا خبره له یاده و نه باسو چې ټلویزیون د لوړو انساني صلاحیتونو مولود دی. خو دا یو داسې

[1] چیګېورا (Che Gevara) د کیوبا یو چیریک وؤ چې د فیډل کاسترو ترڅنګ یې چیریکي مبارزه کوله.

طاقت هم دی چې جګړې پیلوي لکه چې یو بل مسلکي سړي جوزف کراند وايي له خولې څخه په وتليو الفاظو کې په تېره که هغه د راډيو يا ټلويزيون له لارې خپاره شوي وي ډېر لوی طاقت شته. په دې کې شک نشته چې ليکل شوي مطالب تر عادي خبرو پر زړونو ډېره اغيزه لري خو اوس موږ په داسې يوه زمانه کې ژوند کوؤ چې پر خلکو باندې د يو لوی ويناند «نطاق» د ژبې اغيزه د يو ستر ليکوال د قلم له اغيزې څخه زښته زياته ده. (۱)

د بي.بي.سي ټلويزيون د مرکو په يوه پروګرام باندې د (Hard Talk) نوم اېښودل شوی دی. کله چې دغه پروګرام پيلېږي د سکرين مخ سرو لمبو نيولی وي، لمبې چې لږ څه کېښې د وسپنې په يوې سړې او په اور پخه ټوټه باندې د (Hard Talk) عبارت راښکاره شي چې مانا يې سختې خبرې دي او سختې خبرې زموږ په اصطلاح د جنګ د خبرو مانا هم لري ښايي د بي.بي.سي. وال سختې خبرې زموږ د جنګ خبرو ته کټ مټ ورته نه وي، خو د مقابلې خبرې ضرور دي د هغه چا مخ چې د بي. بي. سي لپاره مرکه کوي داسې په ناڅاپي توګه له يوې تياري څخه را ايستل کېږي لکه چې د يو زمري مخ په ناڅاپي توګه د يو ځنګل څخه راوځي دا صحنه په خپله داسې يو کيفيت ښيي چې مرکه کول آسانه کار نه دی او په يو زمري باندې د مخامخ ورتګ همت او جرئت غواړي.

زموږ د ژورناليزم يو استاد د مشيګن د پوهنتون پروفيسر جالف به دا خبره کوله چې تر ټولو ناکامه مرکه هغه ده چې د دوو ويرېدونکو ترمنځ شوي وي. يانې دا چې په يوه کې دا ويره ننوځي چې دی په څنګه د نړۍ کوم مهم سياستوال او د يوه لوی هېواد د ولسمشر سره خبرې کوي يا يو ولسمشر داسې وګڼي چې له يو مايکرفون يا يوه

کامرې سره مخامخ کېدل د نړۍ د ټولو خلکو غوږونو او سترګې د ده په خوا متوجه کوي او همدغې يوې انديښنې د ده په زړه کې يوه وېره را پيدا کړې.

د پاملرنې وړ يو بل مهم ټکی دا دی، جنګيالان چې څومره د خپلو مخامخ وسله والو سيالانو سره دښمني لري، ژورناليستانو ته د هماغسې دښمنۍ په سترګه ګوري. په مسکو کې د يو برتانوي ټلويزيون (ITN) نماينده جوليان منيسون وايي چې له ژورناليستانو سره د جنګي طاقتونو دښمني قصدي بڼه لري، هيڅ وخت هم کوم پوځ نه غواړي چې څوک يې د جنګي عملياتو په باره کې خبرونه وليکي او يا د انتقاد ګوته ورته ونيسي په تېره روسيان له دې خبرې څخه ډېر بد وړي ځکه دوی غواړي چې په چيچنيا کې د خپلو پوځيانو هغه احساسات د خلکو له نظره پټ وساتي چې تنفر او وېرې دواړو په دوی کې را پيدا کړي دي له همدغه امله د روسيې پوځ مطبوعاتو او دمېډيا نورو وسيلو ته په هغه سترګه ګوري چې خپلو دښمنانو يانې د چيچنيا مجاهدينو ته ورباندې ګوري.

يو بل رپوټ وايي چې هر کال د مېډيا په آزادۍ باندې لږ او ډېر (۱۵۰۰) يرغلونه کېږي چې په هغو کې د ژورناليستانو او ليکوالو وژلو او نيولو اود سانسور پېښې هم شاملې دي. د مثال په ډول يوازې په تاجکستان کې له ۱۹۹۱م کال څخه را وروسته يانې په هغه هېواد کې د خپلواکۍ له اعلامېې راهيسې (۳۰) تنه ژورناليستان وژل شوي دي. ۱۹۹۴ کال په خاصه توګه د ژورناليستان په مقابل کې د تشدد يو کال و. په دغه کال (۱۱۵) تنه ژورناليستانو ووژل شول. د (۴۸) ژورناليستانو سرونه له دې امله پريکړل شول چې دوی ولې د رونډاله جنګونو څخه دنيا خبروله. (۱۹) تنه نور يې د الجزايز په

جګړو کې ووژل شول. دوه سوه نور الجزایري ژورنالیستان د جګړو له امله له خپل هېواد څخه وتښتېدل، (۷) تنو راپورټرانو د بوزنیا په جګړو کې خپل ژوند له لاسه ورکړ. د خطر په نورو ساحو لکه فلپاین، چین، عراق، ایتوپیا او کویټ کې هم ژورنالیستانو له کواښونو سره مخامخ شوې وو، لکه چې د ۱۹۹۵م کال تر پایه پورې په ۲۲ هېوادونو کې ۱۸۲ تنه ژورنالیستان جیلونه ته استول شوي وو.

د افغانستان دوه نامتو لیکوالو پوهاند ډاکټربهاوالدین مجروح او عزیز الرحمن الفت همدرانګه یو راپورټر میرویس جلیل له مېډیا سره د زور د خاوندانو په جګړو کې شهیدان شول. یو بل لیکوال او ژورنالیست محمدحسن ولسمل څه موده د پاکستان جیلونو ته اچول شوی وؤ، د هغو لیکوالو او ژورنالیستانو شمېر ماته نه دی معلوم چې د کابل د رژیم په زندانونو کې یې شپې او ورځې شمېرلې دي. د هغو شمېر زیات اټکل کیدای شي چې یو شمېر یې له منځه وړل شوي هم دي. یو ډېر زیات شمېر یې له خپل ګران هېواد څخه وتلو ته مجبور شوي دي.

په مرکو کې لا ببلابېلو منابعو سره د ژورنالیستانو د ذکاوتونو په جګړو، په تجارتي سیالیو کې د اعلان جوړونکو له مسابقو یا په تودو جګړو کې د ژورنالیستانو د تلفاتو او ربړونو څخه وو، هغه مېډیا د سړې جګړې په جریان د لوی طاقت په توګه په کار اچول کېدله. د وخت سوپر طاقتونو هغه وخت څومره پیسې چې د وسلو په سیالیو کې لګولې تقریباً هغومره لګښتونه یې په خپلو پروپاګندي سیالیو کې کول. د درېیمې نړۍ په هېوادونو کې د ماغزو مینځل او د عامه افکار تخریب د دغو سیالیو له غټو هدفونو څخه وؤ.

د شرق او غرب تر منځ د سړې جګړې په موده کې د یونیسکو لوی مدیر A.M.Mbow ویلي وؤ چې د ډله ییزې مفاهمې وسایل د ادی په لوی طاقت بدلېږي او هر سوپر طاقت غواړي چې دغه لوی طاقت چې محرکه قوه یې د برېښنا او اټم له انرژیو څخه کمه نه ده په خپل لاس کې ولري.

له دې خبرې نه ډېر کلونه وروسته هغه وخت چې یو سوپر طاقت یانې پخوانی شوروي اتحاد په افغانستان کې د سختې ماتې خوړلو او د نورو اقتصادي او اجتماعي عواملو له امله د شړېدو او نړېدو په حالت کې وؤ، په اسلام آباد کې د امریکې د یو پخواني لوی سفیر کورودانی فیلس اوکلي د خپل هېواد په ټلویزیوني طاقت ډېره نازېدله. دې په یو سیمینار کې چې د افغانستان د جهادي شورا له خوا جوړ شوی ؤ. د اطلاعاتو پرمختللې ټکنالوجي ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دویم انقلاب درجه ورکړه، دې خپله دا خبره د یو شمېر پوهان په څېړنو تکیه کړې وه.

میرمن اوکلې د امریکې یوه ټلویزیوني شبکه (CNN) په خوندوره توګه یادوله، فکر کاوه چې بي.بي.سي هغه وخت د دې جوګه کیدای شي چې خپل تر لاس لاندې ځینې پروګرامونه بشپړ کړای شي، خو دې په مجموع کې د اطلاعاتو هغه باران ته اهمیت ورکړ چې د لوېدیزې دنیا ټلویزیونونو او نورو رسندویو وسیلو په ختیځه اروپا ورولو او هلته یې د آزادۍ او خپلواکۍ په لوري د زماني د فاصلو غزېدلي مني را لنډ کړي او په نتیجه کې د دغو هېوادونو ته په لاندې ډول زماني را لندې کړلې:

- د پولنډ لپاره ۱۰ کاله.
- د مجارستان لپاره ۱۰ میاشتې.

- د ختیځ آلمان لپاره ۱۰ اونۍ.
- د چکسوا کیې لپاره ۱۰ ورځې.
- د رومانیې لپاره ۱۰ ګړۍ.

د مېرمن اوکلې دغه ادعا تر هغه ځایه چې د جریانانو په ګړندي کولو کې د ډله ییزې مفاهمې د وسایلو له رول سره اړه لري یوه پر ځای خبره ده خو د دې د سترې خبرې پروپاګندي اړخ قوي ښکاري، ځکه چې یو ژورنالیستیک اصل «د حقایقو انډول» پکې څه ناڅه نفي شوی دی. که دې دا خبره کړې وای، چې د امریکې یا غرب په ټلویزیوني شبکو او د ډله ییزې مفاهمې په نورو وسایلو کې د یو سوپر طاقت په مقابل کې د افغانونو د لس کلن جهاد انعکاس یو بل لوی عامل و چې په شرقي اروپا کې یې ژور بدلونونه ګړندي کړل او د نړۍ د هغې برخې د هېوادونو خلکو ته یې پیاوړی مورال او لوی زړه وبانبه، نو دې خبرې به یو مسلکي توازن پیدا کړی وای.

د دغې امریکایي ډیپلوماتې یوه بله ستره یا کبرجنه خبره دا وه چې ایران د امریکا ټلویزیوني خپرونو د مخنیوي لویې هڅې په کار اچولې دي، خو هغه ناکامې دي؛ ځکه چې زموږ د خپرونو شوقیان کوچني کوچني پوستېرونه په قاچاقي ډول ترلاسه کوي او زموږ خپرونې تعقیبوي. دې د پاکستان دغه کار وستایه چې د امریکایي ټلویزیون ګټورو خبرو ته اجازه ورکوي او هغه څه سانسوروي چې پاکستاني کلچر یې منلو ته چمتو نه دی. افغانانو ته د دې وړاندیز هم دا و چې په دې باره کې د کار طریقه خوښه کړي.

مېرمن اوکلې خپلې دغې نظریې په هغه سیمینار کې څرګندې کړې چې د افغان جهاد د ثقافتي شورى له خوا د ۱۳۷۰ (۱۹۹۰) په پسرلي کې په اسلام آباد کې جوړ شوی و. دا هماغه کال و چې دوې له

غمیزې ډکې زمانې یې سره بېلولې. یانې دا وخت شوروي پوځونو د تېښتې لاره غوره کړې وه او د دوی نظامي عملیاتو ځای په کابل کې د تنظیمونو ترمنځ د ورور وژنې جګړو نیولو. همدغه جګړو د طالبانو د ظهور عوامل راپیدا او په عجیبه توګه یې ګړندي کړل. طالبانو نه یوازې دا چې د ټلویزیون خپرونې یې بندې کړې، بلکې د ټلویزیون سېټونه او نورې ویډیویي وسیلې ماتې کړې او په افغانستان کې یې د مېرمن اوکلې غوندې کسانو خوب ته د تعبیر زمینې ظاهراً له منځه یوړلې، سره له دې هم له راغلو آوازو څخه داسې څرګندېدله چې ځینو کسانو د بایسکل له چینونو څخه د بش آنتنونه جوړ کړي وو او په پټه یې خارجي خپرونې کتلې.

د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته د غرب د تبلیغاتو مخه او موخه هم بدله شوه. اوس د شرقیانو ملي او اسلامي مبارزو، چې دوی ورباندې ډول ډول نومونه ږدي، د دوی له سترګو خوب تښتولی دی. مګر له بده مرغه شرق په تیره ځینې اسلامي هیوادونه چې د تیلو یانې تورو زرو پریمانه منابع هم لري او غربي بانکونه یې په خپلو سرمایو ډک کړي دي، د غربي میډیا په مقابل کې مظلومانه دفاعي حالت لري. دا ځکه چې دوی په خپلو کې یو له بلې شخړې او جنجالونه لري.

په سیمه کې ایران لومړنی هیواد دی چې اسلامي انقلاب په کې راوستل شو. د دغه انقلاب وسعت او عظمت ایجابوله چې زموږ دغه ګاونډی هیواد د خپل "نه شرقی نه غربی" شعار له مخه ډېره پراخه حوصله ولري. خو د یو لړ دیپلوماتیکو او اقتصادي ګټو له امله د دوی د "تمدنو تر منځ د ټکر پر ځای د تفاهم" نظر یې د هغوی د پخواني شعار لپاره آوازونه ټیټ غوندې کړل او د چا خبره ظاهراً یې

کسه او بې وسه طالبان يې تر پروپاګنډې حملو لاندې ونيول. له يو لړ
شواهدو او قرائينو څخه داسې برېښي چې د ايرانيانو خاصو مذهبي
او ژبنيو تمايلاتو د ايرانيانو لويه انقلابي حوصله په يو لړ تنګ
نظريو بدله کړې ده. ځکه خو سره له دې چې د دوی د راډيو ټلوېزيون د
غړونو څپې تر ډېرو ځايو رسيږي او ښايسته زيات مطبوعات هم لري
خو د غربي ميډيا په مقابل کې بې وسه ښکاري.

پاکستان زموږ يو بل ګاونډی هيواد، چې د ډله ييزې مفاهمې
د ښو امکاناتو او وسايلو له نظره د اهميت وړ دی، له هندوستان سره
په مزمنو وقفوي سړو او تودو جګړو او شخړو اخته دی. داسې
څرګنديږي چې د پاکستان په ټوله فضا کې د هندي الکټرونيکي
ميډيا څپې د تورو وريځو په څېر خپرې دي او د پاکستان په نوي
نسل د تبليغاتو داسې بارانونه اوروي چې نوم يې زړونو او دماغونو
ته ورکښل کيږي.

د پاکستان ټلوېزيون په هغو وختونو کې چې ما دغه ليکنه
کوله له هندي ميډيا سره چې ډير سرونه او زياتې خولې او ژبې يې
لرلې، سيالي کولو ته مجبور شوی وي، خو په دې سيالۍ کې د هغه
کارغه کانه وربانډې شوې وه چې د زرکې پښې يې کولې او خپلې
غاړې يې هيرې شوې وې، ياني دا چې دوی خپله ډېره خوندوره
کلاسيکې موسيقي ورو ورو کموله او د ځوانانو پوپ موسيقي يې
زياتوله.

خو دوی دا نوې موسيقي د انډيا د موزيک په څېر نظر فريبې
نه لري، ځکه چې پاکستاني نوي سندرې او نڅاوې د هندوستاني
نڅاوو په څير عرياني او بې شرمي نه لري. د دې لپاره چې دهند او
پاکستان تر منځ د ميډيا په مزمنه جګړه کې د پاکستان ځينې

کاميابۍ وشميرلای شو، نو د دې جګړې په لنډه تاريخچه يو څه رڼا
اچوو.

پاکستان خپل لومړنی ستېشن په لاهور کې جوړ کړ. هند دغه
کار د ځان لپاره يو چلنج وباله، ځکه چې لاهور د هندوستان سرحد ته
ډېر نژدې يو لوی ښار دی. نو هندوستان له ډيلي نه وروسته امرتسر ته
چې د لاهور د ستېشن ترڅپو او اغېزو لاندې راغلی و، د اوليت حق
ورکړ. کله چې د لاهور ستېشن جوړ شو، نو د امرتسر د ښارونو شتمنو
کسانو په دې هوس چې د لومړي ځل لپاره د زمانې د يوې نوې پديدې
(ټلويزيون) له خپرونو څخه خوند او ګټه واخلي، د ټلويزيون سېټونه
ترلاسه کړل او هغه پروګرامونه يې کتل چې د هندوستان حکومت
ورته د پاکستاني پروپاګنډې په سترګه کتل.

د هندوستان د يو دکتورا لرونکي ليکوال ايم. جي. ډېو د
هندوستان د تعليمي نصاب لپاره په خپله يوه څېړنه کې ليکي چې د
هندوستان او پاکستان تر منځ د ۱۹۷۱ کال د جګړې په موده کې د
لاهور ټلويزيون د تبليغاتي جګړې يوه اډه وه. د دغو تبليغاتو نتيجو د
هند حکومت وهڅاوه چې ژر په امر تسر کې د ټلويزيون يو ستېشن
فعال کړي.

هند په ۱۹۷۳ کال کې په امر تسر کې يو په پل پسې د ټلويزيون
ستېشنونه جوړ کړل، د امرتسر ټلويزيون د روژې په مياشت کې د
«پاکيزه» فلم وښود. په توګه هندي ټلويزيون د فلمونو له لارې د
پاکستان پر کلتوري قلمرو باندې تېری شورع کړ او د پاکستان په
ځوانانو کې يې د ممبيي له فلمونو سره مينه زياته کړله، په مقابل کې
يې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني ډرامې او لوبډيز فلمونه سره
مينه زياته کړله، په مقابل کې يې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني

ډرامې او لوبډيز فلمونه ډېر خوښ کړل، نو پاکستان کولای شول چې د خپلو ډرامو او غربي فلمونو له لارې خپله مقابله پرمخ بوځي د وخت مطبوعاتو د هند او پاکستان تر منځ په دې سيالۍ باندې د (T.V المپيک نوم ايښی. کله چې د امرتسر او جلندر T.V سټېشنونه جوړ شول نو پاکستاني ټلويزيون د لاهور په ټلويزيون کې د پنجاپي خپرونو د سروېس په رواجولو سره ځان په سيالۍ کې يو څه نور هم وړاندې کړ.

اوس دغې سيالۍ نوي اشکال او ابعاد پيدا کړي دي. يوې پاکستاني انګرېزي مجلې (Herald) د هندوستان او پاکستان ترمنځ «د هوا د موجونو د پوځونو جګړه» د خپلې يوې ګڼې (د ۲۰۰۰ کال د دويمې ګڼې) لپاره ډېره مهمه موضوع ګرځولې وه. په دې باره کې يې څو له محتوى ډکې مقالې او څو خاصې مرکې هم خپرې کړې وې. په هغه مرکه کې چې د پاکستان ټلويزيون له لومړني (موسس) رئيس اسلم ازهر سره شوې وه، د ده څو خبرې خوندورې او ګټورې دي. ده ويلي وو چې په پخوانيو وختونو کې به جګړې او جنګونه د ملکونو د نيولو لپاره کېدل خو اوس زموږ په زمانه کې چې الکټرونيکه ميډيا د نړۍ په هر ګوټ کې يوه ډېره پياوړې او مؤثره وسله ګرځېدلې ده، د ښځو او نارينه وو د دماغونو د نيولو لپاره هم جګړې رواني دي، که پاکستانيان په همدې زمانه کې د ويلو يا ښودلو لپاره څه و نه لري، بيا به يې خولې او بې ژبې خلک وګڼل شي، چې ددغه کار مسوؤليت به په خپله د پاکستانيانو پر غاړه پروت وي. ده وويل چې موږ استعداد لرو او هغه تخنيکي اسانتياوې هم راسره شته چې د رقابت کولو لپاره ضروري دي. خو اوس موږ د بصيرت پراختيا او پرمختيا ته ضرورت لرو... ټول خلک د نظر فريبه شيانو د ليدو او کتو شوقيان

نه دي، بلکې دوی د ښه کيفيت لرونکو اطلاعاتو لپاره ډېره لوږه او تنده احساسوي.

د اسلم ازهر دا خبره په خاصه توګه مهمه او په زړه پورې ده چې وايي: «ښه جنرال هغه دی چې د جګړې لپاره په خپله خوښه يو ډګر ټاکي او ددښمن په خوښه کار نه کوي. د هندوستان ټلويزيون د جګړې لپاره هغه ساحه خوښه کړې ده چې ځينې خلک يې د هنر سحر او جادو وګڼي خو زه يې چټې کارونه او سپکې خبرې بولم.»

د اسلم ازهر له نظره، پاکستاني ټلويزيون د هندوستان په مقابل کې د ميډيا د جګړې لپاره کوم ډګر ټاکلی شي هغه د خبرونو، مستندو فلمونو او ورپسې د ډرامو ساحه ده. ښاغلي درمحمد کاسي چې په اردو ژبه کوم مستند فلمونه ليکلي دي هغه د پاکستان د تاريخي او ټوريستيکي برخو په پېژندنه کې ډېرې کامياب دي. له بلې خوا لا تر اوسه پورې د پاکستان ډرامې د هندي ډرامو او فلمونو په نسبت ډېرې ښې دي. له ښه مرغه د ښو ډرامو ليکنې يوه برخه پښتو ژبې ته هم رسېدلې ده. له پښور نه خپرېدونکو پښتو راډيويي ډرامو له پخوا څخه خپل هنری ارزښت ښودلی دی، هغه وخت چې د پاکستان ميډيا د افغانستان له خپرونو سره پخه سيالي لرله يوازې د پښور ډرامې او ځيني نور هنري او فيچري پروګرامونه وو، چې د سيالۍ په ډګر کې يې خپلې پښې ټينګې کړې وې. اوس همد پښور ټلويزيون کله کله د پښتو وتلې ډرامې خپروي چې ځينې يې په اردو ژبه ترجمه او بيا بيا خپرې بروډکاست شوې دي.

د کوټې په ټي وي کې دپښتو برخه کمه ده، ځکه چې دلته د محلي ژبو لپاره ټاکل شوی وخت په دريو ژبو بلوڅي، براهوي او پښتو وېشل شوی دی. نو په دغو ژبو کې د هنر ودې ته پاملرنه هم په

دریو برخو وېشل شوې ده. سره له دې هم د کوټې د ټي وي د جنرال منیجر ښاغلي درمحمد کاسي په خاصه پاملرنه د دغه محلي ټي وي په پښتو پروګرامونو کې د کیفیت په لحاظ ښه بدلون راغلی دی. د پښتو موسیقي د یو پروګرام «یو ځلې بیا...» پروډیوسر بخپله کاسي صاحب دی، چې د دغه پروګرام رنګ او خوند یې ډېر ښه کړی دی.

هندوستان کله په پاکستان او دا لوروي چې ډرامې یې کامیابې وي، که پخپله ډېرې مؤثرې ډرامې نه شي جوړولی نو د پاکستان په ضد امریکې نوې جوړېدونکې ډرامې خپروي، اوس اوس د پاکستان په ضد د امریکې د ستراتیژیکي موسسو د کار کوونکو له خوا یوه جوړه شوې سیاسي ډرامه د هندوستان یوې جریدې «اوټ لک» خپره کړې ده.

په دې ډرامه کې (۲۰۱۲) عیسوي کال له مهمو تلوسو او اکشنونو څخه یو ډک کال دی چې ډرامه د کلایمکس څوکې ته نژدې کوي. په همدغه کال د امریکې B52 الوتکې راځي او د پاکستان اټومي تأسیسات او وسلې له منځه وړي دا له توقع نه خلاف کار د دې لپاره کوي چې دا وسلې د داسې ځواکونو لاس ته ور نه شي چې د امریکایانو له نظره سم نه دي. د امریکې له دغه غیر عادي کارنه وروسته د هند پوځونو لاسونه خلاصېږي، له همدغه ځایه د پاکستان د زوال او د هندوستان د عروج سلسله پیل کېږي.

د ډرامې د پلاټ په جوړولو کې د امریکې د (۱۵) مهمو ستراتیژیکي موسسو مشرانو او مهمو کار کوونکو برخه اخیستې ده. دا ډرامه په (۲۰۲۵) کال کې خپلې پایلې ته رسېږي. نتیجه یې دا رواځي چې پاکستان شنل کېږي او صوبې یې د هندي کنفډرېشن په لویه خېټه کې لوېږي. له بده مرغه په دې ډرامه کې افغانستان هم

(خدایه مه کړې) روغ رمټ نه پاتې کېږي او د ژبې په بنیادو پر ګاونډیو هېوادو وېشل کېږي، د جنګ ورځپاڼې یو کالم لیکونکی لیکي، چې د دې ډرامې اصلي طرح کوونکی یو یهودي (ایشلي ټیلس) دی چې د یهودیانو په شوری کې د پیاوړې ځواک خاوند هم دی.

کالم لیکونکي میثاق احمد قریشي دغه لیکنه د میډیا د جګړې لومړنی غټ ګوزار وباله، ویې لیکل چې په هغې کې د وېرې اچولو له لارې د مقصد حاصلولو هڅه شوې ده. د پاکستان د جماعت اسلامي امیر قاضی حسین احمد هغه څوک و چې د ډرامې په نسبت یې سیاسي عکس العمل څرګند کړ، ویې ویل که خدای کول د امریکې متحد ایالتونه به تر ۲۰۱۲ کال پورې روغ رمټ او ځواکمن پاتې نه شي. د پښتو ژبې یو متل دی چې «تېږه تېږه ماتوي» یا «ډبره ډبره ماتوي» نو دا پخپله ډرامه ده چې د ډرامې ځواب ویلای شي. خو پخوا له هغه چې د پاکستان سیاسي او پوځي ماهران سره کېني او په ګډه سره داسې ډرامې جوړې کړي، چې د هندي یا امریکایي ډرامو ځواب ووایي، سملاسي یو کوچنی کارټون چې دوه سنونه (صحنې) لري، امریکایي ډرامې ته ځواب وایي ډېر پېچلی کارټون نه دی د هندوستان نقشه یوې پلنې مشکولې ته ورته د رابړې پوکاڼې یا غبار په شکل جوړېږي انکل سام (د امریکایي مشرتابه سمبول) ورته نژدې پر مخې پرېوځي او د خپلې خولې په پوکو سره دا پوکانه دومره پړ سوي چې بالاخره چوي. د ډبرو پوکولو له امله د انکل سام سږي له کاره لوېږي، بې واکه او بې سېکه پرېوتل یې دا ښیي چې اوس په دغه زاړه کالبوت کې نوره ساه نه چلېږي.

په هر حالت مهمه خبره دا ده چې په اوسنۍ زمانه کې د میډیا د جګړې ساحې او وسیلې ورځ په ورځ زیاتېږي. د کمپیوټر نېټ ورک شبکو میډیا د سایبر ژورنالیزم (Cyber Journalism) مرحلې ته وارده کړې ده. امریکایان چې هر څه ته د سیالۍ په سترګه ګوري د ژورنالېزم دغه ډېره نوي ساحه هم د سیالیو په معیار را پېژني یو امریکایي اخبار واشنګټن پوسټ په سایبر ژورنالیزم یوه تحقیقي مقاله خپره کړې ده چې د پاکستان انګرېزي ورځپاڼې ډان هغه په خپله یوه وروستۍ ګڼه کې اقتباس کړې ده. د مقالې لیکوال سایبر ژورنالېزم د امریکا د جمهوري ریاست لپاره د یوې دورې د انتخاباتو د کمپاین په موده کې د راډیو او ټلوېزیون تر منځ سیالۍ روانه په مقیاس را پېژني، مثلاً دی لیکي چې له نن څخه ۴۰ کاله د مخه د کنیډي او نکسن تر منځ سیالۍ روانه وه. هغه وخت به چې چا راډیو ته غوږ نیولی و، نو فکر به یې کاوه دا انتخابات نکسن وړي او چا به چې ټلوېزیون ته کتل نو به یې له ځان سره په حتمي توګه دا خبره کوله چې بس کینډي دې چې دا انتخابات یې ګټلي دي.

خو اوس چې میډیا د (Cyber Journalism) مرحلې ته رسېدلې ده هغه څوک به انتخابات ګټي چې د کمپیوټر د (Cyber Space) په مخونو کې زیات انعکاس ولري. له دې لارې انسانان ډېر ژر او اسانه له مسایلو او حقایقو څخه خبرېږي، همدارنګه حینې هیوادونه له همدې لارې څخه په اسانۍ او چټکۍ سره خپل تبلیغات رسولای شي. همدغې موضوع پاکستاني ژورنالیستانو ته اندېښنه پیدا کړې ده، د جنګ ورځپاڼې نامتو کالم لیکونکی حقاني لیکي چې هندوستان د پاکستان په مقابل کې په شلو ژبو کې لویه پروپاګنډې مقابله شروع کړې ده او په انټرنېټ کې هم داسې ویب

سایټس (Web Sites) راولي چې د هند پروپاګنډې ساحه ډېره پراخه کړې. دغه لیکوال د پاکستان له چیف ایګزېکټیو (نظامي حاکم) څخه غواړي چې د جنګي او اضطراري حالاتو په نظر کې نیولو سره د پاکستان میډیا له هندي تعرضې میډیا سره د مقابلې لپاره چمتو کړي او د دې مقابلې لپاره فکري او مادي وسیلې په کار واچوي.

خبره به را لنډه کړم، لکه څنګه چې زموږ ګران هیواد افغانستان د ختیځ او لوېدیځ تر منځ د داسې یوې جګړې مرکز وګرځید چې هر ډول طاقتونه په کې ستومانه شول او هر ډول وسلې په کې په کار واچولې شوې. هماغسې د سړې جګړې برېوکیو په همدې هیواد کې د کاغذونو پر مخ چاپ شوي توري او نورې ډېرې تورې کرښې، همدارنګه د هوا شپې هم په جنګونو اختې کړلې. له پخوانیو دوو سوپر طاقتونو څخه یو یې د خامو او نمجنو خښتو د دېوال په توګه وشړېده، خو زموږ په هیواد کې تودې او سړې جګړې د پخوا په څېر دوام و موند.

نن سبا، افغانستان د میډیا د جګړې له لویو ډګرونو څخه دي، په دې جګړه کې د پرون په مجاهدینو، اتلانو، آزادۍ غوښتونکو جنګیالانو، شریفو، زیارکښانو، پاک زړو مومنانو او په سیمه کې د ټولو آزادۍ غوښتونکو ملتونو په مخکښانو یا علمبردارانو او د علم او عرفان د ډیوو په بلوونکو باندې د ترهګرو، دهشتګردو، یاغیانو... نومونه اینښودل کېږي. د دغو پرله پسې تبلیغاتي حملو په وجه د پرون افغان چې په ډېر ویاړ به یې ځان افغان قهرمان ملت ته منسوباوه، نن یو ځل شاوخوا ته ګوري او بیا تر ژبه لاندې ورو وایي چې افغان یم. دا ځکه چې د افغانانو پر ضد د پرله پسې تبلیغاتو په وجه اوس د زمانې په قاموس کې د "افغان" لفظ یا کلمې ته د ورور

وژونکي، داړه او ډار اچوونکي، د مخدره موادو قاچاق وړونکي د علم او پر مختګ نه د منکر او... معنی ګانې ورکړ شوي دي. بې شکه چې افغانستان ته د منسوبو ځینو کسانو یا ګروپونو په باره کې دا ډول معنی ګانې یو څه مصداق پیدا کولای شي، چې هغه هم له بده مرغه د پردیو د پرله پسې تبلیغاتو او تلقیناتو له لارې د ماغزو مینځلو له ناوړو نتیجو څخه ګڼل کیږي، هر څوک یا هر ټولنیز ګروپ چې د پردیو په لمسون او تلقین له خپل کلچر څخه ووځي هغه بیا هیڅ شي څخه مخ نه اړوي.

نن له هرې خوا په موږ پسې خولې را خلاصې شوې دي، زموږ په ضد د میډیا په جګړو کې له چاپي خپرونو څخه نیولې تر الکترونیکو خپرونو پورې چې د سایبر ژورنالیزم په نوم یې فعالیت نوې ساحه پرنیستې ده، هر ډول نشرات او د هغو وسیلې په کار اچول شوې دي، چې د هغو په مقابل کې غوربونه کاڼه اچول سترګې ورباندې پټول او په خوله لاس نیول سمه دفاعي پالیسي نه ده. زما دا خبره په خاصه توګه د افغانستان د طالبانو ته متوجه وه چې د میډیا وسیلې یې تر کنټرول لاندې وې.

موږ خبرېدلو چې د ټلویزیون د ګناه کارو سېټونو په ماتولو سره د هغو بلاګانو مخه ونه نیول شوه چې طالبانو وړر څخه بد وړل او ملت هم هغه کړلې وې. اوس هماغه بلاګانې د کړلو ارواګانو په څېر، د کمپیوټرونو د نریو نریو تارونو له لارې په انساني رګونو کې د شیطاني ولولو په څېر حرکت کوي او له الکټرونکیو ماغزو څخه انساني دماغونو ته ټوپونه وهي اوس به نو څومره او تر څه وخته کمپیوټرونه ماتوو.

د ډله ییزې مفاهمې ټولې زرې او نوې وسیلې د یوې ټولنې په اجتماعي کالبوت کې هغه دندې سر ته رسوي چې اعصاب یې په انساني

بدن کې سرته رسوي. دا زموږ کار دی چې خپل اعصاب د "نفس اماره بالسوء "تر حکم لاندې پرېږدو او که د "نفس ملائمه" تر کنټرول لاندې یې راولو.

دلته دا مطلب هم په خاصه توګه د یادونې وړ دی چې په لوېدیزه نړۍ کې ژوند ډېر مادي او ماشیني شوی دي، موزیک او هنر یې هم ماشیني دی. چا چې پرله پسې د ډېش آنټنونو له لارې غربي موزیک، فلمونه او ډرامې لیدلي دي ډیر زیات یې ستومانه کړي دي.

په لویدیزوالو کې د دې ډول ستومانیو اندازه زیاته ده، نو دوی ارزو لري چې د شرقي دنیا تاریخي آثار ښکلي طبیعي منظرې او د نړۍ د دې برخې د انسانانو د ژوندانه په زړه پورې مظاهرې ووینې.

افغانستان هم چې د آسیا د زړه حیثیت لري، ډېر تاریخي آثار، د ویاړنې وړ عملي او فکري میراثونه او په مجموع کې ډیر غني فرهنګ لري. د اسلام مقدس دین او د دغه لرغوني هیواد ډیر اوږد تاریخ ډېر څه ورکړي دي، په تېره بیا د ټولو لپاره ډېره په زړه پورې او مهمه موضوع دا ده چې په دغه هیواد کې د نړۍ د ټولو اوسېدونکو د اوسني نسل تر نظر لاندې دومره سترې او ډراماتیکي پېښې شوي دي چې یوازې د افغانستان د ملي ټلویزیون او د انټرنېټ افغاني شبکو لپاره نه، بلکې د ټولې نړۍ د میډیا د سالمې تغذیې لپاره یې پرېمانه په زړه پورې مواد او موضوعات برابر کړي دي.

په داسې شرایطو کې موږ مجبور نه یو چې د ناکامو دفاعي هلو ځلو په توګه د خپل ملي ټلوېزیون دستګاه چې د میډیا په جګړو کې یې رول د یوه مهم سنګر په توګه تثبیت شوي دي د تل لپاره له فعالیت څخه واچوو، بلکې کولای شو چې له دې لارې تعرضي تبلیغاتي حملې بې اغېزې وګرځوو.

شپږم څپرکی

مفاهمه/ابلاغ

یوه بډه پیاوړی انقلابي ځواک

مفاهمه/ابلاغ
یوه بډه پیاوړی انقلابي ځواک

د ډله ییزې مفــــاهمې پــــه باره کــــې نســــبتاً یو تــــازه خــــپور شوی کتاب "The New Communication" د عامه مفاهمې او عامه افکارو تر منځ د رابطې په باب په زړه پورې خو پېچلې موضوع تر عجیب عنوان لاندې راوستلې ده. تاسې په خپله "له انقلابونو څخه د غاښونو تر کریم پورې... " عبارتونه څنګه یو عنوان بولئ. تر دغه عنوان لاندې د کتاب پوښتنې هم عجیبې غوندې دي، لکه دا چې تاسې یو انقلاب څنګه پیل کوئ؟ بیا تاسې یو انقلاب څنګه په ټپه دروئ؟ د دې پوښتنو تر څنګ د کتاب یوه بله پوښتنه دا ده چې که حالات آرام وي بیا نو تاسې خلک څنګه هڅوئ چې د غاښونو د کریمو هغه نوی ډول واخلي چې ستاسې کمپنۍ یې د اعلانونو لپاره لس ملیونه ډالره لګوي؟ کتاب د خپلو دغو عجیبو پوښتنو ځواب په یوه ډېره لنډه خبره کې ورکوي او لیکي چې تاســې بیشــکه په داسې قضیو کې د مفاهمې "Communication" له پیاوړي ځواک څخه د کار اخیستلو کوښښ کوئ ! دا مفاهمه ده چې د خلکو دماغونو ته لاره وباسي او د دوی په کړو وړو اغېزه کوي. کتاب لیکي چې لینن د یوې پټې خبر پاڼې (Newsletter) له لارې چې "ایسکرا " نومېده خپل انقلاب بریالی کړ.

ما چې د کتاب دغه مطلب ولوست نو د لوړې رتبې د یو افغاني پوځي ډګروال ارکانحرب غلام دستګیر خان وردګ څېره او خبرې نېغې زما سترګو ته ودرېدلې. دی نسبتاً د پاخه عمر په مرحله کې شوروي اتحاد ته د لوړو مسلکي زده کړو لپاره استول شوی و، دی د هغو افغانانو له جملې څخه و چې د شوروي پروپاګندې تر اغېزې لاندې نه و راغلی. کله به چې دی د رخصتۍ په توګه په کابل کې خپل کور ته راغی، نو زه به د سترې مشي لپاره ورتللم. ده به هغه وخت ما ته دا خبره کوله چې د روس انقلاب یوازې او یوازې د تبلیغاتو په بنسټ درول شوی او د پروپاګندې په ګاډیو (عرادو) باندې روان شوی دی. ده به دا خبره هم کوله چې روسان موږ ته مسلکي شیان نه رازده کوي بلکې زموږ وخت د سوسیالیزم او کمونیزم په باره کې په وچو تبلیغاتو او تعلیماتو ضایع کوي.

د (New Communications) د کتاب مطالعاتو او د ډګروال صاحب مشاهداتو وښودله چې د اکتوبر انقلاب لکه څنګه چې پلویانو یې فکر کاوه، د ټولنې د عیني او ذهني شرایطو د برابرېدو په نتیجه کې منځ ته نه و راغلی. په افغانستان کې د ثور نظامي پاڅون هم چې د اکتوبر د انقلاب پېښې یې کولې هغه انقلاب ته ورته یو حالت درلود یعنی د پروپاګنډونو په اوږو سپور راغی او بېرته په خپله لاره لاړ.

د نیو کمیونیکشنز د لیکوال دوو عجیبو پوښتنو ته په پوره ډول ځوابونه ولیکل شول پاتې شوه دده دا پوښتنه چې که حالات آرام وي بیا نو تاسې خلک څنګه هڅوئ چې د غاښونو دکریمو هغه نوی ډول واخلي چې کمپنۍ یې د اعلانونو لپاره لس ملیونه ډالره لګوي؟

په دې باره کې په خپله د کتاب د لیکوال فیدریک ویلیامز (Fedrick Williams) ځواب دا دی:

تاسې کوښښ وکړئ چې د غاښو د کریم نوم د خلکو تر شونډو ورسېږي بیا غاښونو ته په خپله ورکوزېږي. ددې خبرې مطلب دا دی که د غاښونو د کریم په باره کې جوړ شوی اعلان که د یوې خوندورې سندرې یا ادبي پارچې په ډول جوړ شوی وي او یوه ښکلې موسیقي هم ورسره ملګرې وي نو په هر ځل چې له راډیو یا تلویزیون څخه خپرېږي د ډېر تکرارېدو په سبب به خلک ورسره یو ځای دا سندره ووایي په نتیجه کې به دا کریم په شونډو باندې د نښېدو نه وروسته د هیلې سره سم تر ډېرو غاښونو پورې ورسېږي.

د کمیونیکشن یو بل ماهر په ټوکه ټوکه کې موږ د یو ډېر اغېزناک اعلان له څرنګوالي څخه خبروي هغه وایي "ډېر ښه او کامیاب اعلان هغه دی چې د شمالي قطبو اوسېدونکي وهڅوي چې سړځای (یخچال) واخلي او هغه له کنګل څخه په جوړ شوي خپل کور کې کېږدي.

له دې څخه څرګندېږي چې حرفوي اعلان جوړوونکي په مصنوعي توګه غوښتنه (تقاضا یا ډیمانډ) تحریکوي چې تل د صنایعو د خاوندانو عرضې (سپلایز) موثرې وګرځوي. د دې ډول د اعلانونو نتیجې دي چې خلک کله یې چې پیسې په جیبونو کې پرتې وي او بازارونو ته تللي وي په لاشعوري توګه هم ځینې شیان اخلي.

د جنګ میډیوېک مجلې د ۲۰۰۰ کال د سپتمبر په ۲۰ نېټه د کراچۍ د پوهنتون یوه سروې خپره کړه. په دې سروې کې د ښځو په نفسیاتو باندې د اعلانونو د اغیزې موضوع تر څېړنې لاندې نیول شوې وه. د سروې پایلې د کمیونیکشن د یو ماهر او فن برجر یوه خبره

د شواهدو او دلایلو له مخې رښتیا ثابته کړله. ده ویلي وو: "دا د یو ډېر ځله تکرار شوي اعلان نتیجه ده چې د خلکو په ذهن کې بیدې شوې غوښتنې راویښې کړي او هغوی ولمسوي چې خپلې دغه غوښتنې پوره کړي. نو انساني اړتیاوې او غوښتنې تل د اعلان کوونکو د غشو لپاره د نښې منځ ګرځي".

د اعلان تکرار بدل که په هغه کې له مبالغې څخه کار نه وي اخیستل شوی یا د خلکو سترګو ته د خاورو شنلو هڅه په کې شوې نه وي، نو کوم ناروا کار نه دی. خو په دنیا کې داسې کسان هم شته چې د مصلحت له مخې یا د ځینو سیاسي او اقتصادي ګټو په خاطر دروغو ته هم اهمیت ورکوي. د هیټلر د اطلاعاتو یوه وزیر عقیده درلوده که دروغ ډېر تکرار شي بالاخره خلک یې د رښتیا په بڼه مني. له بده مرغه په تېرو شلو کلونو کې په افغانستان کې د سختو پروپاګندې جګړو په موده کې چې د تودو جنګونو په ترڅ کې رواني وې، د هیټلر د اطلاعاتو د وزیر له فارمولې څخه کار واخیستل شو. ډېر زیات دروغ وکرل او وریبل شول په ډېرو مواردو کې د ابلاغ وسیلې د دروغو اوبدلو په مشینرۍ بدلې شوې. موږ د سر په سترګو ولیدل چې ابلاغ یا مفاهمه پراخ او ژور بدلونونه راولي. خو له بده مرغه زموږ په هېواد کې یې ژورو بدلونو ډېره منفي بڼه درلوده. د ابلاغ وسیلو زموږ پخواني اجتماعي جوړښتونه له منځه یوړل داسې چې نویو یې ځای ونه نیو. په پخوانیو قبیلوي مناسباتو سخت ګوزارونه وشول د خپلوۍ ډېرې رشتې او رابطې وشکولې شوې خو په ځای یې نویو "اجتماعي انساجو" وده ونشوی کړی. په نتیجه کې پخوانۍ لوړینې له منځه ولاړې لیکن د تعاون نوې څېرې هم ډېرې سپېرې او پردۍ

وې. ددې ټولو منفي ژورو بدلونو یوه پراخه نتیجه د "بې اتفاقیو او بې باوریو" په بڼه راڅرګنده شوه.

موضوع به رالنډه کړو ابلاغ یا کمونیکشن د انقلابونو او ژورو نفسیاتي او اجتماعي بدلونونو محرک دی یا به دا ووایو چې کمیونکشن په خپله په تېره د هغې د انفارمیشن ټکنالوجۍ، چې په نړۍ کې یې لویه هنګامه جوړه کړې ده، د لویو لویو انقلابونو مور او پلار دي. دا انقلابونو دغو والدینو هم ټوله نړۍ او هم یې د هر چا د زړه او دماغ دنیا په خپلو منګولو کې رانیولې ده. یا به ووایو چې د هر انسان پر باطني Internal او ظاهري External عالم یې ټینګ او پیاوړی تسلط موندلی دی.

د ابلاغیاتو تاریخي پس منظر:

د ابلاغیاتو یو نامتو څېړونکي ویلبر سکارم Wilbur Scharmm چې څو کاله یې د ستانفورد په پوهنتون کې د ابلاغیاتو د څېړنو د انستیتیوت د مشر په توګه کار کړی دی او دده علمي کار د کمونیکشن په باب په لیکل شویو ډېرو کتابونو کې انعکاس موندلی دی. د کمونیکشن په تاریخي پس منظر رڼا اچوي او لیکي چې د واشنګټن ډي. سي په یو ننداړتون کې د برونز د دورې دوې لرلیدې یا نړۍ لیدې (دورنما- جهان نما) کړکۍ ولیدې چې د اردن په باب الضرا کې له خاورو څخه رااېستل شوې وې. د دې کړکیو مستعارو نومونو ویلبر سکارم ته وښودله چې کمونیکشن له نن څخه پنځه زره کاله دمخه هم د اردن خلکو ته څومره زیات اهمیت درلود. باب الضرا یو کلي و چې د پېړیو پېړیو په اوږده زمانه کې د هرې خوا د کاروانیانو د دمې جوړولو ټاټوبي ګرځېدلی و. بیا له نن څخه درې زره

کاله پخوا کوچیان راغلل دلته مېشته شول. کاروانیانو، کوچیانو او نویو مېشته شویو بزګرانو ددغه کلي په عبادت ځایونو، حجرو او د راغونډېدو په نورو ځایونو کې خپلې د لاس نښې په دېوالونو باندې لیکلې وې. په دې توګه د لرغونې زمانې خلکو خپل پیغامونه د خپلو معنې لرونکو نښو (سمبولونو) په بڼه زموږ د زمانې خلکو ته سپارلي دي.

ویلبرسکارم لیکي چې پوهانو او مفکرینو د لرغوني یونان د فلاسفه وو اپلاتون او ارسطو له وختونو راهیسې د ټولنې په باره کې د خپلو مطالعاتو په ترڅ کې د مفاهمو یا ابلاغیاتو په باره کې هم فکرونه کړي دي. څه د پاسه له یوې پېړۍ راهیسې د سیاسي علومو پوهانو او فیلسوفانو د اجتماعي علومو په ترڅ کې د ابلاغیاتو موضوع هم تر مطالعې لاندې نیولې ده. په دې لړ کې چارلیس کولي (Charles Cooley) لومړنی څوک دی چې د ټولنیزې مفاهمې په باره کې یې نوې څېړنې کړي دي. او هغه یې په خپل کتاب (Social Organization) کې چې په (۱۹۰۹م) کې خپور شوی دی، لیکلي دي. د کولي په څېر نورو هغو پوهانو هم چې د سیاسي او ټولنیزو پوهنو په باره کې یې ژورې څېړنې کړې دي، د مفاهمې مضمون یې هم په ژوره توګه مطالعه کړې دی. له دوی څخه څو کسانو په دې ساحه کې دومره ارزښتناک او اغېزناک پوهنیز کارونه کړي دي چې د هغو په برکت دوی د کمونیکشن د پلرونو نومونه ګټلي دي، دوی دغه کسان وو: هرولد لاسویل Harold Lasswell چې د سیاسي علومو استاد و، کورټ لېوین Kurt Lewin چې د ټولنیزې ساپوهنې ماهر و، پال لزار سفیلډ Paul Lazarsfeld چې د ټولنپوهنې څېړونکی و او کارل هاولنډ Carl Hovland چې د تجربوي سایکالوجي استاد و.

د ۱۹۵۰ په لسیزه کې د ژورنالیزم، براډکاسټنګ او د خبرو اترو له لارې د مفاهمې ډیپارټمنټونو د ابلاغیاتو په ساحه کې له څېړنو او په دې ساحه کې د مهارتونو له ترلاسه کولو سره خپله مینه او علاقه زیاته کړه. په ۱۹۴۷ کې ایلیونیز (Ilionios) او په ۱۹۵۵ کې ستانفورد (Stanford) پوهنتونونو د ابلاغیاتو د ریسرچ انسټیټیوټونه تاسیس کړل. تر دې وروسته یوازې په امریکا کې له پنځوسو څخه زیاتو پوهنتونونو د ابلاغیاتو په څانګه کې د ډکتورا لپاره اختصاصي پروګرامونه جوړ کړل. ویلبر سکارم د کمونیکشن راتلونکي ته له امید څخه په ډکو سترګو کتل او فکر یې کاوه چې ابلاغیات به دا وړتیا ترلاسه کړي چې د انسانیت پوهنه (Science of humanity) وبلل شي.

د مفاهمې / ابلاغ تعریفونه:

د ډله ییزې مفاهمې په کتابونو کې د Communication لپاره تر شلو زیات تعریفونه او معني ګانې ورکړې شوې دي. په دې تعریفونو کې ځینو پوهانو د اطلاعاتو د لېږدولو په نظریه ټینګار کړی دی. ځینو پوهانو د ابلاغ یا مفاهمې اغېزو یا تاثراتو ته زیات اهمیت ورکړی دی. ځینو بیا د انساني اړیکو خوا ټینګه نیولې ده.

له دې کبله چې په کمونیکشن کې ساینس، تکنالوجي، ادبیاتو او نورو اجتماعي علومو خپلې خپلې ساحې یوه له بلې سره اوبدلې او ګنډلې دي نو د بېلو بېلو علومو او فنونو پوهانو او ماهرانو د خپلو مربوطو علومو په رڼا کې دا لاندې تعریفونه ورکړي دي:

۱- د اطلاعاتو او نظریاتو استونه او اخیسته یا د بدلانه مفاهمه ده.

۲- مفاهمه هغه پروسه ده چې په هغې کې، د افرادو تر منځ د خبرو، نښو، سمبولونو یا د کړو وړو او کردارونو له لارې اطلاعات او نظریات په اغېز ناکه توګه تبادله کېږي.

۳- د خبرو اترو، لیکنو، اشارو او زیګنالونو له لارې د اطلاعاتو او پیغامونو د استونې او اخیستنې سیستم مفاهمه ده. مطبوعات، تیلفون تلګراف، تلویزیون او بالاخره کمپیوټر د دې مفاهمې بېلې بېلې وسیلې دي.

۴- د اکسفورډ د ډکشنرۍ له نظره مفاهمه یو له بله د پوهنې، معلوماتو او نظریاتو شریکونه، یو بل ته د هغو لېږدونه ده چې دغه کار د خبرو یا د لیکنو او یا د علاماتو په ذریعه سرته رسېږي.

۵- د کولمبیا د دایره المعارف (Encyclopedia) له نظره د مفاهمې په کار او کردار کې، فکرونه او پیغامونه یو بل ته لېږدول کېږي خو دغه کار له ترانسپورټېشن څخه چې د کسانو او مالونو د لېږدولو دنده سرته رسوي، توپیر لري. ځکه چې مفاهمه د غږونو او نښو د لېږدولو وظیفه په غاړه لري. ډېر سر او کار یې له سامعې او باصرې سره وي.

۶- مفاهمه هغه وخت له خپل ډېر جامع مفهوم یا له خپلې بشپړې معنی سره ځان برابروي چې یو سیستم پر بل سیستم اغېزه وکړي یعنې استوونکې منبع پر اخیستونکې مرجع باندې د هغو نښو نښانو او زیګنالونو په مرسته بشپړه اغېزه ولري چې د یو عیار شوي چینل له لارې په خاص مهارت سره لېږدول کېدای شي.

۷- د دوو تنو پوهانو کلاوډشنان او وارن ویور د تعریف لمنه ډېره غوړېدلې ده. دوی وایي چې Communication له هغو کلماتو یا لفظونو څخه یو دی چې په خپل ځان کې ډېرې ماناوې رانغاړي. په دې مفاهمه کې ټولې هغه طریقې او پروسیجرونه شاملېږي چې یو دماغ د

بل دماغ تر اغېزې لاندې راولي. په دې طریقو کې یوازې د خولې خبرې یا لیکل شوي مطالب نه راځي بلکې موسیقي، د مصورۍ هنر، تمثیلي هنرونه او په حقیقت کې ټول انساني کردارونه هم په کې ځای نیسي. په ځینو مواردو کې یې د تعریف لمنه لا پراخېږي او په هغه کې نور پروسیجرونه هم ځانونه ځایوي لکه دا چې الوتکې ته د لارښوونې غوندې طریقې، تر دې چې د الوتکې په لوري د لارښودل شوي توغندي مکانیزم هم د کمونیکشن د تعریف په لویه لمن کې ورلوېږي.

۸- چارلیس کولي چې د شلمې پېړۍ په پیل کې یې، له نورو نه دمخه د کمونیکشن په باب علمي څېړنې پیل کړې دي، کمونیکشن داسې میکانیزم بولي چې د هغه په مرسته انساني اړیکې منځ ته راځي او وده کوي په دې میکانیزم کې د فکر ټول سمبولونه، ورسره ټولې هغه لېږدوونکې وسیلې چې دغه سمبولونه د ځایونو او وختونو په لوښیو کې اچوي او انتقالوي یې، ځای نیسي.

له پورتنیو تعریفونو څخه هر یو یې په خپل ځای ګټور دي. لومړني دوه تعریفونه د اطلاعاتو د لېږدولو په نظریه تکیه کوي چې د مطلقو مادي شیانو له ترانسپورټېشن څخه توپیر لري. څلورم تعریف له هرڅه نه زیات د اغېزې یا تاثیر کولو په نظریه ولاړ دی. اتم تعریف له دې امله ارزښتناک دی چې هغه په انساني اړیکو باندې ټینګار کوي. په اسلامي لټریچر کې کمونیکشن زیاتره د ابلاغ، مفاهمې، اعلام او اړیکو په معناګانو راغلي دي چې دلته په دې بحث کې مو د هغه د "ابلاغ" یا "مفاهمې" معنی ګانې ډېرې کارولې دي.

مفاهمه په خپل ذات کې داسې یوه موضوع ده چې په ټولنه کې خپل ځان د خپل کار او هم خپل جوړښت په وسیله تثبیتوي همدغسې یوه موضوع د مفاهمې یو استاد لاسویل د کمونیکشن د اکټ یا عمل

له لاري راښودلي ده. دده له نظره د ابلاغ د کار ښودلو لپاره لاندينيو پوښتنو ته ځوابونه ويلي دي:

څوک	Who
وايي څه	Says what
په کوم چينل کې	In which channel
چا ته	To whom
له کومې اغېزې سره	With what effect

د مفاهمې د پروسې عمل مطالعه له سرې څخه غواړي چې له لوړو پوښتنو څخه په يوه يا بله تمرکز راوستل شي. هغه پوهان چې مفاهمه کوونکي (who) مطالعه کوي هغه فکټورونه تر نظر لاندې نيسي چې د مفاهمې عمل پيل کوي او لارښوونه يې کوي لاس ويل د څېړنې دا برخه د کنترول تجزيه (Control anlysis) بولي. هغه ماهران چې د "says what" په پوښتنه ډېر زور اچوي. دوی د محتوی په تجزيې (Content analysis) باندې خپل ځانونه زيات بوخت ساتي. هغوی چې له هرڅه نه دمخه تلويزيون، راډيو مطبوعات او د مفاهمې نورې وسيلې په نظر کې نيسي. دوی ميډيا زياته تحليلوي يعنی له (Media analysis) څخه زيات کار اخلي. کله چې له لوستونکو، کتونکو يا اورېدونکو سره اړوند اصل زيات په نظر کې ونيول شي. بيا نو د (Audience analysis) موضوع مينځ ته راځي. که د "څه اغېزې؟" پوښتنې ته زياته پاملرنه وشي نو بيا په تحليل او تجزيه کې پر کتونکو، اورېدونکو او لوستونکو باندې د اغېزې خبره رادمخه کېږي.

داسې يوه موضوع چې دا درجه بندي څومره ګټوره ده، له علمي يا عملي هدفونو سره د هغو د برابرښت له درجې سره اړه لري.

زياتره ماهران د کتونکو، اورېدونکو يا لوستونکو موضوع په هغوی باندې د اغېزې له موضوع سره يو ځای کوي بيا يې تحليلوي يعني دا دوې موضوع ګانې د تحليل او تجزيې لپاره يوه له بلې څخه نه جلا کوي، ځکه چې دا دواړه په خپلو کې ډېر نژدې اړيکي لري.

که مونږ غواړو چې د محتوی موضوع تجزيه کړو نو هغه به لومړی د سټايل او مفهوم له مخې سره ويشو بيا يې هره يوه برخه جلا جلا تحليلوو بيا يې له پيغام سره اړيکي مطالعه کوو په نتيجه کې يې سبک او مفهوم له هغو صوري او معنوي عناصرو سره اړيکي نيسي چې له يو ځای کولو څخه يې پيغام جوړېږي.

که د موضوع بل اړخ په نظر کې ونيسو نو بيا د بحث لوري يو څه بدلېږي او زمونږ لپاره دا خبره لږ په زړه پورې ګرځي چې هغه د بشپړې ټولنيزې پروسې په توګه د يو کل په صورت کې په نظر کې ونيسو. هره پروسه معمولاً په دوو چوکاټونو کې دننه د ازموينې وړ ده چې يوه يې د پروسې د جوړښت او بل يې د وظيفې چوکاټ دی. د کمونيکشن په باره کې زمونږ دا تحليل له هغو مهارتونو سره سر او کار پيدا کوي چې ځينې وظيفې پرمخ بيايي لکه: (۱) د چاپيريال څارنه (۲) له چاپيريال سره د ټولنې د افرادو رابطه (۳) له يو نسل څخه بل نسل ته د اجتماعي ميراثونو لېږدونه.

د ابلاغ يا مفاهمې خصلت:

لکه چې څرګنده شوه لا سويل د ابلاغ يا مفاهمې عملي جنبه زياته په نظر کې نيولې وه، خو د ابلاغياتو يو بل ماهر ويلبر سکرم د ابلاغياتو فکري او عقلي جنبې ته زيات اهميت ورکوي. دی د انتقالي

نظریاتو او د هغو د لېږدونکو وسیلو په نسبت اصلي نتیجه زیاته په نظر کې نیسي.

د ویلبر سکرم له نظره ابلاغ د خپل اصلي خصلت له مخه دومره غوړېدلې لمن لري چې هغه په لنډو تعریفونو کې نه شي رانغښتل کېدلی. ابلاغیات یوازې خبرونه یا هغه شیان نه دي چې په لوستځیو (کلاسونو) کې شاګردانو ته ورکول کېږي. یوازې هغه کتابونه هم نه دي چې د مقصد د ټکو د موندلو لپاره یې پاڼې اړولې کېږي.

د ابلاغ یا مفاهمې په پروسه کې حقایق، نظریات، احساسات، لارښوونې، هڅونې او دې ته ورته نور مفاهیم خپل خپل ځایونه لري حتمي نه ده چې مفاهمه دې تل د کلماتو یا لفظونو په ذریعه روانه وي. یا دې په صریحه ژبه وشي، پټې معنې ګانې او ګونګې ژبې هم په خپلو خپلو ځایونو کې مهم اطلاعات یو بل ته رسوي، که نه یې منئ نو شفرونه او د مخابرې رمزونه، د ګونګیانو اشارې په نظر کې ونیسئ.

تصویرونه، سمبولیک ادبي او هنري آثار، ډراماټیک اکټونه او دې ته ورته نور ډېر شیان د مفاهمې او ابلاغ د رنګونو او خوندونو په لوی کاروان کې ځای نیسي او هر یو یې انساني ذهنونو ته خپل خپل پیغامونه رسوي دا هم حتمي نه ده چې د ابلاغ پیغام دې استوونکی (مرسل) او اخیستونکی (مرسل الیه) ته کټ مټ یو شان وي. دغسې یوه زړه نظریه چې حقایق دې په سرتړلو بکسونو کې واچول شي او خوندي شوي دې له یو دماغ څخه بل دماغ ته ولېږدول شي، نوره قناعت بښونکې نه ده. هر څوک په اطلاعاتو کې هغه ټکي او مطالب لټوي چې د دوی له اړتیاوو او مقصدونو سره سمون ولري.

یا به دا ووایو چې هر څوک له خپرونو او اطلاعاتو څخه د مفهوم او ګټو اخیستلو لپاره خپلې خپلې لارې لري.

د ابلاغ توکي

ابلاغ یا مفاهمه د شفاهي یا غیر شفاهي (Verbal and Nonverbal) پیغامونو د استونې او اخیستنې پروسه ده. هغه مفاهمه اغېزناکه بلله کېږي چې په کې له اخیستونکې خوا څخه مطلوب عکس العمل ترلاسه شوی وي. که په ساده ژبه خبرې وکړو نو مفاهمه، د اطلاعاتو او نظریو د بدلون یو دوه اړخیزه بهیر دی. مفاهمه دا توکي یا اجزا لري: (۱) زمینه (۲) استوونکی (انکوډر) (۳) پیغام (۴) رسندوی (Medium) (۵) اخیستونکی (دیکوډر) او (۶) غبرګون (Feedback)

۱- زمینه Context:

دا هغه ډګر دی چې مفاهمه په کې کېږي، په دې ډګر کې هېواد، کلچر موسسه او ښکاره (external) او پټې (internal) انګېزې یا هڅونې (stimuli) شاملېږي.

۲- استوونکی (مرسل): کله چې تاسې یو پیغام استوئ نو تاسې په عین حال کې یو (انکوډر Encoder) هم یاست چې د خپل پیغام، کلمات، الفاظ، زیګنالونه، تصویرونه او اشارې د اخیستونکي له پوهې او ادراک سره برابروئ. مفاهمې د (Encode) لفظ له خپلې خور (مخابرې) څخه په پور اخیستی دی چې د رمز مانا لري. په مخابره کې مرسل (استوونکی) خپل پیغام په داسې رمز بدلوي چې د مفاهمې هغه بل اړخ له هغه څخه مفهوم واخیستلای شي. په مخابره کې کېدای

شي چې عادي خبرې په رمز او شفر بدلې شي، خو په ابلاغ او مفاهمه کې حالت معکوس دی یانې دا چې استوونکی د خپل ذهن خبرې داسې (Encode) کوي چې د اخیستونکی ذهن یې واخیستلای شي.
په ابلاغ یا مفاهمه کې استوونکی یا مرسل کېدای شي یو فرد وي چې خپل پیغام د خبرو، لیکنې، رسامۍ او یا د اشارې له لارې یو بل ته یا کوم ټولنیز ګروپ ته واستوي. همدارنګه کېدای شي چې استوونکی یو فرد نه، بلکې د ورځپاڼې، راډیو، تلویزیون او د عکاسۍ د ستډیو غوندې موسسې وي.

۳- پیغام: هر هغه حقیقي یا خیالي مطلب چې پر یو اخیستونکي (مرسل الیه) باندې که هغه انسان وي یا غیر انساني موجود وي، نېغ په نېغه یا په غیر مستقیم ډول اغېزه وکړي او غبرګون یا عکس العمل راپیدا کړي، پیغام دی. کېدای شي پیغام د کاغذ پر مخ د لیکل شویو یا چاپ شویو تورو په شکل وي، یا د غږ، په هوا کې د برقي جریان د څپو، په هوا کې د لاس، څادر یا بیرغ د خوځولو یا نورو داسې زیګنالونو، علامو او اشارو په اشکالو وي چې ذهنونو ته مفهومونه رسولای شي.

۴- اخیستونکی (مرسل الیه): کېدای شي اخیستونکي خوا یو اورېدونکی، ننداره کوونکی یا لوستونکی څوک وي. یا د کوم ګروپ مثلاً د مباحثې د ګروپ غړی وي. یا هم د فټبال د لوبې له ننداره کوونکو څخه یو څوک وي. ډله ییزه اخیستونکي خوا یا جمعي مرسله الیه (Mass audience) د یوې ورځپاڼې د لوستونکو، د یوه تلویزیون د ننداره کوونکو او یا د یوې راډیو له اورېدونکو څخه جوړېږي.

اخیستونکی (مرسل الیه) ډیکوډر (Decoder) هم دی، علایم او غږونه له خپل ذهني فیلټر څخه تېروي، ډیکوډ کوي یې او هغه مفهوم ورڅخه اخلي چې دده له پوهې او ادراک سره سم وي. په ډله ییزه مفاهمه کې کېدای شي چې ستاسې د پیغام د اخیستنې او تعبیرولو لپاره له یوه څخه زیات ډیکوډران موجود وي. کامیابه مفاهمه هغه ده چې استوونکی (انکوډر) او هم اخیستونکی (ډیکوډر) د پیغام سمبولونه: الفاظ، کلمات، زیګنالونه او اشارې یو شان ته تعبیر کړي.

۵- رسندویه وسیله Medium: رسندویه وسیله هغه چینل دی چې د مرسل او مرسل الیه تر منځ د پیغام د استونې په کار کې رابطه ساتي.
زموږ او ستاسې اعصاب او پنځه واړه حواس تر ټولو لومړنې رسندویه وسیلې دي. همدارنګه زموږ او ستاسې عادي خبرې اترې، یا لیکل شوي او چاپ شوي کلمات، الکټرونیکي څپې، د غږ اهتزازات، تصویرونه او اشارې له رسندویو وسلو څخه ګڼل کېږي.
زما خپله د ماشومتوب دوره نه هېرېږي څو کسان به د کومې غونډۍ له پاسه کښېناستل چې د روژې یا اختر میاشت وګوري دوی به چې میاشت ولیده، د غونډۍ په سر به یې د اور لمبې جګې کړې په دې توګه به یې خلک خبر کړل چې سبا روژه یا اختر دی. د جهاد په وختونو کې زموږ کلي ته مخامخ یو تور غر ولاړ و. د همدغه غره پر سر یو مجاهد وظیفه لرله چې لیرې سرکونه وڅاري، کله به چې ده ولیدل قوه د ولسوالۍ پر لوري راروانه ده، نو د تور غره پر سر به یې خاورې باد کړې او د ټوپک یوه یا دوې ډزې به یې هم ورسره وکړلې، خلکو به کولای شول چې خپل کوچنیان غرونو ته وخېژوي او دوی په خپله سنګرونه ونیسي. رښتیا به وایو هغه وخت به د غره له پاسه جګې شوې دوړې خلکو ته د کابل راډیو په نسبت ښه پیغام درلود. ځکه هغه

وخت د کابل راډیو رښتیا خبرې نه کولې یا یې ډېر کم رښتیا ویل. په دې توګه د ماښام په تته غونډۍ تیاره کې د اور لمبې او د تورغره پر څوکه سپېرې دوړې د خاصو مانا لرونکو سمبولونو په توګه له مهمو رسندویو وسیلو څخه وې.

باید وویل شي چې ژبه د افهام او تفهیم تر ټولو مهمه وسیله ده خو د یوې مهمې رسندویې وسیلې په توګه تقریري ژبه د مفاهمې د ډېرو ډولونو لپاره، له لیکنۍ ژبې څخه ډېره موثره او ګټوره ده. د دې لپاره چې موږ د تقریري ژبې ځینې ښېګڼې وشمېرلی شو، غواړو هغه له لیکنۍ ژبې سره پرتله کړو:

تقریري ژبه	لیکنۍ ژبه
فیډبیک (غبرګون په کې ګړندی وي	فیډبیک په کې ځنډنی وي
لنډ لنډ وییونه، لفظونه او لنډې جملې په کې په کار لوېږي.	اوږده، اوږده لفظونه او اوږدې جملې په کې راځي.
د خلکو محاورو ته نژدې وي	د خلکو له محاورو څخه لرې کېږي زیات رسمي او تشریفاتي اړخ لري.
د مخامخ اړیکو لپاره ډېره ښه رابطه ګرځي	شکل او محتوی ته یې تر رابطې اهمیت ورکول کېږي.
راتلونکو نسلونو ته د کلتوري توکو د لېږدولو لپاره ډېره مساعده وي.	د حقایقو د ثبتولو او د اسنادو د خوندي ساتلو لپاره ډېره ګټوره وي.

۶- غبرګون Feed back: فیډبیک هغه غبرګون یا عکس العمل دی چې اخیستونکی (مرسل الیه) یې د پیغام اخیستلو په نتیجه کې ښکاره کوي. کېدای شي دا غبرګون د سمې مفاهمې په وجه په زړه پورې وي، ممکن د غلط فهمۍ په وجه ښه نه وي. کېدای شي هغه د خبرو په ذریعه یا د لیک په ذریعه څرګند شي، ښایي هغه شفاهي "Verbal" وي یا غیر شفاهي (Nonverbal) وي په ښه یا څېره کې راغلی بدلون هم د فیډ بیک یو شکل وي، کله کله مانا لرونکې چوپتیا هم یو ډول فیډبیک وي. استوونکی، د دې لپاره چې د مفاهمې په اغېزه وپوهېږي د خپل پیغام فیډبیک ته سترګې په لار وي.

د مفاهمې د پروسې عملي اړخ:

هر پیغام چې د ابلاغ یا مفاهمې په پروسه کې له مرسل څخه تر مرسل الیه پورې کومه لاره وهي هغه په لاندیني ډیاګرام کې تجسیم شوې ده:

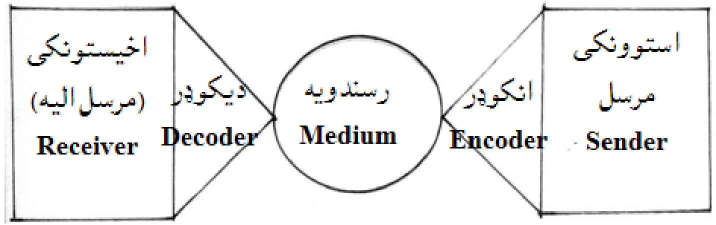

فرض کړئ! تاسې احمد نومېږئ د یوې علمي او فرهنګي مجلې د چلونې مسؤلیت پر غاړه لرئ. ستاسې یو قلمي ملګری

محمود نوموړي، چې د لرغونو آثارو او زړو قلمي نسخو له مطالعې سره مینه لري. ده د خپلې مقالې په ارتباط تاسې ته یو عکس هم رالېږلی دی. تاسې غواړئ چې د عکس په باره کې هغه ته څه ووایئ نو تاسې خپلې آیډیا یا نظریې ته د یوه پیغام شکل ورکوئ، نو تاسې د "مرسل او هم انکوډر" په توګه د خپل پیغام شکل او محتوي داسې جوړوئ، چې د محمود ذهن یې د "مرسل الیه او هم ډیکوډر" په توګه واخیستلای شي، نو څه کوئ د خپل پیغام محتوی د محمود له فهم او ادراک سره سمه عیاروئ یانې کوښښ کوئ چې خپل پیغام په خپله د محمود د اړتیا او ضرورت له مخې هم تعبیر کړئ. که تاسې خپل پیغام د تیلفون له لارې هغه ته رسوئ بیا نو د انکوډ (Encode) او ډیکوډ (Decode) پروسه یو څه نوره هم غځیږي یانې ستاسې د تیلفون "مایک" هم ستاسې په څېر "انکوډ" کرځي او د محمود د تیلفون "ریسور" هم د هغه په څېر دیکوډر کرځي. هغه داسې چې ستاسې د تیلفون د محمود د تیلیفون ریسور هغه دیکوډ کړی شي بیا د تیلفون د ریسور راوتلې خبرې د محمود ذهن ډیکوډ کوي یعنې له خپل ادراک سره یې سمې تعبیروي. (1) د انکوډ (Encode) او ډیکوډ (Decode) اصطلاحات اصلاً له مخابرې څخه اخیستل شوي دي. له انکوډ څخه مقصد په رمز (Code) کې د یوه پیغام اچول دي او ډیکوډ له رمز څخه د هغه ایستل دي. خو په ابلاغ یا مفاهمه کې هڅه کېږي چې پیغامونه د داسې لفظونو، سمبولونو، تصویرونو او اشارو په قالبونو او اشکالو کې راوستل شي چې د مفاهمې دواړو خواوو ته د پوهېدو یا تعبیرولو وړ وي د مفاهمې د دې پروسې په نتیجه کې د محمود ذهن ته داسې یو پیغام رسېږي:

"د... کتاب له یو مخ څخه چې تاسې کوم عکس اخیستی دی، فوکس یې سم نه دی، نو په کلیشه کې هم سم نه راځي... " خو خبره په دغه ځای پای ته نه رسیږي. زموږ په ډیاګرام کې دوې نورې بیضوي شکله کړۍ هم زیاتیږي، لکه دا:

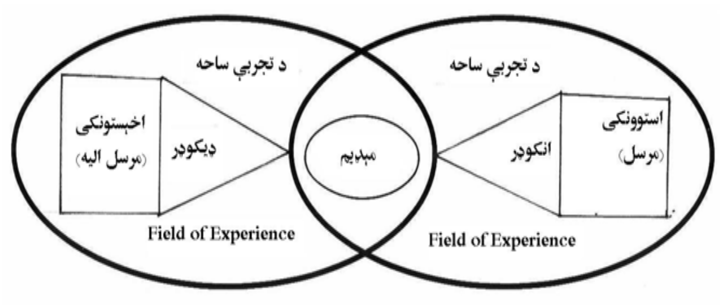

په پورتني پیغام کې دوه تخنیکي لفظونه لکه "فوکس" او "کلیشه" له هغو کلماتو څخه دي، چې په وروستیو کلونو کې زموږ ژبې ته راغلي دي. له دې امله چې د لیکوالو او ژورنالیستانو د تجربې ساحې یوه له بلې سره زیاتې ګډې شوې دي. نو د دې ضرورت له منځه تللی دی چې د پیغام د استولو په وخت کې یو بل ته د دې ډول اصطلاحاتو په باب اضافي څرګندونې وشي. یانې تاسې دې ته اړ نه یاست چې د فوکس یا کلیشې معناوې محمود ته څرګندې کړئ.

د مفاهمې د فنونو د انجنیرانو له نظره دوه نور شیان هم شته چې هغه د مفاهمې پر بهیر منفي یا مثبت اغېز لري دا، د همدوی په ژبه د تحریف او د تصفیې (Distortion and filtering) لپاره مداخلې دي.

تاسې به ډېر ځله اورېدلي وي چې کله کله یو هېواد د بل هېواد راډیو پر ضد خپله حمله کوي نو تر حملې لاندې هېواد د دفاعي هڅې

په توګه په هماغه فریکونسي کې مزاحم غږونه تولیدوي، یا په تخنیکي ژبه "پارازیت خوشي کوي". همدارنګه کله کله د تلویزیون پر سکرین باندې مزاحمې څپې خپل ځان د نري نري شبنم ته ورته باران په شکل ښکاره کوي چې اصلي څېرې او منظرې اخلالوي. دا ډول مزاحم غږونه او مزاحمې څپې موږ د خپل ډیاګرام له پاسه د یوې کږې وږې منحني کرښې ایستلو ته اړ باسي لکه دا:

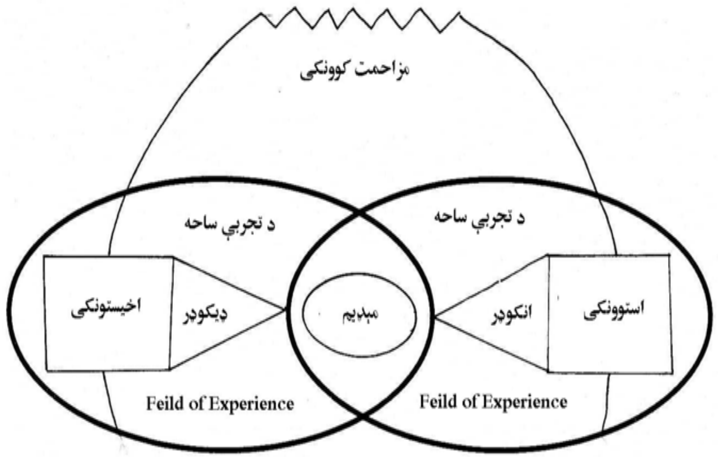

دا نوې پورته ایستل شوې کږه کرښه، ښیي چې د استوونکي او اخیستونکي تر منځ مفاهمه د مداخله کوونکو غږونو او څپو په وسیله اخلالېږي. په کار دي چې هغه د تصفیې د وسیلو په مرسته د مفاهمې له بهیر څخه وایستل شي.

موږ هم کله کله د مفاهمې د دواړو اړخونو (استوونکي او اخیستونکي) په توګه د مفاهمې په جریان کې، خنډونه او مزاحمتونه راپیدا کوو. د مفاهمې په جریان کې د نامانوسو خارجي کلماتو یا جوړو شویو وییونو په کار اچونه،د خبرو ډېره چټکتیا یا ډېر غړندتوب، د خبرو اوږدوالی یا په خبرو اترو کې په اصطلاح د

"حشوو او زوایدو " په کار اچونه، د مفاهمې د تیوریستانو له نظره مفاهمه اخلالوي، نو هر پیغام استوونکی د خپل پیغام د استولو یا کوم خبر لیکلو په وخت کې باید فکر وکړي چې اورېدونکی، کتونکی یا لوستونکی نه شي کولای چې په لږ وخت کې دومره زیاتې خبرې خپل ذهن ته وسپاري. په دې اړه د یوې بېړۍ د مخابرې د آپریټر تجربه د پاملرنې وړ ده. هغه چې د مخابرې په وخت کوم مطلب د (SOS) له لارې مخابره کوي، نو د خپل پیغام بېل بېل توکي، یو په بل پسې، په مناسبه فاصله کې استوي تر هغه مهاله چې ډاډه شوی نه وي. لومړی مطلب مقابلې خوا ته رسېدلی او هغه ډیکوډ کړی دی، بل مطلب نه ورمخابره کوي.

د یوې مخابرې یا مفاهمې دا ډول خصوصیت موږ ته ضرور داسې یوه پوښتنه راپیدا کوي چې په یوه ټاکلي وخت کې د زیاتو اطلاعاتو یا نظریو وړاندې کول به ښه وي او که به دا غوره وي چې د مقابل لوري د ښه پوهېدلو لپاره په هماغه وخت کې لږ، لږ مطالب هغه هم په تکرار سره مخابره شي؟ دا دواړه خبرې، سړی، له یو ډېر مشکل انتخاب سره مخامخ کوي. که چېرې خپلو اورېدونکو، کتونکو یا لوستونکو ته خپل پیغامونه ډېر ورو ورو استوو نو دوی به زموږ په دغه کار سره یو ډول ستوماني احساس کړي او د وخت د ضایع کېدو پرېشاني به هم ورته پیدا شي، خو که د مفاهمې یا مخابرې جریان ډېر ګړندی کړو یعني په لږ وخت کې ورته ډېر مطالب وړاندې کړو بل څه به ونه کړو، بس د دوی ذهن به زیات مغشوش کړو. دا ربړه هلته هوارېدلی شي چې استوونکی او اخیستونکی یو له بله سره خپله مفاهمه، د چا خبره په سور او تال برابره او یا په تخنیکي ژبه په ټیون (Tune) کې یې سره سمه کړي. دا به هغه حالت وي چې د پیغام

استوونکي او اخستونکي يو له بل سره د خپلو تجربو ساحې شريکې کړي او يو د بل په ژبه او واقعي اړتياوو پوره پوهېدلي وي. که داسې شوي وي بيا په خپل ډياګرام يوه بله د نيمې دايرې کرښه زياتولی شو. دا به د فيډبيک يا د مفاهمې د کاميابۍ او موثريت کرښه وي.

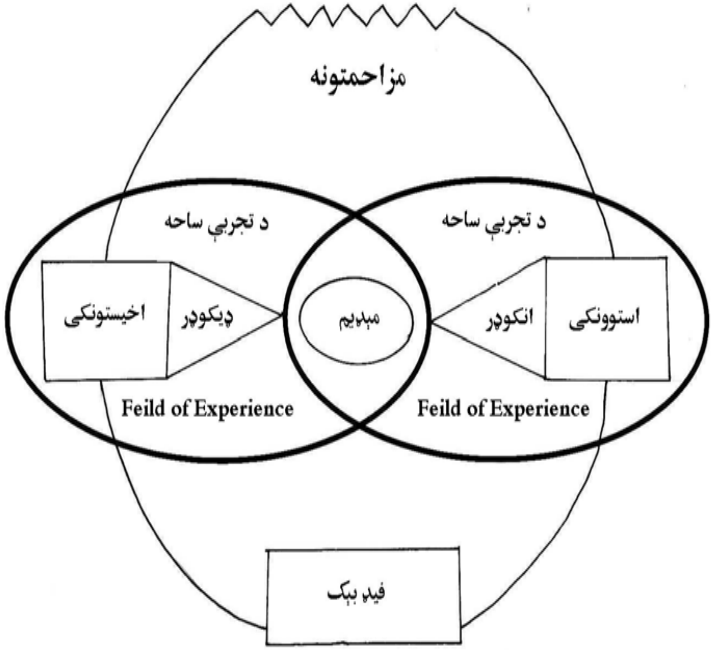

کله چې د مفاهمې د بهير لاره سمه وي، مزاحمتونه هېڅ نه وي، يا ډېر کم وي. پيغام دواړو خواوو ته مفهوم ولري يا دواړو خواوو ته د تعبير وړ وي نو بيا د مفاهمې يو ډېر مهم توکي "غبرګون يا فيدبېک" ته زمينه برابرېږي فيدبېک د مفاهمې جريان غبرګوي کله کله خبره دې حد ته رسېږي چې په مخامخ خبرو يا مرکو کې، د استوونکي خوا او اخيستونکي خوا تر منځ د پيغام استونې په کار کې توپير له منځه ځي تر دې چې د داسې يو ډياګرام جوړېدو ته لاره برابروي چې په هغه

کې مرسل او مرسل اليه خپل، خپل ځانګړي ځايونه، وار په وار يو له بله سره بدلوي. تر دې چې خپل خپل شخصي عنوانونه هم له لاسه ورکوي او دواړې خواوې د تعبيروونکي (Interpreter) تر عنوان لاندې راځي لکه دا:

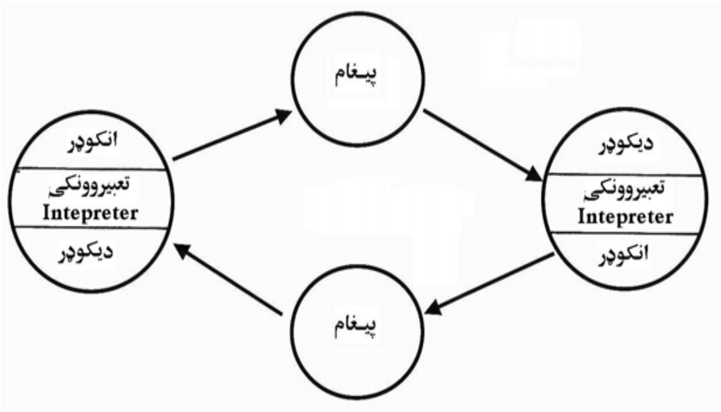

فيډبيک چې د مفاهمې ډېر مهم توکی دی يوازې د "هو" يا "نه" په ويلو يا دې ته ورته د سوال او ځواب په نورو خبرو کې نه راڅرګندېږي، بلکې په مخامخ مفاهمه کې، په خبره کې پرله پسې بدلونونه هم د غبرګون نښې راښيي د فن او هنر په دنيا کې کېدای شي رنګونه او انځورونه فيډبيک وښيي د "شنه څراغ" اشاره هم د "هو" غوندې يو مثبت ځواب دی.

بله خبره دا ده چې که موږ له خپل ځان سره (Intera personal) مفاهمه کوو هلته هم فيډبيک زموږ د مفاهمې د سموالي، موثريت او برياليتوب لپاره ډېر ښه لارښود دی. دا لاندې ډياګرام په غور وګورئ:

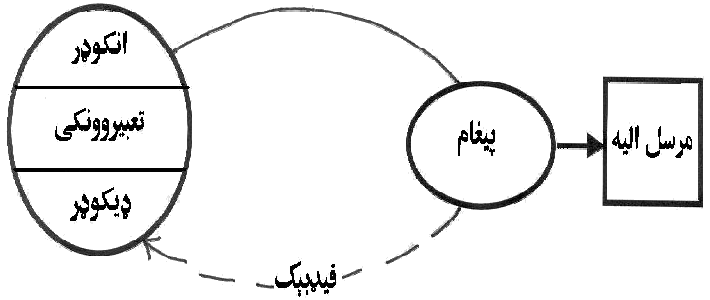

لکه چې په پورتني ډیاګرام کې ښودل شوي دي، موږ د مفاهمې په وخت له هرڅه نه دمخه د خپل پیغام لفظونه او نور سمبولونه د انکوډ کولو په وخت کې په خپله هم ډیکوډ کوو. یعني په خپله یې تعبیروو او ارزیابي یې کوو چې هغه خو به کومه غلطي نه لري، الفاظ خو به یې مشکل نه وي. آیا د مقابل لوري لپاره به د پوهېدو وي؟ همدارنګه د مفاهمې په وخت کې د خپل غږ ځرنګوالی هم په نظر کې نیسو هغه څومره طبیعي یا مودبانه دي. د پیغام لهجه هم له نظره نه اچوو آیا مقابل لوري زموږ په لهجه پوهېدای شي او که نه؟ د معیاري ژبې څخه مو کار اخیستی دی او که څنګه؟

خبره به رالنډه کړو که په هر ډول مفاهمه کې د غبرګون لاره صافه او هواره وي نو دا مفاهمه به د افهام او تفهیم هغه لوړ پوړ ته ورسېږي چې تل د کورنیو او نورو لویو او کوچنیو ټولنیزو ګروپونو

تر مینځ اختلافونه له مینځه وړي او د یوې ټولنې یا ملت ټول افراد د ګډ یا ملي تفاهم داسې مرحلې ته رسوي چې ګډه ملي اراده یې له هر ډول اتومي یا اقتصادي طاقت څخه ډېر ځله پیاوړې او روڼ ځواک ګرځي. دا هماغه ځواک دی چې د یو ملت خپل انقلاب په مخ بیایي او د نورو صادر شوي انقلابونه خنثی کوي.

اووم څپرکی

ډله ییزه مفاهمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

ډله ییزه مفاهمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

ډله ییزه مفاهمه چې ځینې افغاني لیکوال یې ډله ییزې اړیکې او د لرې پښتونخوا لیکوال یې د اردو په تقلید "ابلاغ عامه" هم بولي. ماس کمونېکېشن د مفاهمو یا ابلاغیاتو تر ټولو اوچت او پراخ غځېدلی پوړ دی. ددې پراخې مفاهمې لمنه ډېره غوړېدلې ده. که ووایو چې زموږ دا ټوله نړۍ او له هغې څخه چورلېدونکې سپوږمۍ چې موږ ښکلې مخونه ورسره تشبیه کوو او د آسمان هغه ستوري چې زموږ پر لوري سترګکونه وهي ددې ډول کمونیکیشن د شبکو په پراخ اوبدل شوي جال کې را نغښتل شوي دي، مبالغه به نه وي.

یو وخت چې لوی خوشال بابا ته پر ستورو باندې د کمند اچولو هیله پیدا شوه او علامه اقبال د هغه دغه لوړه آرزو زموږ د زمانې ځوانانو ته ابلاغ کړه، د ډله ییزې مفاهمې وسیلو هغه د ریښتیا کېدو مرحلې ته ور سوله. انسان پخپله سپوږمۍ ته ور وخوت او ټوله نړۍ یې د سپوږمۍ له حالاتو څخه خبره کړله. دا لړۍ لا روانه ده. دا دی وخت په وخت د نورو سیارو او اقمارو په باره کې تر لاسه شوي اطلاعات د نړۍ ټولو اوسېدونکو ته رسېږي. عامه ابلاغیاتو موږ د ځمکې د زړه له حال او د سمندر د تل د بې شمېره زیاتو مخلوقاتو د ژوندانه له حالاتو او خاصو کړو وړو څخه خبر ساتلي یوو.

د ډله ییزې مفاهمې وسیلې یوازې موږ د خپلې اوسنۍ زمانې له حالاتو څخه نه خبروي، بلکې د زرګونو کلونو مخکینیو انسانانو پیغامونه یې هم تر موږ پورې را رسولي دي. له میلاد څخه ۲۵۰۰۰ کلونه مخکې د فرانسې د (Lascaux) نومې ځای د یوه غار پر دېوال باندې د یوه آس، دوو غویو او یوې بزې (وزې) تصویرونه ایستل شوي دي. که څه هم د تاریخ پوهانو له نظره دا تصویرونه کومه لیکل شوې شرحه نه لري چې هغه زمانه ورباندې د تاریخ مبدا وبلله شي. دا هم پوره جوته نه ده چې دا تصویرونه د څه مقصد لپاره کښل شوي دي؛ خو هغه د داسې رسنۍ وسیلې په توګه چې د ژورنالیستانو په ژبه د زرګونو لفظونو او کلماتو ارزښت لري، موږ ته د هغې زمانې د خلکو یو پیغام را رسوي هغه دا چې: "دا د کار څاروي دي چې باید وساتل شي او وپالل شي".

همدارنګه په لرغوني مصر کې د "ژوندانه د کلۍ سمبول" اوس هم موږ ته بې مفهومه نه دی، په اوسنیو رسمي تشریفاتو کې د لویو ښارونو ښاروالان خپلو ډېرو درنو او مهمو مېلمنو ته د خپل-خپل ښار د "کلۍ سمبول" د سوغات په توګه چې لوړ معنوي ارزښت لري وړاندې کوي. ګواکې یوې نړیوالې عنعنې د یو نړیوال پیغام یوه ارزښتمنه محتوی تر موږ پورې را رسولې ده او هغه لکه دا څنګه چې بند ورونه (دروازې) په کلۍ خلاصېږي، هماغسې د زړه کلپونه هم د مینې او لورېینې په کلۍ خلاصېږي.

یو جرمني "زرګر ګوتنبرګ" په خپل کار او زیار سره په ۱۴۵۳م کې د چاپ د ماشین په اختراع کولو سره د معاصرو پېړیو تاریخ ته یوه بله مبدا وټاکله. د نړۍ دوه ډېر دوامداره اوځواکمن انقلابونه (صنعتي انقلاب او د میډیا انقلاب) له همدغه وخت څخه پیل شول.

په رښتیا چې دا ډېره لویه انقلابي پېښه وه چې یو آسماني کتاب (انجیل) د پاپانو د انحصار له منګولو څخه ووت او پیغام یې عامو خلکو ته ورسول شو. زموږ له نظره که دا کار دمخه شوی وای، ښایي انجیل به له ګوتو وهلو او تحریفونو څخه خوندي ساتل شوی وای.

ډله ییزه مفاهمه د مفاهمې د نورو ډولونو په پرتله:

که څه هم دلته زموږ د بحث اصلي موخه ډله ییزه مفاهمه ده، خو له دې امله چې د ډله ییزې مفاهمې لمنه ډېره پراخه ده او په هغې کې د مفاهمو نور ډولونه لکه له خپل ځان سره مفاهمه، د دوو کسانو تر منځ مخامخ مفاهمه، د کوچنیو او لویو ټولنیزو ګروپونو تر منځ مفاهمه، کار و باري مفاهمه یا تنظیمي مفاهمه، خپل خپل ځایونه لري، نو غواړو چې د ډله ییزې مفاهمې ته د رسېدو د لارې پر سر د مفاهمې ځینې نور ډولونه هم څه ناڅه وپېژنو.

له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه (Intrapersonal Communication):

په دې ډول مفاهمه کې یو څوک له خپل ځان سره فکر یا خبرې کوي، خپل احساسات پخپله ارزیابي کوي. خپلې خبرې یا خپله لیکنه د کار په جریان کې تر خپلې څارنې لاندې نیسي. په دې مفاهمه کې د یو چا عصبي نظام یا حسي ارګانونه د پیغام استوونکو (مرسل) په توګه کار کوي. دده دماغ د مرسل الیه (اخیستونکي) دنده سرته رسوي. فرض کړئ تاسې پخپله له ځان سره مفاهمه کوئ، نو د پیغام استوونکی او هم اخیستونکی تاسې پخپله یاست. کله کله ددې ډول مفاهمې پیغام په برقي، کیمیاوي ټکانونو یا ضربو (Electro Chemical Impulses) کې پېچل کېږي. رسنۍ وسیله

(میډیم) یې مرکزي عصبي سیستم (Central Nervous System) دی. فیډبیک یې هم هماغه برقي کیمیاوي ټکانونه دي.

که د موضوع له یو څه پېچلي تخنیکي حالت څخه راووځو، نو تاسې د خپل مېز له پاسه اېښودل شوی ټلیفون په نظر کې ونیسئ، لکه څنګه چې د ټلیفون شبکه په یوه ښار کې هرې خوا ته غځېدلې ده، هماغسې ستاسې د عصبي نظام شبکه ستاسې د بدن هرې خوا ته غوړېدلې ده، چې ستاسې پینځه واړه حواس د دماغ له مرکزي برخې سره په ارتباط کې ساتي، مثلاً ستاسې د سامعي او باصرې حواس د غږ او ستاسې د سترګو د نظر له لارې دماغ ته د یو ډېر ګړندي موټر د رانژدې کېدو خبر ورکوي او ستاسې دماغ ژر ستاسې بدن ته حکم کوي چې ځان ډېر ژر د سړک یوې څنډې ته کړي.

خبره روښانه شوه له خپل ځان سره ستاسې د مفاهمې په جریان کې ستاسې محسوسات، خپل تفکرات او خپلې فیصلې شاملېږي، په دې ډول مفاهمه کې تاسې خپلې خبرې یا خپلې لیکنې پخپله ارزیابي کوئ، که تاسې غواړئ خپلې خبرې یا خپل کړه وړه ثبت کړئ بیا نو له سمعي او بصري وسیلو څخه یا له کمپیوټر څخه هم کار اخلئ. ددې مفاهمې پروسه پخپله د یو فیډبیک په توګه راتاوېږي. یعنې تاسې په خپله د خپلې مفاهمې په غبرګون خپل ځان ډېر ژر پوهولای شئ.

د ابلاغیاتو ځینې ماهران له خپل ځان سره د یو چا مفاهمې ته د کمیونیکیشن په ساحه کې مهم ځای نه ورکوي، خو ځینې نور د هغې مقام ډېر لوړ بولي او وایي چې نورې مفاهمې له کړو وړو، کردارونو یااکشنونو سره، خو - له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه له مانا سره زیاته رابطه نیسي، مانا دا چې د یو پیغام اصلي ارزښت ټاکي. د دغو

پوهانو له نظره د مفاهمې ټول ډولونه یو له بل سره د رابطې په مزو تړل شوي دي چې یوه له بلې څخه په جلا توګه نه شي مطالعه کېدلی په تېره بیا له خپل ځان سره د یو چا د مفاهمې (Intrapersonal Communication) مطالعه چې د تخیل او تفکر په لحاظ لوی ارزښت لري بنسټیز اهمیت هم لري.

د ژورنالیزم د استادانو له نظره له خپل ځان سره د یوه راپورټر خپله مفاهمه د یوې مهمې مرکې لپاره د چمتووالي په کار کې مهمه مرسته کوي. یو راپورټر پخوا له هغه چې له یو مهم سړي څخه د مرکې لپاره وخت واخلي، دی باید د هغه د عمر، شخصیت، مسلک، او کار په باره کې پخپله له خپل ځان څخه ډېرې پوښتنې وکړي او بیا پخپله خپلو پوښتنو ته ځوابونه ولټوي له مهم شخصیت څخه یوازې د هغو موضوعاتو په باره کې پوښتنې وکړي چې په خاص ډول د ده له کار او نظریاتو سره ډېره رابطه ولري.

که دی داسې وکړي بیا به مجبور نه وي چې له یو ډېر مشهور شخصیت سره خپله خبره په دې خبره پیل کړي "مهرباني وکړئ تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته معرفي کړئ" کېدای شي یو مشهور سړی د یو راپورټر دا ډول یوه خبره د ځان لپاره یو سپکاوي وبولي او په داسې یوه پوښتنه کېدای شي مرکه له پیل کېدو څخه دمخه په ټپه ودرېږي، ځکه مشهور شخصیتونه نه غواړي چې په خپله خوله خلکو ته خپل ځان ور وپېژني، نامتو کسان په دې شرمېږي چې خپلې کارنامې پخپله بیان کړي یا د ځان صفت پخپله وکړي.

که یو راپورټر د یو مهم سړی د ژوند او شخصیت په باره کې خپله مفاهمه تر یوه حده بشپړه کړې وي نو دی به ښایي خپله مرکه په داسې یوه ښه مقدمه پیل کړي:

" پوهاند ډاکټر... صاحب ! تاسې د خپل عمر څلویښت کلونه د هېواد د پوهنې په خدمت کې تېر کړي دي، څومره چې زه خبر یم تاسې په دې ساحه کې د تالیفاتو او مطالعاتو خاوند یاست. په څو نړیوالو سیمینارونو او کنفرانسونو کې مو هم برخه اخیستې ده. دلته که اجازه راکړئ، غواړم چې د پوهنې او روزنې په باره کې د دولت د نوې ستراتیژې په اړه ستاسې له نظر څخه خپل لوستونکي یا اورېدونکي خبر کړم.

مخامخ مفاهمه (Interpersonal Communication):

دا ډول مفاهمه زیاتره د دوو کسانو تر منځ کېږي، داسې یوه مفاهمه د شخصي روابطو په جوړونه او ټینګښت کې ډېره اغېزناکه ده. دا مفاهمه دوه ډوله ده. یوه یې د مخامخ (Face to Face) خبرو او بله یې له یو ځای څخه بل ځای ته د پیغام استولو (Point to point) مفاهمه ده.

د مخامخ خبرو مفاهمه لکه چې له نوم څخه یې څرګندېږي. د مخامخ خبرو اترو یا لارښوونو په شکل سرته رسېږي. پیغام یې معمولاً د اشخاصو تر منځ د ژورو شخصي اړیکو د ټینګولو په باره کې وي. رسنۍ وسیله یې خبري همدارنګه په بڼه او څېره کې راغلي بدلونونه، د سترګو، وروځو، شونډو او لاسونو حرکات (Body Language) او ځینې نورې غیر شفاهي نښې او نښانې دي. غبرګون

(فیډبیک) په کې ګړندی وي ځکه چې په مفاهمه کې سمدلاسه د خبرو یا نورو کړو وړو له لارې غبرګون ښوول کېږي.

له یو ځای څخه بل ځای ته (Point to Point) مفاهمه کې پیغام معمولاً د ټلیفون، لیکونو، تلګرافونو، د کمپیوټر او یا د ملکي راډیو (CB) له لارې سرته رسېږي. په دې ډول مفاهمه کې پیغام معمولاً تشریفاتي اړخ لري. فیډبیک یې د ټلیفون له لارې نسبتاً ګړندی دی، هغه کمپیوټر هم چې په نېټ ورک کې یې ګڼه ګونه زیاته نه وي، د فیډبیک له ګړندي کېدو سره مرسته کوي. خو د پوستې تلګرام او داسې کمپیوټر له لارې چې په نېټ ورک یې ګڼه ګونه زیاته وي فیډبیک یو څه ځنډنی وي.

د کوچني ګروپ مفاهمه (Small group Communication):

د کوچني ګروپ مفاهمه په یوه کوچنۍ غونډه کې هر چا ته د خبرو اترو، حقایقو بیانولو یا نظر څرګندولو موقع برابروي. دا مفاهمه دوه ډوله ده، چې یو ډول یې مخامخ او بل ډول یې له یو ځای څخه بل ځای ته مفاهمه ده.

د کوچني ګروپ په مفاهمه کې وړاندیزونه، د مجلس اجنډا د پیغام حیثیت لري، رسندویه وسیله یې غالباً خبرې اترې وي، خو کله کله سمعي او بصري وسیلې هم په کې په کار لوېږي. غبرګون یې هم د خبرو اترو په بڼه وي خو کله کله د تایید په توګه سرښوروول کېږي، کېدای شي د مخالفت لپاره هم سر په بل ډول وښوروول شي، همدارنګه د رایو یا ووټونو ورکول یا د تایېد او هم د مخالفت په توګه د لاسونو اشارې هم په فیډبیک کې راځي.

د کوچني ګروپ د (Point to Point) مفاهمې پيغام له هغو موضوعاتو څخه جوړېږي چې د يو ګروپ غړي ورباندې د ممکنو وسيلو له لارې بحث کوي. ددې مفاهمې رسنۍ وسيلې ټيليفون، لوډسپيکر، ويډيو او کمپيوټري رابطې وي. فيډبيک يې د ځينو وسيلو له لارې ګړندی او د ځينو نورو وسيلو له لارې ځنډنی وي.

د لوی ګروپ مفاهمه (Large Group Communication):

په دې ډول مفاهمه کې د پيغام اخيستونکو شمېر تر پيغام استوونکو ډېر وي. په پيغام کې يې د تفريحي موضوعاتو په ګډون ډېر شيان راتلی شي. رسندويه وسيلې يې مخامخ خبرې دي چې سمعي او بصري وسيلې هم ورسره مرسته کوي. کوچنۍ کوچنۍ ډرامې، موسيقي او داسې نور هنري شيان هم ورسره ملګرتيا کوي. د لوی ګروپ مفاهمه د وسيلو له لارې ډله ييزې مفاهمې ته ور نژدې کېږي.

عامه يا ډله ييزه مفاهمه (Public or Mass Communication):

پخوا له هغه چې ددې ډول مفاهمې په باره کې لازم تفصيلات ورکړو غواړو پر هغو خصوصياتو لنډه رڼا واچوو چې عامه مفاهمه له نورو ډولونو څخه راجلا کوي، ددې مفاهمې پيغام استوونکي يو ازې يو څوک يا څو کسان نه دي بلکې د ميډيا موسسې لکه ورځپاڼې، د فيلم سټډيو، د تلويزيون شبکې او د دوی خپروونکي په زياترو هېوادونو کې د اطلاعاتو وزارتونه د پيغام استوونکو په توګه کار کوي.

ددې ډول مفاهمې په پيغام کې له خبري، ديني، تعليمي، جدي، اجتماعي، اقتصادي او سياسي مسايلو څخه نيولې تر تفريحي موضوعاتو پورې هر څه راځي. رسندويه وسيلې يې د ميډيا ټول ډولونه په تېره بيا مطبوعات، راډيو، تلويزيون او فلمونه دي. ددې مفاهمې د پيغام اخيستونکي عام خلک دي. فيډبيک د لوستونکو، اورېدونکو يا ننداره کوونکو د غبرګون ليکونه دي چې د خپرونو مرکزونو او دفترونو ته استول کېږي، غبرګون يې د نورو مفاهمو په نسبت زيات ځنډنی وي، معمولاً د متبادلو وسيلو له لارې استول کېږي. ددې خبرې مانا داده چې د تلويزيون ننداره کوونکي يا د راډيو اورېدونکي خپل، خپل سټېشنونه نه لري، نو د خپلو نظرياتو يا شکايتونو د استولو لپاره له نورو متبادلو وسيلو لکه ليک يا ټيلفون څخه کار اخلي.

له دې کبله چې په (۱۹) پېړۍ کې د نامعلومو افرادو لويه ټولنه (Mass Society) بلل کېده، نو د ډله ييزې مفاهمې لوستونکي او اورېدونکي (Anonymous audiences) ياني بې نومه مخاطبين بلل کېدل، نو د دوی لپاره پر کار اچول شوې مفاهمه باندې د (Mass Communication) نوم اېښودل شوی و. خو اوس د کميونيکيشن د يو پروفيسر او څېړونکي فريدريک ويليامز له نظره د نن زماني لوستونکي، اورېدونکي او ننداره کوونکي دومره هم نومورکي نه دي. ځکه چې نن خاص- خاص ټولنيز ګروپونه د ابلاغياتو او اعلانونو لپاره په نښه کړل شوي هدفونه ګرځېدلي دي. نو اوس دده له نظره د (Public) کلمه د (Mass) په نسبت د عامه مفاهمې لپاره يوه مناسبه کلمه ده. ښايي زموږ په ژبه کې د مانا په لحاظ دومره حساسيت موجود نه وي، ښايي اوس هم

زموږ "ډله ييزه" کلمه ورته مساعده وي ځکه چې هغه د "تودې" يا "مقدار" له کلمو څخه چې د (Mass) له تحت الفظي ماناګانو څخه دي، توپير لري. سره له دې هم کېداى شي څوک ورته عامه مفاهمه يا عمومي ابلاغ او يا هم ابلاغ عامه ووايي، اصلاً دا ډول اېښودل شوي نومونه يا اصطلاحات سمبوليکه بڼه لري او سمبول هغه کلمه يا بله ورته نخښه بلل کېږي چې د يو ډول ټولنيز تړون له لارې ورته داسې يوه مانا جوړه شوې وي چې د ټولو خلکو له خوا ومنل شي او په کار واچول شي، کېداى شي زموږ ځينې صلاحيت لرونکي "ويي جوړوونکي" استادان ورته مناسبه اصطلاح جوړه کړي خو دا اصطلاح به هغه وخت عموميت پيداکوي چې د ټولنې لويه برخه يې ومني.

د ډله ييزې مفاهمې يوه ځانګړتيا داده چې د هغې د ميډيا لويې - لويې ادارې لکه ورځپاڼې، د راډيو او تلويزيون ادارې او سټېشنونه، د فلمونو سټډيوګانې او د خپرونکو نورې موسسې دي. خو په دغو ټولو موسسو کې افراد هم لويه برخه اخلي د مثال په توګه د کميونېکيشن بنسټ تر ډېره حده د راپورټرانو کار او زيار پياوړي کوي نور مسلکي او فني کسان هم په کې په انفرادي ډول مهمې ونډې اخلي. د دې مفاهې پيغامونه د ټولو کارکوونکو د هڅو په نتيجه کې جوړېږي او بشپړېږي.

په لويديزه نړۍ کې د عمومي ابلاغ يا ډله ييزې مفاهمې موسسې د پانګه والو په پانګو چلېږي. نو بايد پانګه والو ته هم لږې يا ډېرې مادي ګټې ورسوي. سره له دې هم د ډله ييزې مفاهمې خصلت دادى چې د ټولنې په مقابل کې خپل لوى - لوى مسوليتونه هېڅکله له نظره ونه غورځوي. د ټولنيزې مفاهمې ځينې موسسې هڅه کوي

چې د اعلانونو له لارې ځانونه له خپله کوره پوره کړي. خو اعلانونه پخپله په ځينو ځايونو او وختونو کې ددوى د غاړې غړوندي ګرځي او مسلکي آزادي يې زيانمنوي.

په سوسياليستي هېوادونو کې، ډله ييزه مفاهمه د حکومت له خوا تمويلېږي ا و د هغې سياسي لارې لپاره استخدامېږي چې دولت يې ټاکي. سره له دې هم د دې لپاره چې له خلکو سره څه نا څه ذهني رابطه ولرلاى شي نو ځينې اجتماعي خدمتونه هم پر غاړه اخلي.

د ډله ييزې مفاهمې يو خاص کيفيت دادى چې په هغې کې د پيغامونو ګڼه ګونه زياته وي چې دا خصوصيت د لوستونکو، اورېدونکو يا ننداره کوونکو له خوا د تقسيم فيډبيک امکانات ډېر کموي. دا کېداى شي چې تاسې يوې ورځپاڼې ته د غبرګون په توګه يو ليک واستوي، يا کېداى شي کوم څوک د راډيو او تلويزيون پر کوم پروګرام انتقاد وکړي، يا ښايي څو کسان په خپلو - خپلو ليکونو کې د هغوى ځينې خپرونې يا پروګرامونه وستايي، خو دا ليکونه چې البته د متبادلې وسيلې له لارې ور استول کېږي، د ټولو هغو پيغامونو غبرګون نه شي ځرګندولاى چې په ډېر زيات شمېر کې، په متراکم ډول د ډله ييزې مفاهمې له لارې خپرېږي.

داسې هم پېښېږي چې په تلويزيون کې د ځينو ديني، روغتيايي، اقتصادي او سياسي موضوعاتو د تحليل په جريان کې له اورېدونکو او کتونکو څخه کوم څوک د بحث په جريان کې د متبادلې وسيلې (د ټليفون يا انټرنيټ) له لارې پوښتنه وکړي. تحليلوونکي د خپل بحث جريان موقتاً دروي او د پوښتونکي پوښتنې ته ځواب ورکوي. ځينې موسسې چې د ډله ييزې مفاهمې

مسولیتونه پر غاړه لري کوښښ کوي چې د خپلو خپرونو په مقابل کې د خلکو غبرګون ځان ته معلوم کړي.

سره له دې هم له دې امله چې په ډله ییزه مفاهمه کې د پیغامونو په استوونکي موسسه کې زیات خلک کار کوي په میډیم کې یې هم ګڼې او ډول ډول رسندویه وسیلې په کار لوېدلې دي لوستونکي، اورېدونکي یا ننداره کوونکي یې هم د خلکو لویې لویې پرګنې دي، نو د ټولو خلکو چټک غبرګون که بیخي ناشونی نه وي نو آسانه هم نه دی. د کمیونیکېشن د استادانو له نظره د پیغامونو د استوونکو او اخیستونکو تر منځ ډېر دیوالونه او ورونه دربدلي دي، په همدې دومره ورونو او دروازو کې دروازه وانان (Gatekeepers) هم پر خپلو خپلو دندو ګومارل شوي دي، دا دروازه وانان څوک وي؟ دوی د لویو خپروونکو موسسو یا بروډکاسټ کوونکو موسسو کارکوونکي لکه چلوونکي، منیجران، انجنیران، راپورټران او نور ډېر مسلکي او فني کسان دي. یوازې دوی نه بلکې ددوی د کار وسیلې د مرسلې او اخذې لویې لویې دستګاوې هم د دروازه وانانو په جمله کې راځي. ددغو دومره اصطلاحي دروازه وانانو موجودیت په عمومي ډول په ډله ییزه مفاهمه کې نه یوازې فیډبیک ځنډوي، بلکې په خپله د پیغامونو په رسونو کې هم ځنډ پېښوي، مثلاً که د راډیو او تلویزیون خبرونه چې په راډیو او تلویزیون کې ډېر لږ وخت نیسي او ځینې نور ژوندي (Live) پروګرامونه په نظر کې ونه نیسو دغه لویې نشراتي دستګاوې که څه هم ډېر وسایل ولري خلکو ته خپل زیات پیغامونه له دومره زیاتو دیوالونو، ورونو او دروازه وانانو څخه دومره ژر نه شي تېرولی او خلکو ته یې په بیړه نه شي رسولی.

له دې امله چې فیډبیک په هره مفاهمه کې د هغې د ګټورتوب او موثریت درجه ټاکي له بلې خوا په ډله ییز مفاهمه کې د غبرګون لاره ډېره اوږده او زیاته پیچلې ده. نو ټول هغه کسان چې په میډیا کې کار کوي، دا مسولیت پر غاړه لري چې د خپلو ټولو لوستونکو، اورېدونکو او کتونکو ټولو احتمالي پوښتنو ته (که څه هم مخامخ نه وي) په ځوابونو برابرولو سره خپل خبرونه او پیغامونه په مکمله بڼه وړاندې کړي. دا کار هغه وخت ښه سرته رسېدلای شي چې د انګریزي ژبې پنځه (W) ګانو او یو (H) ته او د پښتو پنځه (څ) ګانو او یوې (چ) ته پوره پوره ځوابونه برابر کړي. یعنې په انګریزي کې د (Who, What, When, Where, Why) او (How) پوښتنو او یا د پښتو (څوک/ چا؟)، (څه؟) (څنګه؟)، (څه لپاره /ولې؟) ، (څه وخت؟) او (چېرې؟). پوښتنو ته ځوابونه برابر کړي.

ددې لپاره چې د خبر او پیغام د لیکلو په وخت کې د خلکو ټولو په تیره د هغوی ډېرو ضروري پوښتنو ته پوره او ښه ځوابونه ورکړل شوی وي نو باید د "څنګه؟" او "ولې؟" پوښتنې ډېرې تکرار شي.

د پیغام یا خبر ژبه باید کافي صراحت ولري ابهام باید په کې نه وي، کوښښ دې وشي چې له هغې ژبې څخه کار و اخیستل شي چې ټول خلک ورباندې پوهېږي، سره له دې چې هغه باید یوه فصیحه او بلیغه ادبي ژبه وي خو په آسانۍ او ساده ګۍ کې باید عامیانه ژبې ته ډېره نژدې وي، په دې باره کې د "میډیا ژبه" تر عنوان لاندې یو څه زیاتې خبرې په وروستیو څپرکیو کې شوې دي.

میډیا او ژورنالیزم:

د ډله ییزې مفاهمې د استادانو له نظره میډیا (دډله ییزې مفاهمې وسیلې) څلور بنسټیز مقصدونه لري.

۱- خبرول To inform

۲- ښوونه کول To educate

۳- اغېزه کول To Influence

۴- تفریح کول To entertain

پورتني مقصدونه د ژورنالیزم لپاره هم شمېرل شوي دي، ظاهراً ژورنالېزم لکه چې له نوم څخه یې څرګندېږي له ژورنالونو (ورځپاڼو، جریدو او مجلو) سره ارتباط لري، خو د کتابونو په ګډون ټول مطبوعات پخپله لمن کې رانغاړي. مطبوعات پخپله یو پراخ مفهوم لري، د افغانستان د ژورنالیزم د یو استاد ډاکټر ظاهر صدیق له نظره ټوله میډیا په مطبوعاتو کې شاملېږي چې په تخنیکي لحاظ په دوو برخو چاپي او برقي مطبوعاتو باندې وېشل کېږي.

اصلاً ګډو موخو او هدفونو چاپي او الکټرونیکي میډیاګانې په یوه لاره روانې کړې دي. په تاریخي لحاظ هم پیغام او خبر یو د بل تر څنګ په شریکه لاره روان شوي دي. پخوا له هغه چې چاپي مطبوعات راپیدا شي یا الکټرونیکي میډیا خپل جال هرې خوا ته خپور کړي. جارچیانو په یوه خوله او یوه ژبه خبر له پیغام سره یو ځای بیان کړی دی، همدا سبب دی چې نننی ژورنالیستان د پخواني جارچي د نوم او حیثیت درناوی کوي. د نړۍ څو مشهورو مجلو په خپلو ځانو د جارچي (Herald) نوم ایښی دی؛ دا درونډ نوم د مبشر یا قاصد ماناګانې هم لري چې پر خلکو باندې ښې لګېږي.

د ژورنالیزم او کمیونېکیشن ماهران په ګډه سره خبرونو او اطلاعاتو ته زیات اهمیت ورکوي او د خلکو لپاره یې حیاتي او ضروري ګڼي، خو په شعر او شاعرۍ، ادبي او هنري آثارو کې هم په زړه پورې پیغامونه په تیره بیا د زړونو پیغامونه لټوي او هغه د ابلاغیاتو په لویه لمن کې راټولوي ځکه چې دغه ادبي او هنري اصناف هم پیغامونه لري او هم اغېزې.

الکټرونیک ژورنالیزم:

الکټرونیک ژورنالیزم ډېر اوږد تاریخ نه لري. مارکوني تقریباً اویا کلونه د مخه د بې سیم په اختراع کولو سره نړۍ یوې نوې مرحلې ته راداخله کړه، غږونه او آوازونه د هېوادونو له پولو او سرحدو څخه تیری وکړ. که له یوې خوا یې د بېلوبېلو هېوادونو د خلکو زړونه او فکرونه سره نژدې کړل نو له بلې خوا یې تبلیغاتي او پروپاګندي جګړې لا سختې کړې او کله چې جې. ایل بېرډ (J.L.Baird) تلویزیون اختراع کړ نو د نني عصر د انسانانو په مخ کې نوې هینداري کېښودلې شوې چې د بېلوبېلو ملتونو خلکو په هغو کې خپلې او د نورو ښې یا بدې څېرې او د حرکتونو او فعالیتونو انعکاس ولید.

په لویدیځه دنیا کې راډیویي خپرونې له ۱۹۲۰ کال څخه وروسته پیل شوې دي. افغانستان ته د راډیو په راوړلو کې موږ له نورې دنیا څخه ډېر وروسته پاتې نه وو، د راډیو لومړنۍ کوچنۍ دستګاه په ۱۳۰۶ لمریز کال (۱۹۲۹م) کې په کابل کې نصب شوه، خو په هېواد کې د یوې ګډوډۍ په راتګ سره د عصر د نوي تخنیکي او نشراتي وسیلې خپل ژوند ته دوام ورنکړای شو بله پلا د راډیو اساسي خپرونې په ۱۳۲۰ لمریز کال کې پیل شوې.

د راډیو او تلویزیون په خاص ډول د تلویزیون په اختراع او فعال کېدو سره د ژورنالیزم دنیا له لویو تحولاتو او همدارنګه له غټو سیالیو سره مخامخ شوه.

په ۱۹۶۴م کې په امریکا کې څو سروې ګانې چې د بېلوبېلو ګروپونو له خوا سرته ورسېدې، دا وښودله چې ډېر زیات خلک د تلویزیون د خپرونو له لارې ځانونه خبروي.

د دغه کار یو عمده دلیل دادی چې تلویزیون خپله مسلکي سویه لوړه کړې ده او د ابلاغ په دغه وسیله د خلکو باور زیات شوی دی. په دې توګه تلویزیون د ورځپاڼو او جریدو لپاره لوی سیال ګرځېدلی دی. لومړی د مطبوعاتي موسساتو مشرانو فکر کاوه چې تلویزیون د اعلاناتو په سیالۍ کې میدان ګټلی دی خو ورو ورو وپوهېدل چې د خبرونو په ساحه کې هم تلویزیون له ورځپاڼو او جریدو څخه په منډه کې د مخه شوی دی.

دې سیالۍ د ورځپاڼو او جرایدو د نشراتي موسساتو مشران یا خاوندان دې ته اړ ایستل چې خپلې هغه ټولنې دسره تر مطالعې لاندې راولي چې دوی ته مشترکین یا لوستونکي برابروي. د دغو هلو ځلو په بهیر کې شیکاګو ډیلي نیوز (Chicago Daily News) او نیویارک هیرل ټربیون (New York Heral Tribune) له نورو نه د مخه د خپلو خبرونو په کیفیت کې تغییرات راوستل. کریشچن ساینس مانیټور (Christian Science Monitor) په خپل میک آپ او د سرمقالو په سټایل کې تغییرات راوستل. دې اخبارونو کوښښ کاوه چې د خبرونو په راپیدا کولو او چاپولو کې له بیړې څخه کار واخلي او پېښو ته لا زیات په ژور نظر وګوري څو د الکټرونیک څخه د سیالۍ په ډګر کې وروسته پاتې نشي. سره د دې هم الکټرونیک

ژورنالیزم ورڅخه په مخکې روان وو. تر دې چې په دې مسابقه کې د ځینو ورځپاڼو ادارو په خپله هم تلویزیون سټېشنونه جوړ او په کار واچول لکه چې په امریکا کې تر ۱۹۷۶ کال پورې د ورځپاڼو او جرایدو موسسو ۱۷۰ سټېشنونه په کار واچول.

تلویزیون له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مخامخ خبرې کوي. په ژبه ویل شویو کلماتو او الفاظو تأثر له هغو څخه چې چاپ شوي وي زیات دی. تلویزیون کولای شي چې مستقیماً له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مستقیمه روحي رابطه ولري او مسایل د انسان سترګو او ذهن ته ډېر ورنژدې کوي. خو خبرونه او اطلاعات یوازې د اورېدلو او کتلو له لارې نه جذبېږي او لوستلو ته هم اړتیا پیدا کېږي همدغه ضرورت دی چې لاتر اوسه پورې یې د مطبوعاتو اهمیت خوندي ساتلی دی. د ورځپاڼو لوستونکي چانس لري چې په ورځپاڼې کې د خپلې علاقې وړ موضوعات ولټوي، په تلویزیون کې د انتخاب دا ډول چانس له منځه ځي.

اساساً هر مخترع آرزو لري چې د ده اختراع شوی شی، د خلکو د ژوند چارې آسانه کړي او د اطلاعاتو ښه ګرمي زیاته کړي، د بې سیم مخترع نه غوښتل چې د ده له اختراع څخه د جګړې وسیله جوړه شي خو نه یوازې بې سیم بلکه راډیو او تلویزیون هم د جګړې له وسایلو څخه وبلل شول. هغه وخت چې راډیو د خپل تکامل پړاو ته نژدې کېده او تلویزیون د ځوانۍ مرحلې ته رسېدلی ؤ سړې او تودې جګړې روانې وې راډیو تلویزیون څه ناڅه سړې جګړې تودولې او د تورو جګړو په اوربې د هوا لارې پروپاګنډې پطرول شیندل، همدا سبب دی چې د کوریا جګړه د «راډیو جنګ» وبلل شوه او د ویتنام جنګ د «تلویزیون جنګ» هم بلل کېده.

کله چې تلويزيون په آسيا کې د دې سيمې هېوادو ته راورل کېده، د سيمې د ځينو هېوادونو د توپونو خولې د ګاونډيو هېوادو سرحدونو ته برابرې شوې وې، نو د تلويزيوني آنټنونو ګردى ټيکلى يا غابونه هم دغو سرحدو ته د توپونو د خولو په څېر مخامخ ودرولې شوې.

د الکټرونيک ژورناليزم لنډ تاريخ تر اوسه پورې درې ډوله پروګرامونه راپېژندلي دي چې هغه ژوندي پروګرام، د خبرونو منظم پروګرام او د ژورې کتنې پروګرام دی، وروستيو وختونو د سرمقالې پروګرام هم وربانديې زيات کړل شوی دی.

په ژوندي پروګرام کې د پېښې جريان لکه څنګه چې دی کټ مټ له هغه ځای څخه را اخيستل کېږي چې دغه پېښه پکې روانه ده لکه د حج مراسم چې کټ مټ د عرفات له ميدان څخه را اخيستل کېږي او هماغه وخت کې د مصنوعي سپوږميو له لارې په ټوله دنيا کې خپرېږي. کله کله ژوندی پروګرام مستقيماً د پېښې له ځای څخه نه پروډکاست کېږي لومړي په فيته ثبت کېږي او بيا کټ مټ هغه د تلويزيون سټېشنونو ته استول کېږي. زياتره سپورټي پروګرامونه، د مهمو شخصيتونو د جنازې مراسم او ډېر نور رسمي مراسم په همدې ډول سره پروډکاست کېږي.

ژوندی پروګرام لکه چې له نامه څخه يې څرګندېږي، پېښه په کاملاً ژوندی توګه راخلي. په تازه ګۍ او هيجان توليدولو کې بل ډول پروګرام ورسره سيالي نه شي کولای. د امريکې يو ليکوال تيرودوروايټ چې په لويو پېښو يې کتابونه ليکلي دي وايي چې: «تلويزيون د وخت فيلټر له لارې يوه پېښه د خپلو ټولو خصوصياتو سره همدا اوس په همدې وخت کې ليدلای شي. د تلويزيون خبرونه د

سهار د خپرونو په څېر د شپې له فيلټر څخه نه تېرېږي.» په دې توګه د راديو تلويزيون ژوندي پروګرامونه د ښوونې او بيان د آزادۍ ريکارډ جوړوي. چې د سانسور او کنټرول له قيد څخه د نورو په نسبت ډېر آزاد دي.

تلويزيون هغه وخت را پيدا شو چې آسمان خپلې دروازې د انسانانو په مخ پرانيستلې. په فضا کې د مصنوعي سپوږميو چورليدو د دې زمينه برابره کړه چې انسان خارجي فضا ته د مسافرتونو، د سپوږمۍ کړې ته د انسان د ختلو هيجاني پېښې په خپلو سترګو ووينې، په ۱۹۶۳ کال کې د مصنوعي سپوږميو په مرسته د تلويزيون ژوندي پروګرامونه وچلېدل په همغه وخت کې د نړۍ د بېلو بېلو هېوادو خلکو چې تلويزيوني شبکې يې لرلې او له مصنوعي سپوږميو څخه يې استفاده کولای شو د انګلستان د نامتو سياستمدار چرچيل د جنازې مراسم او په توکيو کې د المپيک لوبې په خپله په خپلو سترګو د پېښو په ځايو کې په داسې حال کې چې دا پېښې په خپل طبيعي جريان کې رواني وې وليدلې. ژوندي پروګرامونه د خپل معنوي ارزښت سره يو ځای په ډېره لوړه بيه هم تمامېږي. (CBS) تلويزيوني سټېشن ته چې د امريکې د کانګرس د څلورو ورځو ويناوې يې ثبت کړې وې، خپل دغه کار تقريباً د يو ميليون ډالرو په بيه تمام شو.

سره د دې هم ځينې موارد شته چې ژوندي پروګرام ته زياته اړه پيدا کوي هغه به سپوږمۍ ته د انسان د ختلو غونډې پېښې وي چې هره لحظه او شيبه به يې خاص اطلاعاتي او علمي اهميت ولري.

د خبرونو تنظيم شوی پروګرام د ژوندي پروګرام هومره وخت نه نيسي، په دغه ډول پروګرام کې د وخت د محدوديت له مخې مواد په

فشرده شکل سره تنظیم کېږي. د یوې مقایسې له مخې د خبرونو په نیم ساعت کې هغومره کلمات په کار اچول کېږي چې د نیویارک ټایمز د ورځپاڼې یو ساده مخ ورباندې ډکېږي. نو یو تلویزیوني خبریال د یوې ورځپاڼې د ټولو مطالبو یوازې یو کپسول وړاندې کوي. په نیم ساعت وخت کې د ورځپاڼې یو لوستونکی دومره کلمات په ذهن کې جذبوي چې یو نطاق یې په همدې دومره موده کې نشي ویلای. د ورځپاڼې لوستونکي کولای شي چې انفرادي موضوعات تر آخره پورې ولولي، دی کولای شي چې خپله مطالعه په هغو مطالبو کې متمرکزه کړي چې زیاته علاقه ورسره لري. خو دراډیو اوریدونکي او د تلویزیون کتونکي دا چانس نه لري چې د خپلې خوښې وړ موضوع په خپله انتخاب کړي. د براډکاست شویو او چاپ شویو مطالبو تر منځ دا ډول توپیر ایجابوي چې د تلویزیون د خبرونو تنظیم شوی پروګرام په خصلت باندې وپوهېږو. د خبرونو د پروګرام جوړوونکي له هر څه نه د مخه د وخت د محدودیت سره مخامخ وي. ورسره دی مجبور دی چې د کتونکو او اورېدونکو د پام ساتلو محدودیتونه هم په نظر کې ونیسي، نو دی باید هغه ډول خبرونه انتخاب کړي چې زیات خلک ورسره علاقه لري، خو دی پوهېږي چې د دغه کار لپاره لږ وخت لري نو دی باید په عاقلانه توګه فیچري شیان (هغه چې د ورځپاڼې په لومړي مخ کې نه چاپېږي) انتخاب کړي، کېدای شي له دې لارې څخه د ډېرو خلکو د علاقې مطالب برابر کړي. سره د دې هم دی نشي کولای چې ټول خلک قانع او راضي وساتي. دی نشي کولای چې د ټولنېزو اړیکو د نورو وسیلو له ورځپاڼو، اخبارونو، خبري مجلو او نظریاتي مجلو په اندازه موضوعات راټول

او خپاره کړي. راډیو او تلویزیون نشي کولای چې ټول خلک په هر څه خبر کړي یا یې مصروف وساتي.

د خلکو اکثریت ته ددوی د خوښې وړ مطالبو د برابرولو په کار کې د امریکې د یو نامتو براډکاستر والټرکرانکیټ برینکلي (Walter Cronkite Brinkly) تګلاره ګټوره او په زړه پورې ده، هغه دا ده چې د تلویزیون لپاره د خبرونو د برابرولو لپاره باید ورځپاڼې مطالعه شي په دې صورت کې به دی د سطحي قضاوت څخه ډډه وکړي.

اتم څپرکی

مـــرکـــه

مـــرکـــه

نن سبا د ډله ییزې مفاهمې په باره کې ډېرې زیاتې خبرې کېږي چې انګازو او اغېزو یې ټوله نړۍ نیولې ده. مرکه یا مصاحبه د مفاهمې تر ټولو مهمه وسیله ده. له مفاهمې سره د مرکې رابطه د جسم او روح تر مینځ رابطې ته ډېره نژدې ده. همدا سبب دی چې مرکه په هر دم او قدم کې له مفاهمې سره ملګرتیا کوي.

موږ درې ډوله مفاهمې پېژنو چې یوه یې له خپلو ځانو سره مفاهمه (Interpersonal communication) ده. بله یې مخامخ مفاهمه (Inter personal communication). دریېمه یې ډله ییزه مفاهمه (Mass communication) ده. مصاحبه هم له مفاهمې سره په یوه شریکه لاره باندې د تګ له امله، دا درې واړه بڼې غوره کوي.

له خپل ځان سره مفاهمه، د هر چا په بدن کې د یو ډول برقي- کیمیاوي Electrochemical عمل په ذریعه سرته رسېږي، د بدن دغه داخلي مفاهمه یا مخابره په حقیقت کې د انساني مفاهمې د ټولو شکلونو او ډولونو اساس دی. که په جسم کې دننه د رابطې او مفاهمې دا سیستم ګډوډ شي، نو د بدن هر یو ارګانیزم په پوره ډول د کار کولو وړتیا له لاسه ورکوي، ځکه چې چاپېریال له حالاتو څخه د ناخبرتیا په حالت کې د انسان کړه وړه بې خطره نه دي. "

همدارنګه له خپلو ځانونو سره پخپله مرکه یا پخپله خپلو پوښتنو ته ځواب ورکونه په مخامخ او ډله ییزو مرکو کې اساسي رول لري. که موږ له یو شمېر مهمو کسانو سره د ډېرو مهمو موضوعاتو په باره کې له مرکو کولو نه دمخه پخپله خپلو ډېرو پوښتنو ته د مقدماتي مطالعاتو یا د مهمو اشخاصو د سوانحو د لوستلو له لارې ځوابونه برابر نه کړو، نو له هغو نامتو کسانو سره زموږ مرکې چې غټې پېښې وربانديې تېرې شوې یا یې مهمې پېښې راپیدا کړې دي یا د پراخو او ژورو مطالعاتو او نظریاتو خاوندان دي بې مورده اوږدېږي.

د دې لپاره چې زموږ مرکه ډېره اوږده نه شي او په دې سبب زموږ ځینې ضروري پوښتنې بې ځوابه پاتې نه شي، په کار دي د هغه چا په باره کې چې ورسره مرکه کوو له خپل ځان څخه هم یو لړ پوښتنې پیل کړو، لکه: دی څوک دی؟ چېرې زېږېدلی دی؟ په کومو کومو ځایونو کې یې تحصیل کړی دی؟ څه کارونه یې کړي دي؟ مهم کارونه یې کوم کوم دي؟ په تذکرو، اخبارونو او مجلو کې دده په باره کې څه ډول معلومات خپاره شوي دي؟

دغو پوښتنو ته پخپله ځوابونه ورکول موږ ته ښیي چې دی څومره مثالي انسان دی چې له ده سره مرکه کول یو ضروري کار ګڼل کېږي. که چېرې یو خبریال د کار له دې طریقې څخه کار وانه خلي ښایي له یو نامتو او مهم شخصیت څخه دده لومړنۍ پوښتنه دا وي:

- که تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته وروپېژنئ دا به ستاسې مهرباني وي!

ډېر امکان لري چې په همدغسې یوه پوښتنه مرکه ځای په ځای ودرېږي، وړاندې لاړه نه شي، یا د هغې په خوندور طبیعي جریان کې

یو څه خلل پېښ شي، ښایي یو نامتو سړی داسې یوه پوښتنه د ځان سپکاوی وبولي او یا ښایي هغه د عالمانه ساده ګۍ او خاکسارۍ له امله خپل ځان، څنګه چې دی هغسې ونه ښیي.

تر مرکې دمخه د شخصیت او د موضوع په باره کې له ځانه د پوښتنو کولو او هغو ته د ځوابونو ورکولو لړۍ بالاخره یو داسې ځای ته رسېږي چې انسان بې ځوابه پاتې کېږي، دا هماغه ځای دی چې سړی له اړوند شخصیت څخه خپلې پوښتنې د ډېرو مهمو او په زړه پورې حقایقو یا مطالبو ترلاسه کولو لپاره پیل کوي.

د ګوربت مجلې د لومړي کال په دریمه ګڼه کې له استاد محمد آصف صمیم سره مرکه په یوه ښه ټکي پیل شوې ده. وګورئ ددې مرکې لومړۍ پوښتنه څومره پر ځای ده چې اصلي موضوع ته د ځان رسولو هڅه په کې ځان ښکاره کوي. پوښتنه دا ده:

"درون استاد صمیم صاحب، تاسې د یوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي. تاسې یې نوي او ځوان کول ته د خپلو لو څه وړاندیز لرئ؟"

په مرکه کې له دې پوښتنې څخه دمخه د صمیم صاحب د شخصیت د دوی د زده کړو او د دوی د تدریسي، علمي او ادبي خدمتونو په باره کې یوه مطالعه شوې ده، چې لنډیز یې د دې مرکې په پیل کې پخپله د خبریال له خوا لیکل شوی دی او دې ته ضرورت نه دی پېښ شوی چې له صمیم صاحب څخه په خپله دده د شخصیت په باره کې پوښتنې وشي.

د پوښتنې لومړنۍ برخه يعنې دغه مطلب چې "درون استاد صميم صاحب تاسې د يوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي... " په زړه پورې هڅوونکی اړخ لري چې په يوه مرکه کې يو شخصيت ښه په خبرو راوستلی شي. زما له نظره ددې مرکې لومړنۍ پوښتنه له دې حيثه هم ډېره يوه کاميابه پوښتنه ده.

په فني لحاظ دا مرکه يو بل غوره خصوصيت هم لري هغه دا دی چې په مرکه کې د پوښتونکي او ځواب ويونکي د تجربو ساحې سره اوبدل شوې دي. دغه خصوصيت ددواړو خواوو تر مينځ افهام او تفهيم آسانه کړی دی. يعنې دا چې د يوې پښتو او کره پښتو ميلان د دواړو خواوو د خبرو سبکونه يا ستايلونه سره يو شانته کړي دي. داسې يوه موضوع د يوې مرکې په کاميابولو کې ډېر لوی لاس لري.

په خپل ژوند کې مې د داسې يوه مرکې ترخه تجربه کړې ده، چې په هغې کې د پوښتونکي او ځواب ورکوونکي د تجربو ساحې يوه له بلې څخه ليرې پرتې وې. زه، زما د ځوانۍ په يوه مرحله کې، د هغه وخت د کابل پوهنتون رئيس پوهاند اصغر ته، د اصلاح ورځپاڼې د خبريال په توګه استول شوی وم، چې استادانو ته د علمي رتبو په باره کې ورسره مرکه وکړم. دا کار په افغانستان کې نوی پيل کېده، موضوع ډېره مهمه وه، د مرکې لپاره سوالونه هم مرحوم محمد ابراهيم عباسي چې هغه وخت د اصلاح ورځپاڼې مسؤل چلوونکی و، د يو کاغذ پر مخ وليکل او ما ته يې راوسپارل. پوهاند صاحب وخت راکړ. خو له بده مرغه زما او دده د تجربو ساحې بېلې بېلې وې. دده په روانه دري ژبه خبرې کولې او زما دري دده له نظره کړکيچو وه. د

علمي رتبو موضوع داسې وه چې بايد ده په دې باره کې ما ته (له ابتدا څخه نيولې تر انتها پورې) زيات معلومات راکړي وای دومره هم نه. ما بايد د موضوع ابتدايي معلومات دمخه برابر کړي وای يا عباسي صاحب هغه ماته ښودلي وای.

مرکې خوند ونه کړ، پوهاند صاحب ورو ورو خپله خواشيني او ستوماني ښودله، زما يو څو پوښتنو ته يې سرسري ځوابونه راکړل بالاخره يې زما د يوې پوښتنې په ځواب کې راته وويل: "په دې باره کې به زموږ اداري څانګې تاسې ته معلومات درکړي، لطفاً هلته ورشئ" زه وپوهېدلم چې د چا خبره هسې مې تر ځان تېر وي.

د پوهاند صاحب تليفوني پيغام زما بايسکل څخه ډېر ګړندی و، تر څو چې زه دفتر ته رسېدلم دده يوه خبره دمخه هلته رسېدلې وه. هغه دا وه:

"شخصې را بمن فرستاده بودی که لا اقل طرز صحبت کردن را نميدانست... "

د پوهاند دې خبرې زه مايوس نه کړم او نه يې زما په باره کې د عباسي مرحوم زړه سوړ کړ. بل وار په نظر کې وو چې زه د پوهنې د هغه وخت له يو وزير ډاکټر انس خان سره مرکه وکړم. پخوا له هغه چې زه ورسره مخامخ شم، ما د انس خان د شخصيت او سايکالوجۍ په باره کې او همدارنګه د مرکې د موضوع په باره کې مقدماتي معلومات تر لاسه کړل. کله چې زه او دی د يوې مرکې لپاره سره مخامخ شوو ما دده ته وويل: "زه په دري ژبه هغسې چې په کار دي، روانې خبرې نه شم

کولای، که اجازه راکوئ نو زه به خپلې پوښتنې په پښتو ژبه کې وکړم... "

زما په دې خبره دی لږ څه وارخطا شو، خو ژر یې ځان سنبال کړ. ویې ویل: "تاسې بالکل په پښتو پوښتنې کولای شئ، خو زه به ستاسې ځوابونه په دري ژبه کې درکوم".

هماغسې وشول سره له دې چې ژبې سره جلا وې خو د تجربو په ساحو کې بېلتون محسوس نه و، ځکه چې ما په موضوع کې دمخه یو څه مطالعه کړې وه، یا به دا ووایم چې له ځان نه مې پوښتنې کړې وې او هغو ته مې پخپله ځوابونه لټولي وو.

دې کامیابې تجربې ماته د مرکو کولو په کار کې ښه پرمختګ راوباښه، په دې لړ کې زه له یوه داسې علمي شخصیت سره هم مخامخ شوم چې له هغه څخه پوښتنې کول په هېڅ وجه هم آسانه او ساده کار نه و. دا شخصیت د کابل پوهنتون د علومو پوهنځي رئیس د هېواد نامتو علمي څېره پوهاند عبدالغفار کاکړ و. دی په ویانا کې د اتومي انرژۍ په باره کې له یوې غونډې څخه راستون شوی و. د اتومي انرژۍ په باره کې له یو نامتو فزیک پوه سره خبرې کول هغه وخت آسانه خبره نه وه، خو زه دې موضوع دومره په وېره کې نه وم اچولی هغه په دې چې ما پخپله په اصلاح ورځپاڼه کې د اتومي انرژۍ په باره کې په آسانه اخباري ژبه څېنې مقالې ولوستلې.

کله چې زه ورغلم پوهاند صاحب په مینه زما هرکلی وکړ، د چایو یوه پیاله یې زما مخې ته کېښودله، بیا یې راته وویل: "وارخطا کېږه مه، زه خپل شاګردان ډېر آسانه پوهولای شم..." دا خبره یې چې

وکړه د یوې الماری مخې ته ودرېد د هغې له یوې برخې څخه یې څو رسالې او مجلې راوایستلې، هغه یې په مېز واچولې ورسره یې وویل "دا ستاسې یو ځواب". بیا ورغی د الماری له یوې بلې برخې څخه یې څه نور کتابونه راوایستل ویې ویل "دا یې ستاسې بل ځواب". د یوې بلې برخې نه یې څه نور کتابونه هم راوایستل ویې ویل "دا به هم ستاسو پوښتنو ته ځوابونه ووایي ښه اوس نو خپلې پوښتنې کوه... "

رښتیا به وایو د پوهاند صاحب دې حرکاتو زه یو څه وارخطا کړم، د یو ښه دوستانه ماحول د پیدا کېدو لپاره مې وویل:

- "اورېدلي مې دي چې ویانا ډېر ښه ښار دی، هیله ده هلته ستاسې غونډه په ښه توګه سرته رسېدلې وي"

د پوهاند صاحب ځواب په بله خوا روان شو:

- یه! یه! زموږ غونډه په زړه پورې نه وه. دا سیاستمداران هم عجیب خلک دي. په هېڅ شي قانع نه دي، ښې ښې نجونې او ښه ښه... دوی ته رسېږي، موږ خو د سیاست میدان دوی ته پرې ایښی دی، دوی بیا راځي زموږ علمي غونډې هم اخلالوي... په کنفرانس کې د اسرائیلو او عربو تر مینځ شخړې راپیدا شوې، دوی زموږ علمي مجلس له جنجالونو څخه ډک کړ.

د پوهاند خبرې تر دې هم اوږدې شوې، ما په داسې حال کې چې د پوهاند خبرو ته مې غوږ نیولی له ځان سره مې هم محاسبه کوله، خپل دې مسولیت ته ډېر متوجه وم چې بې ځایه پوښتنه مې کړې ده، ځکه خو د پوهاند خبرې په بله لاره روانې دي. نو مې په یوه مناسبه وقفه کې د پوهاند صاحب خبرې ورپرې کړې:

"- پوهاند صاحب زه باور لرم چې تاسې په کنفرانس کې له اټوم څخه د سوله ییزې استفادې په باره کې د افغانستان دریځ په ښه توګه څرګند کړی دی، لطفاً په دې باره کې راته یو څه ووایئ."

- هو ! ما په دې علمي غونډه کې هغه ساحې وشمېرلې چې هلته له اټومي انرژۍ څخه استفادې ممکنې او ګټورې دي.

- په دې باره کې د عملي اقداماتو څه هيله کېدای شي او که نه؟

- هو ! کېدای شي ما مخصوصې کومیټې ته سپارښتنه وکړه چې افغانستان ته خپل یو هیات راواستوي او زموږ هېواد له اټومي انرژۍ څخه د سوله ییزې استفادې له نظره مطالعه کړي. دوی زما دغه سپارښتنه په علاقه مندۍ سره ومنله. زه هيله لرم چې په نژدې راتلونکي کې به دغسې یو هیات راشي...

د پوهاند صاحب وروستنی ځواب ماته هغه موضوع په لاس راکړه چې ما د خپل رپوټ په لیډ کې راوستلې شوای. نورې خبرې یې په تفصیلاتو کې راغلې. د سیاستمدارانو تر منځ شخړې د لاندې په پس منظر کې ولوېدې...

ښښنه غواړم. خبرې راڅخه یو څه اوږدې شوې، چاره نه وه. زما د ځینو تېروتنو او تجربو یادونه ضروري هم وه. رابه شو خپله موضوع به بیا راونیسو. د ګوربت مجلې له یو شمېر ډېرو مهمو شخصیتونو لکه پوهاند اکاډمیسن رشاد ، ډاکتر عبدالوکیل، ډاکتر راج ولي شاه خټک ، مولوي محمد یونس خالص او نورو سره مهمې او ډېرې په زړه پورې مرکې کړې دي. خو په فني لحاظ له ډاکتر عبدالولي وردګ او

استاد صمیم سره مرکې یې په خاصه توګه د یادونې وړ دي، ځکه چې خبریالانو د مرکو تر پیل کېدو دمخه د موضوعاتو او هم د هغو شخصیتونو په باره کې یو څه مخکینۍ مطالعې کړې دي او د پوښتنو ټول بار یې د هغو کسانو په اوږو نه دی اچولی چې مرکې ورسره شوې دي.

تر دې ځایه موږ له خپل ځان سره د مفاهمې او مصاحبې په موضوع او د هغې په ضمن کې، د تجربو د ساحو د یو شان ته کېدو په باب په لنډه توګه بحث وکړ. خو که چېرې له ډله ییزې مفاهمې سره د مصاحبې اړیکې له نظره واچوو نو زموږ موضوع به په هرلحاظ نیمګړې پاته شي.

ډله ییزه مفاهمه د مفاهمې له دوو نورو شکلونو څخه څو غټ توپیرونه لري. په دې مفاهمه کې اورېدونکي، لیدونکي یا لوستونکي یو کس نه دی، بلکې عام ولس یا عام ولسونه یې مخاطبین ګڼل کېږي. له ځان سره د مفاهمې یا د مخامخ مفاهمې لاره لنډه نور څوک یا نور شیان د استوونکو او اخیستونکو تر منځ بندیزونه نه لګوي. خو په ډله ییزه مفاهمه کې ګېټ کیپران (Gate keepers) د خرڅګیرانو یا پاټک والانو په څېر، د مفاهمې یا مخابرې جریان له بېلابېلو خنډونو سره مخامخ کوي، دا ګېټ کیپران هغه کسان دي چې د مفاهمې مواد او وسایل، د کار په جریان کې، لاس په لاس ګرځوي او هغه تخنیکي وسایل هم په ګېټ کیپرانو کې راځي چې د مفاهمې یا ابلاغ مواد لاندې باندې کوي یا یې له یو شکل څخه په بل اړوي.

د هغو وقفو له امله چې ګېپ کیپران يې د ډله ييزې مفاهمې په جريان کې را پيدا کوي، په دې ډول مفاهمه کې د غبرګون پروسه يا په فني اصطلاح فيډبيک (Feed back)، د مفاهمې د دوو نورو اشکالو د فيډبيک په نسبت ځنډنی کوي. يعنې يو راپورټر، يا يو نطاق يا يو ليکوال د خپلې ليکنې، وينا يا مرکې له انعکاس څخه ژر نه خبرېږي. کېدای شي چې د تخنيکي وسايلو او نورو امکاناتو په پراختيا سره د ډله ييزې مفاهمې فيډ بيک يو څه ګړندی شي. په دې ساحه کې د امريکې رږغ راډيو د افغانانو لپاره د مرکو د ځينو پروګرامونو په جوړولو کې يو څه پرمختګ کړی دی. ځکه په دې پروګرامونو کې ډېر ځله د نظرياتو انعکاس ډېر ژر اورول شوی دی. په دې وختو کې د پاکستان تلويزيون د ځينو نورو تلويزيونونو په تقليد د مرکو داسې پروګرامونه کله کله وړاندې کوي چې په هغو کې غبرګون يا فيډبيک څه ناڅه ګړندی شوی دی. مثلاً دوی کله کله د يو ايالت ګورنر يا د مرکزي کابينې کوم وزير تلويزيون ته وربولي او د يو ژوندي پروګرام له لارې هغه له خلکو سره مخامخ کوي. يو زيات شمېر ژورناليستان پوهان، سياست وال او نور خلک ورته مخامخ ناست وي، ګورنر يا وزير د حاضرينو پوښتنو ته ځوابونه وايي. له ټولنې څخه هم د تيلفون يا اي ميل له لارې پوښتنې راځي چې ځوابونه ورته ويل کېږي.

دلته ددې مطلب په راوړلو سره زما مقصددا نه دی چې د ګوربت غوندې يوه بې وسه دوه مياشتنۍ مجله دې حتماً د خپلو مطالبو د لوستلو لپاره د تلويزيون د کتونکو په څېر هغومره ډېر خلک ولري او بيا دې د دوی تر مينځ فيډبيک هم ډېر ګړندی وي، خو ددې مجلې ځوان او ډېر فعال کارکوونکي دا کولای شي چې د مصاحبې لپاره د هرې يوې پوښتنې د جوړولو په وخت کې د زرګونو علاقه مندانو اړتياوې، غوښتنې، احساسات، ذوقونه او د دوی احتمالي عکس العملونه په نظر کې ونيسي.

تکړه ژورناليستان د مهمو او په زړه پورې حقايقو د ترلاسه کولو په مقصد د مهمو پوښتنو د تخليق لپاره له خپلو ځانونو سره ژورې مفاهمې او مصاحبې ته ډېر زيات ضرورت لري. زما هيله دا ده چې د ګوربت مجلې مرکه کوونکي هم له دې لارې داسې پوښتنې تخليق کړي چې د ډېرو خلکو د غوښتنو يا هيلو ترجماني وکړي او ډېرې خولې ورباندې آفرين ووايي.

نهم څپرکی

ادب او ژورنالیزم

ادب او ژورنالیزم

د افغانستان یو ښه فیچر لیکونکي سراج وهاج هغه وخت چې د کابل د مشهورې ذوقي مجلې "ژوندون" مسؤل مدیر و، د "عکسونه خبرې کوي" تر عنوان لاندې یې ځینې داسې عکسونه چاپول چې هر یو یې د زرګونو الفاظو او کلماتو ارزښت درلود. یو عکس یې په یوه مېلمستیا کې د نامتو ادیب مرحوم استاد عبدالروف بېنوا او د یو پخواني ژورنالست ښاغلی محمد خالد روښان له یو ملاقات څخه اخېستل شوی و. په دغه عکس کې ښاغلي روښان د خپل لاس شپېږه داسې پر اړخ سره پر مېز لګولې وه چې د دوی دواړو تر منځ یې د یوه درېدلي د بوال حالت غوره کړی و. په عکس کې څرګندېده چې روښان ـ بېنوا ته خپلې دواړې سترګې نېغې نیولې دي او د مرحوم بېنوا څېرې د حیرانتیا بڼه لرله.

تر دغه عکس لاندې یو ډېر لنډ مطلب لیکل شوی و او هغه هم د ښاغلي روښان له خولې څخه وتلې دا خبره وه چې "بالاخره ژورنالیزم له ادبیاتو څخه خپله لاره بېلوي..." له هماغه وخته تر نن پورې په ځینو لیکوالو کې داسې انګېرنه پیدا شوې ده چې ګواکې د ژورنالستیکي او ادبي لیکنو تر منځ لوی واټن شته؛ خو حقیقت داسې نه دی. یوازې د تنوع او ویرایتۍ په کوڅو او دهلیزونو کې ژورنالستیکي لیکنې له سمبولیکو او علاماتي ادبیاتو څخه خپله لاره بېلوي. خو د ادب له

چوکاټ څخه نه وځي. لکه څنګه چې په یوه دهلیز کې شعر او شاعري، ناولونه، لنډې کیسې، ډرامې او داسې نور ادبي اصناف یو له بل څخه لارې بېلوي ژورنالیزم هم تر هماغه دهلیز پورې له نورو ادبي اصنافو سره د خپلو هنري په تېره بیا د فیچري لیکنو په مرسته ملګرتیا کوي. فیچري لیکنې په حقیقت کې د ادبیاتو یو بل تکاملي پړاو رابښیي.

فیچر (Feature) د لاتیني ژبې (Facture) څخه اخیستل شوی دی. په انګریزي کې دا لفظ د بڼې، څېرې، شکل بېلوونکې نښې، فارقه علاقې، ننداري او ښوونې معناګانې لري. د ژورنالیزم زیاتره استادان وایي چې فیچري لیکنه یوازینۍ وسیله ده چې له الیکټرانیک ماس میډیا (راډیو- تلویزیون) سره یې د مطبوعاتو اخبارونو او رسالو، سیالي برابره ساتلې ده. یو پاکستانی لیکوال عبدالله ملک وایي چې "فیچر د ادب او صحافت امتزاج دی". مجیب الرحمن شامي لیکي چې د واقعاتي حقایقو داسې ډول یو رپورټ چې انشایي ښکلا ولري فیچري بلل کېږي. ضیاء الاسلام انصاري لیکي دا فیچر دی چې د راډیو او تلویزیون د چلنج په وړاندې یې اخبارونه ژوندي ساتلي دي او دا صنف د ژورنالستیک اسلوب او تکنیک ډېره کامیابه بڼه ده.

د ژورنالیزم یو افغان استاد پوهاند حبیب الرحمن هاله یو فیچري خبر داسې راپېژني چې که د یوې پېښې په باره کې، که څه هم هغه دومره جدي نه وي په خاص ادبي مهارت سره داسې یو ډراماتیک خبر ولیکل شي چې هغه زیاته توجه راجلب کړي نو دا به یو فیچري خبر وي. مثلاً: که د کابل په ده افغانانو باندې د ویشتل شوي راکټ له پېښې څخه څو ډوله خبرونه جوړېږي نو فیچري خبر به د

هغې ښځې په باره کې جوړېږي چې پر لېچو یې د سرو زرو د وښیو تر څنګ د سرو وینو بنګړي هم جوړ شوي وي. په فیچر لیکنه کې هم له ادبي او هم له ژورنالستیکي مهارتونو څخه کار اخیستل کېږي او پېښو او پدیدو ته په ژور نظر کتنه دغو مهارتونو ته وده ورکوي. که څه هم یو ښه فیچر لیکونکی ښه راپورتر کېدای شي، خو ځینې ښه راپورټران شته چې فیچر لیکونکي نه دي. ډېر داسې خبرونه خپرېږي چې د خبر لیکونکي نوم ورسره نه لیکل کېږي خو له فیچرونو سره د لیکوالو نومونه لیکل کېږي ځکه چې فیچرونه د ممتازو ژورنالستانو او تکړه لیکوالو له خوا لیکل کېږي، فیچر لیکنه بې نقشې او بې پلانه کار نه دی. تل فیچرونه په ژوندي او جالب عبارت سره چې لوستونکو ورجلبوي پیلېږي. په فیچر کې جالب مطالب داسې یو له بل سره اوبدل کېږي چې دا په زړه پورې لړۍ له شکېدو څخه ساتي. د فیچر لپاره یو روښانه سکېچ جوړېږي او په هغې کې هغه په زړه پورې ضروري حقایق تحلیل او تجربه کېږي چې د فیچر لیکلو باعث ګرځي. د فیچر موضوع باید داسې وي چې خلک ورته لېوالتیا ولري. نه داسې موضوع چې یوازې لیکوال یا ژورنالیست ته په زړه پورې وي.

د فیچر یوه نمونه:

د "Refugee" مجله چې په ژنیو کې له مرکزي دفتر څخه خپرېږي. کله کله د نړۍ د لالهاندو، ستومانو، پرېشانو او مایوسو مهاجرینو حالات په عاطفه پاروونکې فیچري بڼه هم لیکي. د دې مجلې په یوه ګڼه کې داسې یو لنډ فیچري خبر خپور شوی دی:

له حبشي څخه راغلی یو تور پوستی مهاجر ۲۷ کلن "اندامکاسا" چې ټوله شپه یې د نیویارک په هوټل کې کار کاوه او د هوټل صفايي يې لوی کار و، د خپلې مزدورۍ پیسې ډېرې ټینګې ساتلې. دی یوه ورځ په واشنګټن کې د UNHCR دفتر ته ورغی خو دا ځل ده د څه غوښتلو لپاره لاس وړاندې نه کړ، بلکې هغه یې په خپل جیب وواهه او زر ډالره یې ورڅخه را وایستل. ده دا پیسې د دفتر مشر ته ونیولې ویې ویل:

واخلئ! دا پیسې د افریقا مهاجرینو ته یې ورسوئ. ده د پیسو د سپارلو په وخت کې دومره وویل چې دا دومره پیسې نه دي چې د مهاجرینو د نړیوالې مؤسسې څلور کاله د مخه په کمپیونو کې په ده باندې لګولې دي. کله چې د ده خوله وپلټل شوه نو نورې خبرې هم ورڅخه راووتلې ده وویل: زه ۹ کلن وم چې مارکسېسانو زما په هېواد کې واکمني تر لاسه کړه. دغه انقلاب زما او زما د کورنۍ لپاره لویې ربړې پیدا کړې. زما پلار د حبشي په ختیزه خوا دهاربیج په سیمه کې د قهوې یوه کرونده او پینځه کورونه درلودل. ده به له نورو بزګرانو څخه هم قهوه په بیه رانیوله. ښار ته به یې د خرڅلاو لپاره وړله مارکسېستان راغلل زما د پلار د ګټو وټو مخه یې ونیوله ورسره یې دا وویل: که انقلاب لاره داسې وي نو....

ده ته هېڅ شی پاتې نه شول، له دغه امله لېونی غوندې شو. عقلي او عصبي ډاکټر د ده تداوي پیل کړه. خو ناروغي یې کمه نه شوه لا زیاته شوه.

پلار مې یوه شپه لوی چاقو راواخیست زما په مور او ورور یې حمله وکړه، دواړه یې ووژل. پولیسان راغلل دی یې د بندیخانې په لور راوان کړ. په دې توګه په هماغه شپه یو بل انقلاب راغی چې دغه

انقلاب زموږ په خپل کور کې تخریبي بدلون راووست. د دې دواړو انقلابونو په نتیجه کې ماته په خپل کور او خپل هېواد کې څوک او څه راپاتې نه شول زه ۱۳ کلن وم چې د مهاجرینو په لویه ټولنه ورګډ شوم.

دا فیچري خبر چې د یوې ښکلې افسانې رنګ او خوند هم لري، په ډېره ساده ژبه لیکل شوی دی. د دې د سادګۍ دلیل یوازې دا نه دی چې په هغه کې د یوې بېطرفه نړیوالې موسسې نشراتي پالیسي په نظر کې نیول شوې وه، بلکې په هغه کې د یوه خاص ژورنالیستک سبک پیروي شوې ده. په دې سبک کې حقایق د ښکلو الفاظو په لطیفو او وریښمینو پردو کې پټ نه دي ساتل شوي. د فیچر عاطفي جنبه ډېره قوي ده خو له استعارو او تشبیه ګانو څخه په کې کار نه دی اخیستل شوی، بلکې د مخ لوڅو حقیقتونو څېرې په خپله هم جالبې دي او هم عاطفه پاروونکې. د دې خبرې معنی دا نه چې ژورنالستیکي سبک یا فیچري لیکنې، استعارې او تشبیه ګانې بې ارزښته ګڼي بلکې صحافي لیکنې په مناسبو ځایونو کې له تشبیه ګانو او استعارو څخه کار اخیستل د فصاحت او بلاغت له ضروریاتو څخه بولي. دغه به هغه موارد وي چې په لنډو الفاظو کې د یو جامع مطلب د څرګندولو ضرورت پېښ شوی وي. خو دا استعارې او تشبیه ګانې باید ډېرې مبتذلې او سولېدلې نه وي بلکې هغه باید نورې ښې ولري او د نویو حقایقو ښکارندوی وي.

د ژورنالیزم پروفیسرانو د هغو خبرونو لپاره چې عاطفي جنبه یې زیاته وي د معکوس هرم شکل غوره کړی دی. دا ډول خبرونه کټ مټ د لنډې کیسې په بڼه لیکل کېږي. لکه څنګه چې د لنډې کیسې په لیکنه کې پیاوړې تخیل ته ضرورت پېښېږي، په دې ډول لیکنه کې

هم همدغسې یوه تخیل ته اړتیا زیاته وي. توپیر یې دا دی چې په لنډه کیسه کې فکتونه د تخیل په طاقت تخلیق کېږي، خو د فیچري خبر په لیکنه کې پیاوړی تخیل د داسې دقیقو سوالونو له تخلیق سره مرسته کوي چې د ځوابونو په میندلو سره یې مهم، په زړه پورې واقعي خو خیال انگیزه حقایق او واقعیتونه رابرسېره کېږي، له دې لارې داسې نادر، جالب او دلچسپ حقایق ترلاسه کېږي چې کله کله حتی د تخیل موشگافي هم ورته د حیرانتیا گوته په غاښ نیسي. د ژورنالیزم استادانو د جدي خبرونو تر څنگ د فیچري لیکنو لپاره پرانیستې لاره پرې ایښې ده. له دې کار څخه د دوی مقصد دا دی چې د فیچري خبرونو له لارې هم د حقایقو لپاره د خلکو لوږه لیرې کړې او هم د دوی ادبي او هنري تنده ورباندي ماته کړي. له بلې خوا فیچري خبرونه د تکراري جدي خبرونو او نور مبتذلو موضوعاتو ستوماني له مینځه وړي. مثلاً: ترافیکي پېښې اوس په زیاترو ټولنو کې له تکراري پېښو څخه بلل کېږي، خو که د کومې ترافیکي پېښې د یو خبر عنوان داسې وي چې "یوې غومبسې یا غالبوزې موټر چپه کړ" دا ډول عنوان به یوازې د یوې سمبولیکې کیسې عنوان نه وي بلکې هغه به په یوه ترافیکي پېښه باندې د یوه فیچري خبر عنوان هم وي چې دغه ترافیکي پېښه یې له نورو ورته پېښو څخه جلا کړې او له تنوع څخه په کې کار اخیستل شوی دی کله چې د دې ترافیکي پېښې په باب ډېرې زیاتې او دقیقې پوښتنې شوې، په نتیجه کې ځینې حقیقتونه رابرسېره شوي دي چې ډراماتیک رنگ او خوند لري. په دې توگه د پېښې اصلي عامل یو کمزوری موجود (غومبسه) ده چې لوی او دروند موټر یې چپه کړی دی. هغه څنگه؟ داسې چې غالبوزې یا غومبسې ډریور په لاس چیچلی او د ده اعصاب یې له کنټرول څخه

ایستلي نو موټر په حقیقت کې غومبسې چپه کړی دی. له بده مرغه دا یوازې غومبسې نه دي چې په حساسو وختونو کې ډریوران چیچي او اعصاب یې خرابوي، بلکې د اندېښنو او پریشانه افکارو لړمان او ماران تر غومبسو زیات، په حساسو لحظو کې انسانان له کنټرول څخه وباسي. موږ دلته د دوو داسې ډریورانو مثالونه وړاندې کوو چې د اندېښنو لړمانو او مارانو چیچلي او خپل موټرونه یې له نورو سره جنگولي دي. له یوې پېښې څخه د ژورنالیزم یو پروفېسر ډېر پخوا یو فیچري خبر جوړ کړی دی او له بلې خوا یې زموږ یو ځوان ادیب سمبولیک وزمه کیسه جوړه کړې ده. د پروفېسر د فیچري خبر لنډه خاکه په دې ډول ده هغه چې نن له خپل کور څخه روانېده مېرمنې ورته وویل: احمده! ته هره ورځ په یوه تیاره کې له کوره وځې په بله تیاره کې کور ته راځې. ستا کوچنیان د بابا نارې وهي خو تا نه شي لیدلی ځکه چې هغه ستا د وتلو او بېرته راتللو په وخت کې بیده وي....

احمد چې د خپلې مېرمنې دا خبرې واورېدې، څو شېبې په اندېښنو کې ډوب شو، بیا یې یوازې دومره له خولې ووتل:

دا به، که د خدای رضا وه، کور ته زما وروستنی ناوخته راتگ وي. د احمد اصلي کار او دنده معلمي وه. خو په خپله تنخوا یې گوزاره نه کېده، نو دی مجبوره و چې د معلمۍ له وخته وروسته ټکسي هم وچلوي. په دغه ورځ چې دی له خپل کور څخه ووت یوه ټوټه لار یې وهلې وه چې پر یو بل موټر مخامخ ورغی. دواړه موټران سره ټکر شول. په نتیجه کې د احمد دا خبره رښتیا شوه چې "دا به یې خپل کور ته وروستنی ناوخته ورتگ وي".

د هغې سمبولیک وزمې کیسې لنډیز چې زموږ ځوان ادیب زرین انځور لیکلې او د سپېدې په مجله کې خپره شوې ده، په دې ډول دی:

"...په یوه زاړه مهاجر شوي موټر باندې، د ده له طاقت څخه زیات بار وړل کېده، د ده خپلې خوښې ته نه کتل کېدل او د ده د میل په خلاف زیات چلول کېده. دی د ماهیپر د یخو اوبو په ارمان و ځکه چې د دغه ځای په تودو اوبو د ده تنده نه ماتېده او زړه یې نه ورباندې یخېده د یخو اوبو لپاره د همدغسې یوې تلوسې او اندېښنې په وخت کې ناري شوې.

یاالله خیر!

خیر یا الله!

او د سورلیو له همدغو کړیکو سره، دی له یو تور عسکري ګاډي سره مخامخ جنګېدلی و. لکه چې غلام صابر استاد هم د خپل بنز په څېر همدغو سوچونو له ځان سره بیولی و.

د کیسې له پای څخه څرګندېږي چې اصلي پرسوناژ، غلام صابر استاد دی چې د یو جامد او بې شعوره موټر د زړه یا دماغ په حیث د موټر د خوږمنو احساساتو مرکز دی. او د موټر د ټکر ذمه واري په غاړه لري. اصلي مسؤلیت بیا هم د ده پرېشانه افکارو ته راجع کېږي.

حقیقت دا دی چې پرون زموږ او نورې نړۍ لپاره ترافیکي پېښنو ډېره تکراري جنبه درلوده. سره له دې هم یو شمېر حساسو لیکوالو نه غوښتل چې له هغو څخه راپیدا شوې ډېرې غمجنې خاطرې تېرې او هېرې شي. چا هغه په فیچري سبک لیکلې او ځینو نورو ډول ډول کیسې ورڅخه جوړې کړې دي. مګر اوس له بده مرغه

زموږ په هېواد کې، د وژنو په میلونو پېښې له ترافیکي پېښنو څخه زیاتې تکراري شوې دي. هغه وخت چې موږ له خارجي دښمنانو او د دوی له ګوډاګیانو سره په مخامخ جګړه بوخت وو، نو وژنو د ویاړ یا د زړه د یخېدو بڼه درلوده. تنظیمي یا حزبي خپرونو له دومره زیاتو شهیدانو څخه د ډېرو لږو کسانو لنډې سوانح ولیکلې او د شهادت خاطرې یې د تاریخ حافظې ته وسپارلې د دې شهادتونو ډېر مهم خصوصیات او عاطفه پارونکي جزئیات ډېر کم په فیچرونو او نورو ادبي اثارو کې منعکس شول. چې له ځینو څخه یې سمبولیکې کیسې هم جوړې شوې چې په هغو کې د بهرنیو انګېزو پر ځای له داخلي او روحي کشمکشونو څخه زیات کار اخیستل شوی دی. یو مثال یې یوې ادبي، انتقادي غونډې ته د ځوان لیکوال ایمل پسرلي د (درې په درې) سمبولیکه کیسه ده چې په هغې کې د یو قاتل په ضمیر کې د خیر او شر تر منځ د یوې شخړې څېره په ښه توګه ایستل شوې ده.

که څه هم شعرونه او سمبولیک منثور آثار د ادبیاتو له ډېرو ښکلو اصنافو څخه دي خو د هغو هنري چوکاټونه داسې جوړ شوي دي چې د مهمو حوادثو ټولو مهمو او جالبو جزئیاتو ته انعکاس نه شي ورکولی. له بلې خوا د ځینو پېښنو ماهیت او خصلت داسې دی چې په هغو کې خارجي عوامل تر داخلي یا روحي جهان توپاني او بحراني زمانې د ټولو اجتماعي او نفسیاتي ماهیتونو د تجسیمولو لپاره یوازې د ادب سمبولیکه ژبه کافي نه ده. بلکې په واضحه او روښانه ژبه د حقایقو څرګندونه له لومړنیو ضروریاتو څخه بلل کېږي، که چېرې د سپینو خبرو لپاره امکانات موجود نه وي نو بیا د زړونو د سپکولو لپاره سمبولیکې لیکنې وروستنۍ چاره ده.

د یو تصادف له مخې د دې موضوع د لیکنې په وخت کې د پاکستان د انګریزي ورځپاڼې "نیوز" هغه ګڼه تر لاسه شوه چې د کراچۍ د "بزم علم و دانش" له خوا د یوې جوړې شوې علمي او ادبي غونډې رپورټ په کې خپور شوی و. دا غونډه د یو پاکستاني لیکوال سعید پرویز د لنډو کیسو پر مجموعه "بازیګر" باندې د بحث کولو لپاره جوړه شوې وه، لومړنۍ موضوع چې په دې غونډه کې بحث کولو ته وړاندې شوه دا وه چې د سېمبولونو، استعارو او تشبیهاتو په کار اچول په قصدي توګه د مفاهمې په لاره کې خنډونه اچولي دي. اوس چې په پاکستان کې مارشالا نه شته نو بیا حقایق ولې په بربنډه ډول بیان نه شي.

ما ته د دغه مطلب په لوستلو سره د افغانستان د "غوره نثرونه" د لیکوال مرحوم استاد ګل پاچا الفت داسې یوه لیکنه سترګو ته ودرېده:

"ښځه" او "خبره" دواړه د تانیث علامې لري...اوس چې زمانې د ښځو مخونه لوڅ کړي دي خبرې هم باید له پردې څخه راووځي...

پخپله الفت صاحب د ویښو زلمیانو د تحریک د چلېدو په وخت کې یو خاص خوندور ادبي او انتقادي سبک درلود چې د سمبولیک نثر رنګ یې زیات و. خو کله چې دی له خپل ملي او اصلاحي نظر سره د ډیموکراسۍ لسیزې ته راورسېد او د خپل هېواد په پارلمان کې کېناست، نو بیا یې نه غوښتل چې د زړه د خبرو مخونه په رنګینولو پټو او یا پوړني کې پټ وساتي.

په سیاسي ملاحظو سربېره ځینې نور دلایل هم شته چې د هغو له مخې ځینې کسان د خپلو خیالاتو او زړه د پټو خبرو د بیانولو لپاره سمبولیک ادب غوره ګڼي او کله کله ورته ضرورت هم لري. مثلاً د تماس مجلې په ۴-۵ ګڼه کې د ښاغلي نظر پاییزي د "وینې" په نوم افسانې اصلي موضوع (Theme) د یو لړ اجتماعي مشکلاتو په وجه له سمبولیکې ژبې څخه پرته په بل ډول نه شي بیانیدلی. خو ځینې کسان بې له دې چې ضرورت په نظر کې ونیسي یوازې د تفنن لپاره سمبولیکې افسانې لیکي. دا غالباً هغه کسان دي چې هر شي ته د ښکلا او خوند له نظره ګوري. یوه امریکایي لیکوال (Enroflhone) د لنډو کیسو په باره کې لیکلي دي: د کلماتو تحت الفظي معناوې د انسان د فکر او احساس د بیانولو لپاره کافي نه دي. د افسانو ژبه باید له داسې استعاروي ذرایعو څخه ډکه وي چې د افسانو سبک ته ښکلا وبښي او هم په کې ژور والی راولي. دا ذرایع سمبول، استعاره، قیاس اغراق مبالغه او داسې نور دي. له بلې خوا په هغه ادبي سیمینار کې چې څو کاله دمخه، په مشترکه توګه د آزاد افغانستان د لیکوالو د اتحادیې او د افغانستان د کلتوري موسسې له خوا جوړ شوی و. یو شمېر ځوانو لیکوالو "ابهام" د لنډو کیسو لپاره یو مهم عنصر وباله څو چې لنډې کیسې د بېدل او کاظم خان شیدا د اشعارو مقام ته هسکې کړي.

دا پر خپل ځای کې یو ښه نظر دی چې په معاصرو ادبیاتو کې د کلاسیکو ادبیاتو خوند او عظمت وساتل شي، خو د دې خبرې ضرورت هم ډېر زیات محسوس دی چې اوسني انسانان چې د ډول ډول رنځونو په زمانه کې ژوند کوي، یوې داسې روښانه ژبې ته ضرورت لري چې د ژوندانه ډېره تیاره ګوټونه ورباندې راځرګند کړل شي.

دا بده خبره نه ده چې سمبولیک ادب د "ژورو فکرونو او لوړو خیالونو" د خاوندانو د کلاس یا قشر په خدمت کې مصروف وساتل

شي. خو دا هم ډېره ښه خبره ده چې ژورنالیزم ته موقع ورکړل شي چې د خپلو خبرې فیچري لیکنو له لارې د عامو خلکو د فکري تغذیې او هنري تندې ماتولو لوی او درون کار په غاړه واخلي.

د ژورنالیزم فیچري ستایل غواړي ټولې ادبي ښکلاوې په خپله ارته لمن کې راټولې کړي. خو له ابهام، اغراق او مبالغې څخه ډډه کول یې اصلي کار دی.

ژورنالیزم هم د هغو افرادو د روحي عالم (Internal) او خارجي (External)ماحول د عکاسۍ او انځورنې سره علاقه لري چې مهمې پېښې یې راپیدا کړې وي او یا مهمې پېښې ورباندې راغلې وي. خو دا کار د خیالي دنیا جوړولو له لارې نه کوي بلکې د خپلو ډېرو زیاتو او دقیقو پوښتنو په مرسته واقعي دنیا تمثیلوي او تجمیلوي یې، په ژورنالیزم کې حقایق تر الفاظو مقدم او مخکښ دي. که څوک وکولی شي چې ډېر تازه دقیق او رقیق حقایق را پیدا کړي د هغو لپاره پخپله مناسب موافق او ښایسته الفاظ راپیدا کېږي. که څوک پخپله په دقت سره د کونډو او یتیمانو اوښکو ته وګوري نو د اوښکو په هر څاڅکي کې به داسې رڼاګانې او منظرې وګوري چې د هغو د بیانولو، تمثیلولو او تجسیمولو لپاره به مستقیماً داسې تازه، نادر او ښکلي الفاظ، استعارې او تشبیه ګانې ورته پیدا شي، چې د ده لیکنې ته به نوی رنګ او خوند وروبښي. د ژورنالیزم فیچري سبک له هغو استعارو او تشبیه ګانو څخه مرسته غواړي چې یقیناً له فصاحت او بلاغت سره مرسته کوي. که داسې نه وي نو د ژورنالیزم له نظره مهم او په زړه پورې حقایق خاصه ښکلا لري چې د بې ځایه استعاروو او تشبیه ګانو هغو خالونو او نکریزو ته ضرورت لري چې طبیعي ښکلا ته نور رنګونه ورکوي. د ژورنالیزم له نظره له بې ضرورته سمبولونو،

استعارو تشبیه ګانو او کنایو څخه ډکه لیکنه د داسې منقوشو هېندارو یا ښیښنو حیثیت لري چې په خپله ډېر ښایسته وي خو د باغونو او د باغچو د ګلانو ښکلاوې یا یې اغزي له نظر څخه پټې ساتي او دا هغه ضروري شیان دي چې په هېڅ وجه باید پټ او پټې مخې پاتې نه شي.

د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې رابطه

کومه بلیغه، فصیحه، صریحه، له ابهاماتو خلاصه، موجزه، ساده او آسانه ژبه چې ادبي فنون یې پیشنهادوي هماغه ژبه د مطبوعاتو ژبه هم ده، البته کله کله قالبونه او ظروف د دواړو ژبو ترمنځ بیلتون راولي او د شعر ژبه د خبر له ژبې څخه جلا کوي.

د حقایقو او واقعیتونو له موضوع سره په ارتباط، کې د دواړو ډوله ژبو لارې سره بیلې دي هدفونه یې شریک دي. د ادب ژبه د یو حقیقت د تمثیلولو لپاره د الفاظو قیمتي تابلو جوړوي مګر د مطبوعاتو ژبه کې یې د لاسه پوره شي د هماغه حقیقت مستقیمه عکاسي کوي. که د اختناق شرایط په منځ کې نه وي د دواړو ډوله ژبو تر منځ پولې نرۍ کېږي حتی د توحید یوې داسې مرحلې ته رسېږي چې تقریباً یوه ژبه ورڅخه جوړه شي.

اما د اختناق په شرایطو کې د مطبوعاتو ژبه خپل وظایف د ادب او هنر ژبې ته سپاري، په داسې شرایطو کې که مطبوعاتو څه لیکلي وي نو هغه یې په خپله ژبه نه دي لیکلي. همدا سبب دی چې په افغانستان او په نورو ډېرو هېوادو کې د ادب د ژبې د خدماتو دوره د مطبوعاتو د ژبې په نسبت زیاته ده. د ادب ژبه په ډېرو سختو شرایطو کې د خپلو بهترینو وسایلو استعارو او تشبیه ګانو په برکت او قوت،

خپله بقا او په مختلفو ادبي پیرایو سره یې د خپلو خدمتونو سلسله جاري ساتلې ده.

په افغانستان کې د شلمې پیړۍ په دویمه ربع کې په نسبي ډول د اختناق دله مینځه تللو یوه ډېره لنډه وقفه راغله او د هغه وخت په لویه جرګه کې د وخت د پاچا له خولې څخه ځینې داسې خبرې وتلې چې د مطبوعاتو په ژبه یې د یو جالب تاریخي روید اد لیکلو ته زمینه برابروله، پاچا په خپله د ملت نمایندګانو ته وویل:

«تاسې د پخوا په څېر د حقایقو د څرګندولو لپاره پټه خوله مه اوسئ او هر څه چې په تاسې کېږي غلي او حیران مه ورته دربېږئ خو داسې هم مه کوئ چې یوازې د دښمنانو په آوازو اچولو او د بدخواهانو په شورماشور د حکومت ټولو کوښښونو او ځیګرخونیو ته د مخالفت په سترګه وګورئ...»

یو ملت ته د خپلو حالاتو څخه د خبرتیا حق ورکول د ژورنالیزم روح او د مطبوعاتو هدف دی، بې تصنعه ساده وینا یا لیکنه په الفاظو، کلماتو او جملاتو کې لنډیز چې په دې وینا کې لیدل کېږي، د ژورنالستیک سبک هغه خصوصیات دي چې همدا اوس یې د ژورنالیزم او ادبیاتو پروفیسران پیشنهادوي.

له بده مرغه د هغه وخت افراطي او تفریطي حرکتونو د نوي ژوندانه لپاره زمونږ د ملت یو ښه چمتووالی اخلال کړ. بیا نو هغه پاچا چې د ملت د نمایندګانو په مخ کې یې په خپلو ساده، بې آلایشه خبرو د افغانانو فطري ولسواکي تمثیلوله، د محترم داوي په قول ځان د امیرعبدالرحمن خان لمسی وباله. اراده یې وکړه چې د برچې په زور د اصلاحاتو په نامه خپله اراده په ملت باندې تحمیل کړي. په دې ډول هغه لنډه وقفه چې په افغانستان کې د پر له پسې استبدادي

حکومتونو تر منځ د راڅرګندېدو په حالت کې وه ډېر ژر له منځه یوړله شوه ورسره زمونږ ادبیات او ژبې د اختناق په فولادي او په ځینو مواردو کې د هنر په طلایي زنځیرونو وتړلې شوې.

د ویښو زلمیانو په دوره کې یو ځل بیا ترځمکې لاندې اجتماعي تحرک او سیاسي حرکتونو د استبدادي رژیمونو څه نا څه کمزوري کړې وو، په دغه وخت کې، نویو هیلو او غوښتنو د اظهار ژبه غوښتله، څو پوهو کسانو نه غوښتل چې خپلې نظریې او غوښتنې په زړه کې غوټه کړي، دغه وخت استعارې او کنایې د کار ډېرې ښې وسیلې وې چې په هنر مندی سره په کار اچول کېدې او د دغه وخت یو خاص سمبولیک نثر یې ایجاد کړ چې د استاد الفت غوره نثرونه د همدغسې سرایښو پیداوار دي. مطبوعاتو آزادي درلوده خو په خپله صریحه ژبه یې خبرې نشوای کولای، له روانو بدبختیو څخه د شکایت کولو ژبه آزاده، فصیحه بلیغه او کله کله رنګینه وه خو د بدبختیو دعواملو او عاملینو د ښودلو لپاره صریحه نه وه.

د اساسي قانون په لسیزه کې چې مطبوعاتو نسبتاً یوه څه زیاته آزادي ترلاسه کړې وه، د یو لړ بې تجربه ګیو او د فني پرسونلونو د کمښت په وجه مطبوعاتو لکه چې لازمۀ هغسې په خپله ژبه ډېرې کمې خبرې کولای شوای. په غیر دولتي اخبارونو کې یوازې د «کاروان» ورځپاڼې دا امکانات درلودل چې د خلکو د خبرتیا لپاره موضوعات را پیدا کړي او د مسایلو توضیح او تشریح لپاره څه نا څه له مطبوعاتي ژبې څخه کار واخلي، د دغه وخت زیاترو غیر دولتي جرایدو د حقایقو د بیانولو په ځای احساساتو او نظریاتو ته زیات انعکاس ورکاوه، له بده مرغه د دغه وخت مطبوعاتو د واردو شویو ایډیالوژیو د راتګ لاره صافوله. دې ایډیالوژیو چې په مطبوعاتو

حتې د هېواد د دشورۍ په دواړو جرګو کې یې وسیع انعکاس درلود، له یوې خوا د خلکو په اذهانو کې نوې نوې پوښتنې متراکمې کړې وې، له بلې خوا یې د مطبوعاتو ژبه د نویو سیاسي لفاظیو او اصطلاحاتو ډېر دروند بار په ډېر ناځاپي ډول چې زموږ ژبو ورته قبلاً آمادګي نه لرله تحمیل کړی ؤ، د «ایزمونو» اوږدې سلسلې چې د افغانستان خلکو ته یې څه مفهوم نه درلود، د مطبوعاتو ژبه ورو ورو له خلکو څخه بیګانه کوله.

د هغو انقلابونو په زمانه کې چې خلکو ته یې د جمهوریت او دموکراتیک جمهوریت په نامه نوي استبدادي رژیمونه په تحفه کې راوړل، د موهومي دموکراسۍ، مترقي او هوسایۍ په خاطر یې د خلکو د ارادو او خولو تړلو لپاره نوې او تر په خوا کلکې زولانې او زنځیرونه هم ورسره راوړي وو. د مطبوعاتو آزادي هسې یو خوب او خیال وبلل شو. ادب او هنر ته هم وربښمین پړي او مزي جوړ شول او هغه د «ایزمونو» په موړیو وتړل شول.

د ادبیاتو، هنرونو او ژبو څخه د ایجاد، تمثیل توضیح او تشریح وظایف پاته شول. په اصطلاح نوی ادب د بیان او اظهار دغه ټول وسایل یو ځل بیا د نوي سره دخپلې پېژندنې په جنجالي مسایلو بوخت وساتل.

ادب څه شی؟ هنر یعنې څه؟ مترقي ادب کوم دی؟ د علمي نړۍ سره د ادب رابطه... او داسې نورو کلیشه یې عباراتو سوالونه زیاتول مګر ځوابونه یې محدودول. د ادبیاتو یو پوهاند چې د ادب د تیورۍ په باره کې ځان د نظر خاوند بولي په یوه سیمینار کې د ادبیاتو په باره کې داسې خبرې اوږدې کړې وې:

«راځئ چې لومړی دا خبره جوته کړو چې ادبیات څه ته وایي؟ دې پوښتنې ته به د سم ځواب موندلو یوه لاره دا وي چې د ادبي تیورۍ اوږد، تاریخ له نظره تیر کړو، خو دا کار اوس ځکه نه کوو چې دلته بې ګټې خوندي بربښې او ګران حاضرین په ښه توګه وربانديپوهېږي، په نننی نوي او مترقي مفهوم سره «ادبیات د ټولنیز ژوندانه د واقعیتونو هنري انعکاس دی د ژبې په واسطه» په دې تعریف کې دوه سره تړلي مفهومونو پراته دي، لومړی دا چې ادبیات د ټولنیز ژوندانه د واقعیتونو انعکاس دی. په دې لحاظ ادب له علم سره کټ مټ یو شی دی ځکه چې علم د انسان په ذهن کې د عیني نړۍ د واقعیتونو انعکاس دی، نو ادبیات د علم په څنګ کې د خارجي نړۍ د حقایقو د پېژندګلوۍ او شناخت یوه وسیله ده. دویم دا چې دغه انعکاس بیا هنري بڼه لري یعنې خارجي واقعیتونه په عاطفي ژبه بیانېږي، عاطفي ژبه هماغه ده چې زموږ د ادب پوهنې په عنعنه کې ورته د «مخیل» کلام تعبیرول کارول شوي دي»

دغه پوهاند د ژبې د یو مهم ډیپارټمنټ مشر ؤ، د ده سوابق ده ته د نورو ډېرو غټو غټو ادعاګانو مثلاً د ادب د تیورۍ، استادۍ اجازه ورکوي، موږ هم وایو دی هر څه دی، د ادب د تیورۍ استاد دی، په اصطلاح له علمي نړۍ لید او نورو اجتماعي علومو سره د دې تیورۍ په رابطه باندې اوږدې خبرې کولای شي، خو د ده د دې لیکنې څخه داسې څرګندولای شو چې دی، به پوهاندوي لیکن لیکوال او ادیب نه دی، ځکه د لیکوالۍ او ادبي فنون اجازه نه ورکوي چې:

- پروګرافونه یې ډېر اوږده وي، د ده د لیکنې هغه پروګراف چې ما دغه مطلب ورڅخه اقتباس کړی دی، ډېر اوږد دی چې له ۲۲ کرښو څخه جوړ شوی دی، یو بل پروګراف یې دومره

اوږد دی چې د کتاب د عادي صفحې نه هم یو سطر زیات شوی دی.

- په لیکنه کې یې د اطناب نه کار اخیستل شوی دی، حاشوی او زوایه پکې زښت زیات دي، که نه نو د دومره اوږدو خبرو څخه د ده د مقصد ټکي یوازې دا دي:
- په نوي او مترقي مفهوم سره، ادبیات د ژبې په واسطه، د واقعیتونو هنري انعکاس دی.
- نو د هغه علم تر څنګ، له ذهن څخه د باندې د خارجي نړۍ د حقایقو د پېژندنې یوه وسیله ده چې خارجي واقعیتونه، عاطفي ژبه یا مخیل کلام بیانوي

یوازې دغه پوهاند نه بلکه د ده په څېر نور کسان چې ځانونه په اصطلاح په علمي ایډیالوژۍ مجهز بولي، کله چې د ژوند، ادب، تیورۍ او د علمي نړۍ لید تر منځ په روابطو بحث کوي، داسې پیچلي مسایل را پیدا کوي چې په خپله یې د حل کولو نه عاجز پاتې کېږي په تیره هغه وخت چې د ادب د تیورۍ د تحلیل نه مقصد د مارکسیزم د جملې فلسفې او سوفسطایي نظریاتو څخه د ژبې او ادبیاتو قربانول وي.

که د ادبیاتو موضوع د قلابي فلسفو له قالبي چوکاټونو څخه د باندې په علمي ډول تحلیل کړو نو د ادب او هنر له درې ډوله مکتبونو سره آشنا کېږو او هغه دا دي: ایډیالیزم، سوریالیزم او ریالیزم. زه دلته نه غواړم چې ددغو مکتبونو د تعریفونو په تکراري مطالبو ستاسې قیمتي وخت ونیسم بلکه غواړم چې په ډېره مؤجزه توګه د هغو د ماهیتونو مازې یادونه وکړم.

- د ایډیالیزم د مکتب پیروان د وربښمو د چینجیانو په څېر د خولې نه نار وباسي ښکلي او نفیس شیان ابداع کوي او مطلقه ښکلا د هدف په توګه په نظر کې نیسي.
- د سوریالیزم پیروان د مېږیانو په څېر ډول ډول دانې راټولوي او سره یو ځای کوي یې د ترکیب او تحلیل پروایې نه ساتي.
- اما د ریالیزم په لاره راون کسان د شاتو د مچیو په څېر د موضوعاتو له هر ګل سره ارتباط نیسي د ډول ډول ګلانو عصارې را ټولوي او د تحلیلولو نه وروسته یې د شاتو په څېر د مفیدو او خوږو موادو په شکل یې عرضه کوي او یو عالي مقصد په نظر کې نیسي.

د ریالیزم ادبي مکتب چې په یقیني ډول د ژوند او ادب تر منځ اړیکې پالي، جهان شموله محبوبیت ترلاسه کړی او د نړۍ د بېلوبېلو هېوادو ادب پوهانو په همدې صافه او د رحمان بابا په قول بې رویه بې ریا هینداره کې د خپلو ادبیاتو څېرې ته کتلي دي.

د افغاني ادبیاتو د یو لوی محقق مرحوم پوهاند حبیبي په قول د پښتو ادب یوه غټه برخه لکه د نورو ګاونډیو ژبو ادب د ایډیالیزم په موږي راڅرخیده خو څومره چې انسان د خپل خیال پرستۍ په اجتماعي ناروغیو پوهوي هومره د ادب له خیاله راګرځېدلی دی او د ریالیزم په خوا را روان شوی دی.

په دې اساس، د پښتو ادب لکه ګاونډي نور ادبیات، یوازې د بډایانو د ماڼیو او د عیاشانو د بزم او صله خورو شاعرانو د لاس آله نه وه، دا ادب په شفاهي او نا لیکلي ډول د کوچیانو په کېږدو، د خوارانو په کوډلو، د اوبو وړونکو پیغلو په ګودرونو او د عوامو په

میلو او د جګړې په میدانونو او سنګرونو کې استعمالېده نو ادب په دې بڼه به خپله غایي مقصد نه ؤ بلکه آله او وسیله وه.

نن سبا غربي دنیا د ریالیزم د ادبي مکتب په وروستیو تکاملي پړاوونو کې د یو خاص ژورنالستیک سبک په جوړولو چې زما د دې مقالې له خاصو مقاصدو څخه یو دی کار کوي.

له ښه مرغه په افغاني لیکوالو کې هم داسې یو تمایل راڅرګندېږي مثلاً زموږ اوسني نقاد لیکوال محترم سعدالدین شپون د همدغسې یو نوي سبک په هینداره کې زموږ د شلمې پیړۍ د دویمې نیمایي ادبیاتو شعرا و شاعرۍ ته ګوري مبالغه آمیز لقبونه، مفتونه او په اشعارو کې ډېرې تکرار شوې مبتذلې کلمې لکه (سور اوریم، طوفان یم، له غیرته اور اخلم، سره لمبه شوم، شنه لوخړه شوم، په جامو کې نه ځایېږم...) سولیدلي ترکیبونه، بابیزه تخیل او مبتذلې خبرې بولي چې نه د ولس د رښتیني وضعې ترجماني کولای شي او نه د هنر په سیمه کې د هغو پرېښودل روا دي.

ژورنالستیک سبک: د جمعي ارتباط د وسایلو انکشاف په تېره بیا د الکترونیکس حیرانوونکو پرمختګونو، ژبه او د ادبیاتو ټول اصناف نوي او پخواني ادبي مکتبونه له مهم چلنج سره مخامخ کړي دي. که ژبه او ادبیات له دغو وسایلو سره ځان عیارنکړي، نو د ژبو او ادبیاتو د زرګونو کلونو خدمات او اثرات به د فضا د امواجو په طوفان کې لاهو شي او صامت فلمونه به موږ ته د اشارو په ژبه خبرې کوي، له بده مرغه سمعي او بصري وسایلو همدا اوس موږ او زموږ په څېر نورو ملتونو ته د ګټو رسولو په ځای نوې معضلې را پیدا کړې دي. د خارجي هېوادو د فلمونو بازار ډېر تود شوی او زموږ

ځوانان بې له دې چې د هغو په ژبو وپوهېږي د فلمونو حرکاتو ته ځیر ځیر ګوري چې منفي اغیزې ورباندې کوي.

اوس د کسیټونو د ډېرښت په سبب زموږ بیسواده ورونه میرزا او ملا ته د کښیناستلو او خپلو دوستانو ته د خط لیکلو د احتیاج نه ځانونه فارغ بولي خپلې خبرې بې له دې چې سواد ته په اهمیت قایل شي، په کسیټونو کې ثبتوي او استوي یې، الکترونیکي ژبې له بده مرغه د سواد اهمیت راټیټ کړی دی.

موږ نشو کولای چې الکټرونیکي وسایل ټول محوه کړو، او یا هغه د خپلو کورونو، بازارونو او ښارونو څخه نورو ځایو ته واستوو، خو که وغواړو خپلې ژبې له هغو سره عیارې کړو نو د زیان په ځای به ورڅخه ګټې واخلو.

نوره دنیا کوښښ کوي چې زړو سندرو، کیسو او متلونو ته ډېره توجه ونکړي بلکه غواړي چې د جمعي ارتباط د وسایلو د اړتیا سره سم نوي ژورنالستیک سبکونه جوړ کړي. موږ هم مجبور یو دغه کار وکړو او په دغه برخه کې د نورو له تجربو څخه ګټه واخلو.

د ادبي سبک دوو څېړونکو ډونالډ-ای-سپیرا و مارګریټ بورلنډ د «ژورنالیزم په خپله سبک جوړوي» تر عنوان لاندې، د امریکې د اتو تنو مشهورو ناولستانو آثارو څېړل چې خپلې دا څېړنې یې د «ژورنالیزم» د دری میاشتنۍ مجلې د ۱۹۷۰ کال د منې په ګڼه کې خپرې کړې.

د دغو اتو کسو ناولستانو له جملې څخه چې د ژورنالیستیک سبک خاوندان دي، ستیفن کرن (۱۸۸۰- ۱۹۰۰)، تیودوردریسر (۱۹۰۰- ۱۹۲۰)، ارنست همینګوی (۱۹۲۰- ۱۹۴۰) او جان هرسی (۱۹۶۰-۱۹۴۰) دي.

هغه ناول ليکونکي چې د ليکنې سبک يې ژورنالستيک نه دی بلل شوی: هانري جيمز (۱۸۰۰- ۱۹۰۰)، ايدت وارتون (۱۹۰۰- ۱۹۲۰)، تامسن و الف (۱۹۲۰- ۱۹۴۰) او ترومن کپوت (۱۹۴۰- ۱۹۶۰) دي.

د ليکنې ژورنالستيک سبک چې د تيرې پيړۍ په جريان کې يې د جمعي ارتباط د اړتيا سره سمه وده کړې ده، لاندينې خصوصيات لري:

۱- ښه ليکنه هغه ده چې لنډې، لنډې، يوه له بلې سره مربوطې جملې پکې راوستل شوې وي. په دغو جملو کې لنډ او ساده کلمات چې معنی او تلفظ يې آسانه وي په کار اچول شوي وي.

۲- پروګرافونه يې لنډ او موجزوي چې هر يو يې په خپل ځان کې تکميل شوی وي، که چيرې د ليکنې څخه کوم يو يې حذف کړل شي د موضوع عمومي مفهوم ته زيان ونه رسوي.

۳- لنډيز، بلاغت، فصاحت، صراحت، سلاست او سادګي د يوې ليکنې ښه اوصاف دي، ليکنه بايد اطناب ونه لري، حشوې، زايد الفاظ او عبارات او بې ضرورته اعراضيه جملې بايد پکې نه وي.

۴- د ليکنې هر لفظ او کلمه بايد د يو واقعيت نماينده وي، لاپې، شاپې او غير معقول اوصاف صفات او القاب (لکه د زمانې رستم، د جود او سخا حاتم) او نورو دګماتيک الفاظ بايد ليکنې ته لاره پيدا نکړي.

۵- په ليکنه کې بايد د زړو لغاتو او مبتذلو، ډېرو استعمال شويو، سوليدليو، زړو عباراتو او محاورو څخه کار وانه خستل شي.

۶- ژورنالستيک سبک بايد ساده املا او انشاؤ پيشنهاد کړي او د املايي او انشايي وحدت سره بايد مرسته وکړي او د يوې معياري ژبې په جوړونه کې بايد لويه برخه واخلي.

د پورتنيو خصوصياتو له مخې په ليکنه کې بايد اطناب او لفاظي څخه ډډه وشي، د ژورناليزم يو استاد هاورډ سی. سي. هين (Howard C. Heyn) لغت پردازي د خبر او خبرې د مؤثريت په لار کې لوی مانع بولي. دی داسې يوه شنلې جمله د مثال په ډول راوړي:

«... د پوليسو مامرو په تېره اونۍ کې، له دواړو تنو سره د دوی تر کلي پورې ملګرتيا وکړه، دغه کار يې د دې احساس له مخې وکړ چې ګوندې، ځوان توردلی، له ده سره د قاتل په پيژندنه او يا د هغه د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړي.»

هين، د دغه اوږده مطلب په ځای چې (۳۳) کلمې پکې استعمال شوي دي، داسې يو لنډ مطلب پيشنهادوي.

«پوليس تېره اونۍ، له دوی سره، د هغوی تر کلي پورې ځکه ملګرتيا کوله چې ګوندې توردلی، د قاتل په پيژندنه کې يا يې د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړای شي.»

زايد الفاظ د جملې جوړښت ورانوي او د خبرې خوند خرابوي، مثلاً: «احمد د برېښنا د فابريکې څخه کتنه وکړه» د پښتو خپله محاوره نه ده، بلکه يوه تحت اللفظ ترجمه شوې جمله ده. همدا رنګه «لس تنه په قتل ورسېدل» غوندې جملې هم د پښتو له محاوروي ژبې پردی والی لري. د ژورنالستيک سبک استادان په دري ژبه او بله هره ژبه کې هم د «به قتل رسيدند» غوندې جملې له مطبوعاتي ژبې څخه وباسي او پرځای يې «کشته شدند» غوندې جملې تجويزوي. خو د ژورنالستيک سبک له مخې د «اجرأت بعمل آوردند» جمله له زړو

ترکيبونو څخه شمېرل کېږي چې بايد په «اجراأت کردند» او يا نورو مناسبو عباراتو تبديله شي چې هم د کلماتو سپما په نظر کې نيول شوی وي او هم ژبه د خلکو عادي محاورې ته نژدې شوې وي او د افهام او تفهيم په کار کې نوره آساني هم راوستل شوې وي.

که درې ژبې دا ډول ترکيبات د يو دوامداره عادت په ترڅ کې ورخپل کړي وي او اوس هغه د تحريري ژبې جزء ګرځېدلی وي، نو په پښتو باندې د هغه تحميلول يو بدعت دی ځکه چې د «اجراأت په عمل راوړل» يا «د شوروي او امريکا د خارجه وزيرانو تر منځ خبرو صورت وينو» غوندې ترکيبات د دې ژبې له محاورو څخه ډېره زياته بيګانګي لري.

زايد او غير ضروري عبارات (Superfluous phrases) په هر ډول ژبه يو اضافي بار دی، لکه دا:

«ما له تيليفون څخه، په استفاده کولو سره، تر ده پورې ځان ورساوه.»

دا مطلب بايد داسې راوستل شي:

«زه ده ته د تيلفون له لارې ورسېدم «يا» مې په تيلفون کې ورسره خبرې وکړې.» د مخکينۍ اوږدې جملې په پرتله، په وروستيو لنډو جملو کې دوه عبارتونه «څخه په استفادې سره» او «تر...» سپما شول. په همدې ډول د داسې يوې جملې په ځای:

«د دې لپاره چې موضوع تر بحث لاندې ونيوله شي، نو د دغه مقصد لپاره يوه غونډه جوړه شوه.» د «په موضوع باندې د بحث کولو لپاره يوه غونډه جوړه شوه» د جملې جوړول غوره کار دی.

غير ضروري اطناب راوستونکي اعراضيه جملې (Superfluous Clasues) هم د زايدو او غير ضروري عباراتو په څېر که له يوې خوا د ژبې محاورې جوړښت ته زيان رسوي نو له بلې خوا

د جملې د بې ضرورته اوږدوالي سبب ګرځي. مثلاً د «ټول هغه ښاريان چې ليوالتيا لري، بايد دې غونډې ته راوبلل شي.» اوږدې جملې په ځای د «ليوال ښاريان بايد غونډې ته راوبلل شي» لنډه جمله غوره ده.

مګر په ځينو مواردو کې چې مقصد يې په يوه جمله کې د دوو يا زياتو جملو مطالب راټولول وي نو اعتراضيه جملو ته ضرورت پېښېږي لکه په دې جمله کې:

«يوې خيريه مؤسسې، محمود ته، چې خپله يوه پښه يې، په جهاد کې له لاسه ورکړې وه يو څه پيسې وبښلې.»

په ژورنالستيک سبک او مطبوعاتي ژبه کې مسجع الفاظ د کليشه يي عباراتو په څېر مطرود دي خو په ځينو خاصو مواردو کې خاص ښايست او ارزښت لري. مثلاً: د يو داسې مضمون لپاره چې په غير واقعي دموکراسۍ باندې بحث کوي د قالبي او قلابي دموکراسۍ عنوان ډېر جالب او مؤثر دی چې د انسان ذهن ته د يوې کنټرول شوې فرمايشي دموکراسۍ مفهوم ډېر ژر او په آسانۍ سره رسولای شي. همدارنګه د يو فصيح ژبې انسان لپاره د «خطيب او اديب» او د يو ښه ليکوال لپاره د «متفکر او مبتکر» اوصاف ليکل په هغه کې ښايست او ارزښت لري چې دغه اوصاف يې د مؤثوقو حقايقو له مخې ثابت شوي وي.

په همدې ډول، ذهن ته د افغانستان د اوسنيو غمجنو حالاتو د سريع انتقال لپاره د «اورونه، ويرونه» مسجع الفاظ يوازې د اشعارو د يوې مجموعې لپاره ډېر غوره عنوان نه بلکه په ډېرو نورو مواردو کې هم د ژورناليزم په اصطلاح د يو «کپسولي عنوان» لپاره موزون کلمات بلل کېدای شي په دې شرط چې تر همدغه عنوان لاندې فوراً د

بمباريو د اورونو او له هغو څخه د راپيدا شويو ويرونو خصوصيات د حقايقو په بڼه ښودل شوي وي.

اما ځينې جامع او ښکلي عبارات د ډېر استعمال په وجه سولېږي او د مبتذلو کلمو، عباراتو او جملو بڼه غوره کوي. دا ډول مبتذل عبارات هم د کابل رژيم او هم د مجاهدينو په نشراتو کې ډېر زيات استعمال شوي دي، لکه د تاريخ کندې ته اچول، د دوزخ کندې ته اچول، معلوم الحال کسان، پيژندل شوي څيرې، تالي څټي، د استعمار منګولې، د استعمار لومې او ډير داسې نور کليشه يي عبارات.

په جملو کې د معروف فعل او مجهول فعل د استعمال موارد، يوه بله د پاملرنې وړموضوع ده، د ژورنالستيک سبک له مخې هغه جملې چې معروف فعل پکې په کار لويدلي وي زياتې مؤکدې دي، ډېر صراحت لري او له لږو لغتونو څخه جوړېږي. مثلاً د «دغه پيښه د لسو تنو له خوا ليدل شوې ده» د جملې په ځای د «لسو تنو دا پيښه ليدلې ده» جمله په هر لحاظ غوره ده.

علمي ابهام: د علمي ابهاماتو له جال څخه د مطبوعاتو د ژبې را ايستل يوازې زموږ لپاره يوه ادبي معضله نه ده، بلکه دې موضوع غربي دنيا ته هم پرابلمونه جوړ کړي دي.

يو ليکوال ډونالډهولډن، په نيويارک ټايمز کې د «ولې پروفيسران څه نشي ليکلای؟» تر عنوان لاندې وليکل:

«د کتابونو ناشران په دې پوهيدلي دي چې پروفيسران ښه ليکوالان نه دي، البته دوی څه ناڅه د ګرامر، املا او د تنقيې د اصولو مراعات کوي، ټکي، کامې، شارحې، ندائيې او ... په خپلو خپلو ځايو کې ابږدي. خو نثر يې د خپل علميت ښودلو وسيله

ګرځولی دی. ځکه خو هغه مرتب، روښانه او عام فهمه نه دی.» ما د خپلې دې مقالې په تېره يوه برخه کې په افغانستان کې د ادب د تيورۍ د پوهانو څخه همدغسې يوه سرټکونه کړې ده.

ډونالډهولډن دا هم وليکل چې علمي مقاله هغه ژبه ده چې پروفيسران يې د خپل حقارت د احساس د پټولو لپاره په کار اچوي.

يوې څېړونکې ميرمنې فرانسس فتيزجرالد، چې د امريکې د متحده ايالاتو يوه مهمه جايزه (پليتزر Pulitzer) يې ګټلې ده، د هغو کتابونو په کتنه سره، چې د لوړو تحصيلاتو د تعليمي نصاب له مخې، د امريکا په تاريخ ليکل شوی دی. د هولډن دغه ادعا مستنده وښودله.

توماس- ايچ ميډلټون، سترډې ريويوته، په خپل اختصاصي ستون کې، له ژبې سره د ساينس پوهانو پر سلوک، په تيره ليونارد بلوم فيلډ، په داسې يوه نظريه، چې ليکل شوې ژبه، له ژبولې څخه وباسي او د داسې شکلونو مجموعه يې بولي چې په سترګو ليدل کېږي او د ژبې د ثبتولو وظيفه سرته رسوي، پرله پسې انتقادونه کړي دي.

ميډلټون، په ژبه کې، پر راوستل شويو علمي او ادبي ابهاماتو باندې د انتقاد کولو په کار کې، ډېر وړاندې ځي او وايي چې اوس، دشکسپير، ملټون، پاپ، ملوايل، جفرسن، ټوين او داسې نورو کسانو آثار د انګريزي ژبې کومه برخه نه جوړوي.

په ژبه کې د علمي ابهاماتو پرابلم دې حد ته رسيدلی دی چې حتی ځينې پوهان، په ژبه باندې د ګرامر د درانه بار په تحميلولو عجيب انتقادونه کوي. مثلاد مکسيکو د پوهنتون د ژبې يو شمېر پروفيسران او مصنفين، د يوې نوې بې ګرامره انګليسي نهضت پر

مخ بيايي. په دې لړ کې ستانلي برن، په خپل اثر چې په اکثريت باندې په دې پلمه تحميلېږي چې ګواکې د ناپوهۍ څخه يې راوباسي.

حقيقت هم دا دی چې په انګريزي کې د ګرامر په تېره بيا د هغې املايي مشکلات، بې قاعده افعال او پرې پوزيشنونه يوازې د نورو هېوادو، انګريزي زده کوونکو ته نه بلکه په خپله انګريزي ويونکو ته ډېر زيات مشکلات را پيدا کړي دي. حتی د ژبې اهل په خپل سپيلنګ باندې ډاډه نه وي.

موږ هم له دوی سره ځينې ورته پرابلمونه لرو، په تېره د هغو عربي کلماتو په املا کې چې په محاوره کې کمې استعمالېږي مګر په فقهه، طب، رياضي او داسې نورو علومو کې د استعمال موارد لري. مثلاً اکثر خلک متردد وي چې «زاويه» په (ز) وليکي که په (ذ) د «توزيع» او «توضيح» کلمات هم اشکالات پېښوي. يو چا يو امر ليکلی ؤ چې «معاشات را توضيح کنيد» دغه مبهم امر باعث شو چې د کارکوونکو معاش دری ورځې وځنډېږي او شکايت پورته شي. د تحقيق نه وروسته معلومه شوه چې هيڅوک ملامت نه وو. يوازې د «توضيح» کلمه مسؤله وه چې غير حق يې د «توزيع» ځای اشغال کړی ؤ.

زموږ لپاره اوس دا مسئله مطرح نه ده چې د خپلو ژبو اوږې د ګرامر له بار څخه سپکې کړو، مګر په ژبه کې د «د املايي وحدت» تامينول او د مبهمو کلمو ايستل يا توضيح کول يوه ضروري موضوع ده، که چيرې دې خواته توجه ونشي، نو د مطبوعاتو ژبه، به کاملاً ناقصه پاتې وي او د ابهاماتو څخه به ډکه وي.

د جهادي تنظيمونو له خوا د سياست د اسلامي کېدو، د هڅو په جريان کې خلک له نويو سياسي اصطلاحاتو لکه اسکتبار،

استعباد، طاغوتي او طالوتي ځواکونو سره ورو، ورو آشنايي پيدا کوي، د دې ډول اصطلاحاتو په جمله کې ځينې يې د خلکو له خوا ډول، ډول تعبير کېږي، مثلاً عوام د «د **اهل حل** او **اهل عقد**» اصطلاح ته مختلفې معنی ګانې ورکوي، ځينې ديني علماء داهل **حل** او **اهل** عقد صلاحيت يوازې په خپلو ځانو کې ويني، قومي سپين ږيري او مشران په تيره هغه يې چې ملکي او خاني ورته له خپلو پلرونو او نيکونو څخه په ميراث کې پاتې شوي ده، فکر کوي چې همدوی مسايلو ته د غوټو اچولو او ددغسې غوټو د خلاصولو په کار کې له نورو نه زيات مهارت لري. روښانفکران په تېره هغه کسان چې هم په اسلامي فقهه او هم په اجتماعي علومو کې د تعليماتو او مطالعاتو خاوندان دي فکر کوي چې يوازې دوی اهل **حل** او **اهل** عقد کيدای شي.

دا موضوع ډېره مهمه ده، د دې لپاره چې د افغانستان د راتلونکې سياسي او حقوقي نظام په باره کې علمي ابهامات له منځه وړل شوي وي، بايد يو شمېر پوهان، په نويو فقهي، سياسي، حقوقي او اقتصادي اصطلاحاتو کار وکړي او دوی بايد مطبوعاتو ته داسې اصطلاحات وسپاري چې معنا يې د خلکو لپاره روښانه او آسانه وي، او د افغانستان خلکو ته له ابهاماتو څخه چې يقيناً يو لوی اجتماعي خطر لري نجات ورکړي.

د ليکنې ښکلا او رنګينې:

ځينې کسان چې ذوقونه يې نازکخيالۍ، شاعرۍ او رنګينو ادبياتو روزلي او پاللي دي له ژورنالستيکو ليکنو څخه په دې ګومان چې دا ډول ليکنې په اصطلاح وچې دي او ادبي تنده نه ماتوي

چندان خوند نه اخلي. دوی ملامت نه دي، د دولتي، حزبي او تجارتي مطبوعاتو پروپاګندي خپرونو او تحفوي خبرونو، د دوی زړونه تور کړي دي.

هدفمند مسلکي مطبوعات د خلکو د خبرتیا د حق په ځای کولو په ضمن کې په دلچسپه توګه، د دقیقو، مؤثقو حقایقو په وړاندې کولو سره د خلکود فکري تغذيې لويه وظيفه سرته رسوي، ښه تغذیه هغه ده چې لوږه مشبوع کړي تنده ماته کړي. مطبوعات هم دا دواړه کارونه کوي فکر تغذيه کوي ورسره ادبي تنده هم ماتوي.

تکړه او لايق ژورنالیستان، تل د شاعرانو په څېر د لنډو، خو د معنې په لحاظ د جامعو، په تلفظ کې د آسانو، مانوسو الفاظو او هغو کلماتو په لټه کې دي چې اخلاقي وجاهت او ادبي ښایست ولري هغه فن چې یقیناً استعاري او تشبیهات او د عاطفي ژبې نور خصوصیات په خپلو اصلي او صحیحو ځایو کې استعمالوي ژورنالیزم دی.

ژورنالیستان استعارې او تشبیه ته دمطلق ښایست د خال او خط په سترګه نه ګوري بلکه د ړنا داسې ځلی یې بولي چې په هوا کې الوتکو، او په بحر کې بېړیو ته، مهمو شیانو لکه هوايي ډګر، د تلویزیون دستګاه، دلویو مخابراتي آنتنونو او یا په سمندر ونو او دریابونو کې د خطر د سیمو دشته والي اشارې رسوي، که دغه اشارې د خبرو یا لیکنې د لارې وشي نو خبره یا لکینه اوږده کېږي. مثلاً:

پام مو وي چې په دې خوا ، بېړۍ رانه ولئ، ځکه چې په دغه ځای کې د لویو او کلکو ډبرو څخه یوې جوړې شوې دماغي د سمندر سینه څیرې کړې او وړاندې راتیره شوې ده. که ستاسې بېړۍ په دغه دماغه ولګیده نو هغه به خطرناکه پیښه را پیدا کړي.

نو دړنا د ځلي په څېر له استعارې او تشبیه څخه هم دا ډول استفادې جایزې څه چې ضروري دي نوکه یوه کلمه، یو عبارت یا یوه جمله په لنډ ډول د یو پروګراف، یوې مقالې، حتی د یو کتاب ټول مطالب په خپله لمنه کې راونغښتلی شي او هغه په ډېره چټکۍ، آسانۍ او امانتدارۍ، د خپل جامع مفهوم سره ذهن او دماغ ته وسپارلې شي بیا نو ولې له استعارې او تشبیه څخه کار وانخلو.

د «صحرا توپان» عبارت چې د خلیج جنګ یو بل مستعار یا استعاروي نوم دی، داسې یوه استعاره ده چې ښايي هغه د لومړي ځل لپاره کوم ادیب یا ژورنالیست په کار نه وي اچولې، ښايي دا استعاروي عبارت (Phrase) د لومړي ځل لپاره داسې چا استعمال کړی وي چې عاطفي ژبه نه بلکې د قوماندو ورکولو ژبه ډېره استعمالوي.

امریکائیانو د جنګ د سرنوشت د ژرمعلومولو لپاره ډېره بیړه کوله ځکه دوی د عراق د پوځیانو تر نظامي طاقت نه زیات د صحرا د توپاني ریګونو څخه چې په ګرم موسم کې پاڅېدل ویره درلوده، د صحرا د جنګ دا ډول خصوصیات یو کتاب خبرې لري چې هغه ټولې د «صحرا توپان» په استعاره کې رانغښتل شوې دي.

د ژورنالیزم له نظره چې څومره حقایق ښکلي او مهم وي هغومره ښکلا او اهمیت الفاظ نه لری، که چیرې په یوه لیکنه کې ډیرې زیاتې او بې مورده رنګینې استعارې او تشبیه ګانې استعمال شي نو دا لیکنه به د یوې کړکۍ هغې هینداري په ډول وي مګر له هغې څخه به د باندې شیان، حقایق، حرکتونه او واقعیتونه به ښکاره نشي. لیکنه باید دپاکې هینداري په څېر دومره روښانه او واضحه وي چې له هغې څخه هر څه ولیدلای شو، د دلچسپو حقایقو او د واقعاتو

د دقیقو جزئیاتو او د دقیقو بشري احساساتو د تجسیمولو په وخت ښکلي الفاظ په خپله خدمت ته حاضرېږي او ددلچسپي موضوع په ښایسته کولو کې برخه اخلي.

ژورنالیزم لکه څنګه چې د ادب سره مینه او خپلواکي لري، هماغسې د قضیې، ډرامې او ناول د لیکنې له فنونو سره ملګرتیا لري، مګر د کار او ابتکار طریقه یې ورڅخه بیله ده. په داستان، ډرامه او ناول کې پرسناژ، کریکټرونه او کردارونه ټول خیالي او تخیلي دي اما په ژورنالیستیکه کیسه کې پرسناژ واقعي شخصیت دی، دی هغه شخصیت دی چې پیښې ورباندې ورغلې او یا یې پیښې ایجادې کړې دي. په دې ډول لیکنه کې هیڅ شی فرضي او تخیلي نه دي بلکه ربښتیاني او واقعي دي په حقیقت کې د یو داسې چاپه باب مفصل خبر لیکل دي چې په ژوند کې یې زموږ د جامعې زیاتره پرابلمونه منعکس شوي وي خو دغه خبر «د مستقیم هرم» په شکل په عاطفي ژبه لیکل کېږي.

د ژورنالیزم د اساساتو سره سم زیاتره مهم جدي او حاد خبرونه د معکوس هرم په شکل لیکل کېږي په دې ډول خبرونو کې د موضوع بېل بېل اجزاء، د اهمیت د درجې په نظر کې نیولو سره له پاسه پیل کېږي، اما د مستقیم هرم د میتود له مخې خبر د داستان په شکل لیکل کېږي د «جلب نقطه» یې د هرم په رأس کې راوستله کېږي او د پیښې اصلي موضوع دهرمو په قاعده کې د «انفلاق د نقطې» په ډول چې په سخته توګه د ژړلو یا په شدت سره د خندلو نقطه ده راوستله کېږي.

ما په خپله یو وخت په خپلو ځینو لیکنو کې د تجربې په ډول، په ځینو کسانو باندې ورغلې پیښې، د مستقیم هرم، د میتود له

مخې ولیکلې، نسبتاً داسې ښه داستانونه ور څخه جوړ شول چې په ۱۳۵۳ لمریز کال کې یې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت یوه هنري جایزه وګټله.

د مهاجرت په موده کې، زما یوې لور (نجیبه وجدي)، هغه وخت چې د مهاجرینو په یوه کمپ کې یې، د غذا او غذائیت په یوه پروګرام کې، په لوږه اخته افغاني میرمنو او کوچنیانو ته خدمت کاوه، زما د لارښوونې سره سم د مستقیم هرم میتود په کاراچولو سره د یو شمېر افغاني میرمنو په حالت داسې داستانونه ولیکل چې له نومونو څخه نیولې تر کردارونو پورې هیڅ شی پکې خیالي او تخیلي نه وو، د دې کار نتیجه دا شوه، چې دې په ۱۹۸۶م کال کې د سپیدې مجلې ته په زړه پورې داستانونه چې په واقعي ډول یې د مهاجرو میرمنو ژوند او محرومیتونه ښودل ولیکلای شول.

یوه ریښتنې قصه، چې دې د یوې چکوسلواکي نرسې په باره کې لیکلې وه، دومره په زړه پورې وه چې د امریکا غږ راډیو هغه په خپل پښتو پروګرام کې د ډرامې په بڼه تمثیل کړه. دا چکوسلواکي پېغله دانیل نومېده، هغه وخت چې روسانو په چکوسلواکیا تیری وکړ، د دې کورنۍ له چکوسلواکیا څخه فرانسې ته مهاجرت کولو ته مجبوره شوې وه، دانیل د مهاجرت درد لیدلی ؤ، نو ځکه یې په ډېر اخلاص افغاني مهاجرینو ته خدمت کاوه. خو کله چې د دې د خدمت دوره پای ته ورسېده، هغه وخت چې دې د افغاني میرمنو سره خدای په اماني کوله، سخته ژړا ورتله. دې ته دمهاجرو کمپ د پاریس له ښار څخه ښه برېښېده، له همدغه کیفیت څخه یو ډېر ښه داستان جوړ شو.

یو امریکایي خبرونکي او ژورنالیست جرالډ-ډبلیو- جانسن په خپل یو په زړه پورې لیکچر کې چې د ۱۹۵۸ کال د اکتوبر په میاشت کې یې د امریکا د مطبوعاتو په کلوب کې ورکړ، ادعا وکړه چې پیښنو د نړۍ د نامتو کسانو شخصیتونه جوړ کړي دي، ده ویلي دی که چیرې سکندریوناني، سزاراوناپلیون خپلو میندو نه وای زیږولي او د دوی روح بالکل نه وای خلق شوی، نو نور کسان په پیدا کېدل چې په هماغه وخت کې یې د دوی تاریخي کردارونه سرته رسولي وای. زموږ د هېواد یو (۲۵) کلن زلمی احمدخان، چې د افغانانو یوې کوچنۍ قبیلې ته منسوب ؤ، هغه وخت لوی احمدشاه بابا شو چې دلویو پیښنو په مسیر کې راغی.

اما د ننني افغانستان د پیښنو عظمت که چېرې ټول جزئیات یې وڅېړل شي، قصې به یې یوازې د افغانانو فکرونه تغذیه نکړي بلکه د نورو ادبي تندې به هم ماتې کړي. د دې پیښنو ځینو دلچسپو جزئیاتو حتی د یوې بلجیمي نرسې شخصیت ته عجیبه برجستګي ورکړې ده. د دې پیښې روماني کیفیت یو (۶۲) کلن امریکایي ژورنالیست داسې لیکلی دی:

ما د افغانستان په شمالي برخه کې، په یو داسې ځای کې چې د روسیې له سرحد څخه یې تر ۱۰۰ میلو زیاته فاصله نه درلوده، یو اروپایي ټیم ولید چې د ختو څخه د یوې خیرنې خونې څخه یې کلنیک جوړ کړی ؤ. په دغه خیرنه او کثیفه خونه کې چې هیڅ شي د صحي اصولو سره مطابقت نه درلود یو ډاکټر، څو کسو نرسانو او یو ټیکنشن ژوند کاوه، دوی عیناً د سیمې د خلکو په څېر له بې شانه زیاتو مشکلاتو سره مبارزه کوله.

ما د ټیم له مشر څخه پوښتنه وکړه،دا سیاست دی که ایډیالیزم چې تاسې یې دلته، په دې دومره زیاتو کړاوونو کې ژوند کولو ته مجبور کړي یاست.

په ځواب کې راته وویل شول: ایډیالیزم خو لویه خبره ده، خو موږ دلته د سیاست په خاطر هم کار نه کوو، بلکه موږ طبي خدمت کوو او بس.

اما وروستیو پیښنو د دې ژوندۍ ډرامې اصلي «کلایمکس» په بل ډول وښود. هغه دا چې یوه بلجیمي نرسه (Beatrice Fraiteur) خپل هېواد ته د ستنېدو په وخت کې د ډېر تاوده هرکلي سره مخامخ شوه. زښته زیاتې مطبوعاتي مرکې ورسره وشوې، کله چې دا په تلویزیون کې، د مرکې لپاره راښکاره شوه په غاړه کې یې د ګلانو امیل اچول شوی ؤ. د بلجیم پاچا دا دری ځله په خپل حضور کې ومنله.

اوس نو که په افغانانو کې داسې څوک پیدا شي چې دا ډول خاطرې چې زښته ډېرې دي، ولټوي، داسې کتابونه به وربانديې ولیکي چې لوی ادبي شاهکارونه به وګڼل شي او د فیلمونو تر ټولو په زړه پورې سناریوګانې به ورڅخه جوړې شي.

حقایق او واقعیتونه د ډېرو عالي ادبیاتو روح دی، که مهمو، په زړه پورې، نویو، تازه او نادرو حقایقو ته په دقت او ځیر وکتل شي د هغو د بیانولو، توضیح کولو او تمثیلولو لپاره ښکلي الفاظ او کلمات راپیدا کېږي. د شهید د وینو او د یتیم د اوښکو په باب زړې استعارې او تشبیه ګانې خپل ځای نویو نویو ښایسته او رنګینو الفاظو ته پرېږدي. په افغانستان کې د مادرنو وسلو استعمال د «تورود برښنا» قصه زړه کړه، د مصنوعي دوزخ دغه اورونه چې لمبې

او شعلې يې د پخوانيو ورونو څخه فرق لري د ځان ښودنې لپاره د نويو نويو تمثيلي الفاظو په لټه کې دي.

پايلې او وړانديزونه:

۱- د لومړي ځل لپاره زموږ دري او پښتو ژبې د طباعت د صنعت سره نورو خلکو د خپلو ديني او سياسي مقاصدو د پوره کولو لپاره آشنا کړې دي، له همدغه امله زموږ مطبوعاتو له موږ سره يوه بيګانګي پيدا کړې وه چې دې بيګانګۍ تر يوې اوږدې مودې پورې دوام کړی دی او لا تر اوسه پورې پوره له مينځه تللې نه ده.

۲- استعماري سياسي هڅول له ډېرو اوږدو زمانو څخه په افغانانو کې د حقارت د احساس د پيدا کولو او ددوی د ژبو د بې اهميته ښودلو لپاره د افغانانو ژبې له علم او مطبوعاتو څخه جلا ساتلې وې، د همدې تلقيناتو او بې تفاوتيو نتيجه ده چې تر اوسه پورې افغانان په خپلو چاپي آثارو پوره اعتماد نه لري او کوښښ کوي چې مهم او په زړه پورې موضوعات په نورو ژبو کې ولټوي. په افغاني مطبوعاتو کې د زړو او تکراري موضوعاتو ډېرښت د دې بې اعتمادۍ او بې تفاوتۍ يو بل عامل دی.

۳- زموږ په ژبو به تېره په پښتو ژبه کې د نويو لغاتو او اصطلاحاتو د جوړونې رجحاناتو دا ژبه د مصنوعي کېدو له خطر سره مخامخ کړې ده. په ژبه کې دې ډول تصرفاتو د افهام او تفهيم چې د هر ډول ژبې په تېره د مطبوعاتو د ژبې اصلي هدف دی، ډېره سخته کړې ده، همدا سبب دی چې د ځينو راډيوګانو له خپرونو خوند او ګټه نشي اخستلای. د بلې خوا د حوادثو په بهير کې خلک د يو زيات شمېر داسې نويو شيانو سره آشنا کېږي چې دوی په خپلو ژبو کې، ورته

نومونه، نه لري، د زايترو شيانو خارجي نومونه په تلفظ کې ډېر سخت وي. نو په داسې شرايطو کې د علمي او فرهنګي مؤسساتو او ذواتو مداخلې ته ضرورت را پيدا کېږي. خودغه مداخله بايد علمي وي او د مشکلاتو د رفع کولو هدف ولري، نه داچې مشکلات لا زيات کړي.

زه دې موضوع ته دومره اهميت ورکوم چې د افغانستان د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت ته په دې برخه کې يو پيشنهاد وړاندې کول غواړم. دغه وزارت بايد د همدغې مهمې موضوع لپاره يو جلا سيمينار جوړ کړي او په هغه کې دې ليکوال، ژبپوهان او ژورنالستان د مباحثو لپاره راوبولي. د سيمينار په نتيجه کې دې يوه دايمي کميټه جوړه شي چې په دوامداره توګه په دې موضوع کار وکړي. که امکان ولري د کميټې د کارونو د ارزيابۍ لپاره دې وخت په وخت په افغانستان کې د ليکوالو د اتحاديو نمايندګانو او نورو ليکوالو او څېړونکو په ګډون ځانګړې او اختصاصي غونډې جوړې شي او په دې غونډو کې دې د نويو نويو شيانو لپاره نوي نوي وضع شوي نومونه، او د املايي او انشايي وحدت نور ضروري مسايل تصويب شي.

۴- په مطبوعاتو کې د علمي ابهام موضوع يوازې زموږ لپاره نه بلکه د نورو هېوادو لپاره هم مسايل را پيدا کړي دي. په دې برخه کې زموږ مشکلات د نورو په نسبت زيات دي. دا موضوع د علمي او فرهنګي مؤسساتو له خوا د خاصې توجه وړ ده.

له بلې خوا په فشار سره د تراجمو عمليې نه يوازې دا چې د افهام او تفهيم ژبې ته يې صدمه رسولې وي زموږ د ژبې د طبيعي ستركچر او جوړښت شمزۍ او ستون فقرات يې ورمات کړي دي. نو دا ډول موضوعات هم د خاصې پاملرنې وړ دي. زما په نظر ښه به دا وي چې د

افغاني مطبوعاتو څخه ناسمې جملې راټولې او د هرې ناسمې جملې په مقابل کې سمه جمله هم ولیکي.

۵- د ادب ریالیستیک سبک د خیال نه واقعیت ته ترجیع ورکوي او ژورنالستیک سبک حقایق او واقعیتونه تر الفاظو ښایسته او مقدم ګڼي د دواړو ژبو د افادې ژبې که سره بېلې دي، د زړه خبره یې یوه ده، بې مورده او بې ضرورته تفنن او تصنع باید دا دواړه سبکونه سره جلا نه کړي او د حقایقو او واقعیتونو د بیان، توضیح او تمثیل لپاره باید یو د بل ممد او مرستندوی وګرځي.

دا نوي سبکونه، تر هغه وخت پورې په یوه لاره روانیدلای شي چې مبتذل سولیدلي او ډېر استعمال شوي الفاظ او کلمات د جمعي ارتباط په وسایلو کې د استعمال وړ ژبې څخه وایستل شي او ځای یې نوي نوي الفاظ او عبارات چې د ضرورت او علاقې له مخې منځ ته راغلي وي او د خلکو له محاورې سره نژدې والی ولري، ونیسي.

و من الله توفیق

اخځلیکونه

۱. قرآن مجید باترجمه و تفسیر (دري)، دویم ټوک، د کابل چاپ (۱۱۴) مخ.

۲. د ډله ییزې مفاهمې د سیمینار د مقالو په مجموعه کې د حبیب الله رفیع او شهرت ننګیال مقالې.

۳- جاوید، پوهاند دکتور احمد. پښتو چاپي آثار (په وروستیو دوو پیړیو کې د پښتو چاپي آثار د مقالو مجموعه)، ۲۳۰ مخ د کابل چاپ عقرب ۱۳۵۷.

۴- آهنګ، محمد کاظم او صدیق، ډاکټر محمد ظاهر - مطبوعاتو ته یوه کتنه (د افغانستان د مطبوعاتو د ورځې په ویاړ یوه خپرونه) د ۱۳۵۱ کال د وري ۱۶ کابل- افغانستان.

۵- حبیبي، پوهاند عبدالحی. جنبش مشروطیت در افغانستان،

۶- رفیع، حبیب الله افغاني مهالنۍ خپرونې، په پرون، نن او سبا کې د افغانستان په راتلونکې ټولنه کې د ټولنیزو اړیکو د وسایلو سیمینار، ۱۳۷۰ کال د غويي میاشت، له ۲۱- ۴۴ مخونه.

۷- انځور، زرین. په افغانستان کې د راډیو تاریخچه او د ثور تر کودتا وروسته د راډیو انکشافات او انحرافات (په همدغه سیمینار کې لوستل شوې مقالې.)

۸- آروال، میا. په افغانستان کې د ټلویزیون رامنځ ته کېدل، خپلواکي شپږم کال، پنځمه ګڼه ۱۳۷۰ هـ ش (۹۰-۷۱) مخونه

۹- د ډله ییزې مفاهمې د سیمنیار د مقالو په مجموعه کې د پوهاند هاله او شهرت ننګال مقالې.

۱۰- وسایل ارتباط جمعي و جامعه آینده افغانستان (مجموعه مقالات سیمینار): د دکتور محمد ظاهر صدیق، میا آروال او فیلس او کلي مقالې.

۱۱- د پاکستاني ورځپاڼې (جنګ) بېلې بېلې ګڼې.

۱۲- هاله، پوهاند حبیب الرحمن: فیچر نویسی، خپلواکي، شپږ کال- پنځمه ګڼه ۱۳۷۰ لمریز کال.

۱۳- خالد، محمد آصف. آئینه صحافت جرنلزم برای بی-اې، پبلشر اردو بازار لاهور.

۱۴- پروفېسر جالف، اساسات ژورنالیزم، د کابل چاپ.

۱۵- انځور، زرین. د سپیدې مجله ۸۷ مخ، د ۱۳۷۰ لمریز کال د زمري- وږي ګڼه.

16- Puri, G. K. Journalism, Competition Review, New Delhe-110008

17- Stevenson, R. L. & Reccole R. (1980). Foreign news flow and the UNESCO debate - A paper presented to meeting of the international studies association, Los Angeles.

18- Tunstall, J. (1977). The Media are American: Anglo-American Media in the World, Columbia University

19- The coining universal languid "Atlas" world prose review. (1979)

20- Computer systems: power for whom and for what? Journal of communication Quoting Harvard University. (1978)

21- Schiller, H., (1971). Mass Communication and American Empire, Becan Press, Boston.

22- Sofeloff, S. E. (1965). Free Press and Fair Trial: Reporting the News, Selection from Nieman Reports. The Belknop Press of Harvard University Massachusetts.

23- Lyons, L. M. Editorial Writing Made Easy- Reporting the news.

24- Boyd, A. (1997). Broadcast Journalism (fourth Edition) Printed in Great Britain

25- Dave, M. J. The Television in India. New college composition Published by ATAMA Kashmir Gate Delhi 110006.

26- Herald volume 31 number 2 February 2000 p.91.

27- Cyber-Journalism, The daily Dawn August 2000, Karachi.

28. Cooly, C. (1956). Social Organization. Scribner, New York, NY.

29. Schramm, W. & Eportter, W. (1982) "Men and Women, Messages and Media" New York.

30. Osgood, C. A Vocabulary for talking about communication.

31. Shahid, M. I. Mass Communication for M.A in Journalism, (publisher and place) in Pakistan.

32. Shanan, C. & Weaver, W. The Mathematical Theory Communication.

33. Broyoion, L. (1948, 1982). The communication of Ideas: edited by Institute for Reliyiun and social studies, Perspective on Mass Communication.

34. William, F. (1989). The new Communications.

35. Scharamm, W. (1971). The Nature of communication between humans: The process and effect of the mass communication. University of Illinois, 1971.
36- Cronen, W. E. & Peace, W. B. & Horris, L. (1982).The Coordinated Management of Meaning" "Human Communication Thoery" Harper and Row, Publishers Inc. Newyork.
37- William A. (1967). Electronic Journalism: Wood Professor an the graduate School of Journalism at Columbia University. Columbia University press, New York and London
38- Donald A. (1970). Sear and Margaret Bourland: Journalism makes the style (Journalism quarterly)
39- Gerald Frances F. Gerald(1979). America Revisited: Little, Brown
40- Arn and Tibbets C.(1979). What is happening to American English: Scribner's
41- Berne S. Future Language: East New Mexico University
42- Zekowski A. Image breaking images: East New Mexico University
۴۳- سراج الاخبار، دمیزان ۱۶- ۱۲۹۰ لمریز کال.
۴۴- پښتو چاپي آثار (په وروستیو دوو پیړیو کې د چاپي آثار د سیمینار د مقالو مجموعه)
- د پوهاند دوکتور جاوید، هندي، پوهاند رام راهول، دوکتور روان فرهادي، مرحوم بینوا، دوکتور عبدالرزاق پالوال، سیدقاسم رشتیا، پوهاند سیدبهاءالدین مجروح، سعدالدین شپون او پوهاند مسیرحسنی شاه مقالې.

۴۵- د افغان یا د (غلام محی الدین افغان د تلین په ویاړ د یو سیمینار د مقالو مجموعه).
- د دوکتور مجاور احمد زیار، پوهاند محمد رحیم الهام، پوهنیار محمد کاظم آهنگ مقالې.
۴۶- پښتو خبرني (د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د سیمینار د مقالو مجموعه).
- د مرحوم پوهاند حبیبي مقاله (د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي ایشیا د خلکو په تمدنونو کې)
۴۷- رویداد لویه جرگه دارالسلطنه کابل (۱۳۰۳) د مرحوم مولینا برهان الدین کشککي لیکنه.
۴۸- د پښتونخوا د شعرها روبهار-د فرانسوي څېړونکي ډارمستېټر خبرنې د پښتو د پرمختیا او پراختیا د آمریت خپرونه.